

III. MÜLKİYE
ULUSLARARASI
İLİŞKİLER
KONGRESİ

BİRİNCİ
DÜNYA
SAVAŞI VE
YİRMİNCİ
YÜZYILA
ETKİLERİ

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

17 - 18 Ekim 2019

mulkiyeukongre
mulkiyeukongre
www.mulkiyeircongress.org

ISBN: 978-605-136-461-2

© Copyright: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi 2019

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 659
A.Ü. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 622

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE YİRMİNCİ YÜZYILA ETKİLERİ

FIRST WORLD WAR AND IT'S IMPACTS TO 20TH CENTURY

17 - 18 EKİM 2019
17 - 18 OCTOBER 2019

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI

**ULUSAL KONGRE
NATIONAL CONGRESS**

Yayına Hazırlayan
Gökhan Erdem

AÜ SBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Cebeci Kampüsü, Ankara

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZATION COMMITTEE

Prof. Dr. Erel Tellal	Esra Altınova Telatar
Prof. Dr. Melek Fırat	Esra Eroğuz
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Erdem	Eylül Renin Tutu
Dr. Özge Özkoç	Haldun Yürümez
Abdullah Pekel	Kürşat Güç
Ahmet Akçam	Tuğba Yürük
Alper Torun	Tuğçe Kelleci
Dilek Çelik	Uğur Çiftçi

HAKEM KURULU / PEER REVIEWERS

Her bildiri özeti 2'si Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden diğeriye Ankara Üniversitesi dışından olmak üzere toplam 3 hakem tarafından incelenmiştir.

AKADEMİK DANIŞMA KURULU / ACADEMIC ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Çınar Özen, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Erel Tellal, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Ferdan Ergut, ODTÜ
Prof. Dr. Funda Keskin Ata, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Gencer Özcan, *İstanbul Bilgi Üniversitesi*
Prof. Dr. Hasan Ali Karasar, *Kapadokya Üniversitesi*
Prof. Dr. İlhan Uzgel, *Ankara Üniversitesi (Emekli)*
Prof. Dr. Yelda Demirağ, *Başkent Üniversitesi*
Doç. Dr. Erdem Denk, *Ankara Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Onur İşçi, *Bilkent Üniversitesi*

BİRİNCİ GÜN
17 Ekim 2019

AÇILIŞ KONUŞMALARI

09:30 - 10:00

**Aziz Köklü Konferans
Salonu**

AÇILIŞ OTURUMU
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN
DİSİPLİNİMİZE ETKİSİ

10:00 - 12:00

**Aziz Köklü Konferans
Salonu**

Oturum Başkanı: Funda KESKİN ATA

Gencer ÖZCAN: *Savaş Sonrası Yeni Bir Disiplinin Doğuşu*

Melek FIRAT: *Savaşın Tarihyazımına Etkisi: Siyasi Tarihten Toplumsal-Ekonomik Tarihe*

Erdem DENK: *Savaşın Uluslararası Hukuk Çalışmalarına Etkisi*

OTURUM I
SAVAŞA GİDEN SÜREÇ

14:00 - 15:30

Salon 1

Oturum Başkanı: Gencer ÖZCAN

Aydın ERDOĞAN: *Hegemonun Krizi ve Birinci Dünya Savaşı*

Caner KUR: *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Sivil-Asker İlişkilerinin Dengesizliği ve Savaşa
Giden Süreçte Genelkurmayların Etkileri*

OTURUM II
OSMANLI ORDUSU ve CEPHELER

14:00 - 15:30

Salon 3

Oturum Başkanı: Gökhan ERDEM

Yavuz ÖZGÜLDÜR: *İttifaktan Savaşa: 2 Ağustos 1914 Tarihli Osmanlı-Alman İttifak
Antlaşması ve Yansımaları*

Onurcan ŞAR: *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde Görev Yapan Osmanlı
Askerlerinin Anlatımıyla Yaşanan Çarpışmalar (Eylül-Ekim 1916)*

Selim ÖZTÜRK: *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların Cihat Operasyonunun Savaştaki Rolü*

OTURUM III ASKERİ STRATEJİLER AÇISINDAN SAVAŞ	14:00 - 15:30	Salon 4
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Klevis KOLASI

Ali Bilgin VARLIK: *Savaş, Strateji ve Askeri Harekât Kavramları Çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı'nın Yeri*

Kenan OLGUN ve Davud KAPUCU: *Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Hava Harekâtının Hava Harp Prensipleri Açısından Değerlendirilmesi*

OTURUM IV SAVAŞTA ESİRLER	16:00 - 17:30	Salon 1
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Devrim AYDIN

Cengiz ATLI: *İngiliz Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Coğrafyasında İngiliz Esirler (1915-1921)*

Eminalp MALKOÇ: *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Esir Düşen Türk Askerlerin Gözünden Rusya ve Ruslar*

OTURUM V DÖNEMİN BASININDA SAVAŞ ALGISI	16:00 - 17:30	Salon 3
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Can Umut ÇİNER

Hicabettin SARI: *Fransızca Basına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Genel Durumu ve Savaşa Girişi*

Şakir EŞİTTİ ve Mehmet IŞIK: *Birinci Dünya Savaşı Dönemi Osmanlı ve İngiliz Savaş Dergilerinin Propaganda Bağlamında Karşılaştırılması: "The War Illustrated" ve "Harp Mecmuası Örneği"*

Aslı YURDİGÜL ve Banu ERDOĞAN ÇAKAR: *Birinci Dünya Savaşı'nın Sona Erişini Sovyet-Rus Basınından Okumak: Izvestiya Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*

OTURUM VI TARİHYAZIMINDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI	16:00 - 17:30	Salon 4
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Gökhan ERDEM

Yasin KARA: *Büyük Savaş'ın İzinde: Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Tarihyazımı*

Utku YAPICI: *Sovyet, Rus ve Orta Asya Tarihyazımlarında 1916 İsyanı*

İKİNCİ GÜN
18 Ekim 2019

OTURUM VII ERKEN KAPANAN CEPHE: SSCB VE BARIŞ ANTLAŞMALARI	09:30 - 11:00	Salon 1
---	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Erel TELLAL

Ramin SADIGOV: *Brest Litovsk Barış Görüşmeleri Sırasında Bolşevik Partisi'nde Yaşanan Tartışmalar*

Umut BEKCAN: *Lozan Antlaşması'nın Sovyet Yorumu*

OTURUM VIII SAVAŞIN UZAK DOĞUYA ve AFRİKA'YA ETKİLERİ	09:30 - 11:00	Salon 2
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Melek FIRAT

Sıla Selin TÜRKEK: *4 Mayıs Hareketi: Paris Barış Konferansı Etkisinde Çin'in Milli Kimliğinin Ortaya Çıkışı*

Tolga BİLENER: *"Hatalı" Barışın Uzaktaki Sonuçları: Versailles Antlaşması ve Asya-Pasifik*

Gülistan ALPARSLAN: *Birinci Dünya Savaşı'nın Sahra Altı Afrika'daki Toplumsal Denetim Mekanizmalarına Etkisi: Pre-Kolonyal Gana'nın Savaşçı Asafo Bölüklerinin Yeni Konumu*

Sevim VARLIKLAR ve Çağrı KÖSE: *Dekolonizasyona Giden Yol: Birinci Dünya Savaşı ve Batı Afrika*

OTURUM IX SAVAŞ VE EKONOMİK DÖNÜŞÜM	09:30 - 11:00	Salon 3
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Serdal BAHÇE

Ceyhan GÜRKAN: *Birinci Dünya Savaşı ve İktisadi Düşünce Dönüşüm*

Gülşen ÇETİN AYDIN: *Birinci Dünya Savaşı Sonrası Yaşanan Gelişmeler Işığında İş Bırakma Eylemleri ve Grevler Üzerine Bir Değerlendirme*

Özge Bilge KARA: *Birinci Dünya Savaşı: Ulusal Türk Burjuvazisinin Yaratılmasında Bir "Fırsat"*

III. MÜLKİYE ULUSLARARASI İLİŞKİLER KONGRESİ

OTURUM X MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE İÇ İSYANLAR	09:30 - 11:00	Salon 4
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Nazan ÇİÇEK

Murat HATİP: *Milli Mücadele Dönemi'nde Düzce İsyanı'nın Yeniden Değerlendirilmesi*

Muhammed KÖSE: *Mütareke Döneminde Örfi İdarenin Anadolu'da Uygulanmasına Dair Örnekler (1918-1922)*

OTURUM XI SAVAŞ SONRASI AVRUPA	11:30 - 13:00	Salon 1
---	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Erdem DENK

Merve İrem YAPICI: *1918 Alman Grevleri: Sürekli Devrim Tezinin Sonu Mu?*

Bihter ÇARHOĞLU: *Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Ömürlü Olmasının Yapısal Nedenleri*

OTURUM XII SAVAŞ SONRASI ASYA	11:30 - 13:00	Salon 2
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Melek FIRAT

Emre DEMİR: *Birinci Dünya Savaşı'nın Çin Sosyalist Devrimine Etkisi*

Hatice ÇELİK: *Birinci Dünya Savaşı'nın Kore Bağımsızlık Mücadelesine Etkisi*

Kerem KILIÇDAROĞLU: *Birinci Dünya Savaşı'nın Güneydoğu Asya'ya Etkileri*

OTURUM XIII SAVAŞ EKONOMİSİNİN OSMANLI DEVLETİ'NE YANSIMALARI	11:30 - 13:00	Salon 3
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Murat BASKICI

Ecem DOYGUN: *Birinci Dünya Savaşı Sırasında İstanbul'da Enflasyon ve Etkileri*

Zeynep SABANCI ve Songül ULUTAŞ: *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Kömür Politikası*

OTURUM XIV SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU'DA TÜRKİYE'NİN SINIR SORUNLARI	11:30 - 13:00	Salon 4
---	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Özge ÖZKOÇ

Sabit DUMAN: *Paris Barış Konferansı'nda İngiltere İle Fransa'nın Karşı Karşıya Gelmesi: Suriye Sorunu*

Aydın BEDEN: *Musul Meselesi Neden Misak-ı Milli Çerçevesinde Çözümlemek İstendi? - Geleceği Gören Bir Bakış*

Seçil ÖZDEMİR: *Türkiye-İran Sınır Meseleleri: 1913-1939*

OTURUM XV SAVAŞ SONRASI HUKUK ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER	14:00 - 15:30	Salon 1
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Barış TEKSOY

Kezban ACAR KAPLAN: *Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupalı Devletlerin Rus İç Savaşı'na ve Rus Mültecilerine Bakışı*

Sibel UTAR: *Yurttaşlığa Zincirlenen İnsan: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Ulus-Devlet Düzeninin İnsan Hakları Açmazı*

OTURUM XVI SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU	14:00 - 15:30	Salon 2
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Nuri YEŞİLYURT

Atay AKDEVELİOĞLU: *Kaçar Devleti'nin Yıkılış Sürecinde Birinci Dünya Savaşı'nın Etkisi*

Hasan Tevfik GÜZEL: *Birinci Dünya Savaşı Sonrası Devlet Kurma Mücadelesi: Irak*

Özge ÖZKOÇ: *Manda Döneminde Suriye'de Milliyetçi Hareketler: Vataniyye'den Kavmiyye'ye*

OTURUM XVII SAVAŞ, PROPAGANDA ve KAMUOYU	14:00 - 15:30	Salon 3
---	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Klevis KOLASİ

Adviye Damla ÜNLÜ: *Birinci Dünya Savaşı ve Kadınların Barış Hareketi*

Azime TELLİ: *ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na Dâhil Olmasında ve Monroe Doktrini Karşıtı
Kamuoyu Oluşturmada "Propaganda" Faktörü*

OTURUM XVIII SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE DİPLOMASİ	14:00 - 15:30	Salon 4
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Erel TELLAL

Esme ÖZDAŞLI ve Fatih Emre ŞEN: *Milli Mücadele'nin Diplomasi Cephesi*

Hasan Fatih SEVAL: *Kimlik-Dış Politika İlişkisi: Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*

OTURUM XIX SAVAŞ SONRASI ARAYIŞLAR	16:00 - 17:30	Salon 1
---	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Erdem DENK

Ali Engin OBA: *Birinci Dünya Savaşı'nı Etkileyen Devlet Adamları: Georges Clemenceau Örneği*

Burak ÇINAR: *Birinci Dünya Savaşı'nda Cephelerdeki Kilitlenmeler Üzerine İki Savaş Arası
Dönemde Taktik Arayışlar ve Blitzkrieg*

Klevis KOLASİ: *Nazizmin Yükselişini Anlamak ve Açıklamak: "Alman İstisnacılığı"nı Yeniden
Düşünmek*

OTURUM XX SAVAŞ SONRASI DÜNYAYI YÖNETMEK: MİLLETLER CEMİYETİ	16:00 - 17:30	Salon 2
---	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Funda KESKİN ATA

Doğan ŞAFAK POLAT: *Milletler Cemiyeti Sistemi: İdealizmden Çöküşe*

Nergiz EMİR: *Milletler Cemiyeti'nin Uluslararası Örgütler Hukukuna Etkisi*

OTURUM XXI SAVAŞTA TÜRK DÜNYASI	16:00 - 17:30	Salon 3
--	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Atay AKDEVELİOĞLU

Süleyman TEMİZ: *Birinci Dünya Savaşı'nda Hollanda Doğu Hint Adalarında (The Dutch East Indies) Türk Etkisi (1914-1918)*

Ayşe UZUN: *Kültürel Bir Devrim: Birinci Dünya Savaşı'nın Kur'an Tefsirlerine Etkisi*

Fırat YALDIZ: *Türkiye'nin Diaspora Politikalarının Tarihsel Derinliği: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esir Türkler ve Türk Dünyası*

OTURUM XXII YENİ BİR DİSİPLİN: ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN DOĞUŞU	16:00 - 17:30	Salon 4
---	----------------------	----------------

Oturum Başkanı: Çınar ÖZEN

Öner AKGÜL: *Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkış Nedenini Ampirik Uluslararası İlişkiler Kuramıyla Açıklamak*

Seven ERDOĞAN: *Edward H. Carr'ın "20 Yıllık Kriz 1919-1939" Eserinde Birinci Dünya Savaşı*

Şaban H. ÇALIŞ ve Çağlar SÖKER: *Birinci Dünya Savaşı, Uluslararası İlişkiler ve Edward Carr: Realizmin Ötesinde*

KATILIMCI LİSTESİ

1. Adviye Damla ÜNLÜ, Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
2. Ali Bilgin VARLIK, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü
3. Ali Engin OBA, Prof. Dr., Çağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
4. Aslı YURDİGÜL, Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi/ Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü
5. Atay AKDEVELİOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
6. Aydın BEDEN, Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Tarih Bölümü
7. Aydın ERDOĞAN, Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı
8. Ayşe UZUN, Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
9. Azime TELLİ, Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
10. Banu Erdoğan Çakar, Arş. Gör., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü
11. Bihter ÇARHOĞLU, Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
12. Burak ÇINAR, Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
13. Caner KUR, Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
14. Cengiz ATLI, Doç.Dr., Iğdır Üniversitesi, Tarih Bölümü
15. Ceyhun GÜRKAN, Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Maliye Bölümü
16. Çağlar SÖKER, Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
17. Çağrı KÖSE, Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

18. Davud KAPUCU, Dr.
19. Doğan Şafak POLAT, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
20. Ecem DOYGUN, Araştırma Görevlisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü
21. Eminalp MALKOÇ, Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi
22. Emre DEMİR, Araştırma Görevlisi, TED Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
23. Esme ÖZDAŞLI, Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
24. Fatih Emre ŞEN, Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
25. Fırat YALDIZ, Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
26. Gülistan ALPASLAN, Araştırma Görevlisi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
27. Gülşen ÇETİN AYDIN, Dr. Öğretim Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
28. Hasan Fatih SEVAL, Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
29. Hasan Tevfik GÜZEL, Öğretim Görevlisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sürekli Eğitim Uygulama Ve Araştırma Merkezi
30. Hatice ÇELİK, Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
31. Hicabettin SARI, Dr., İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü
32. Kenan OLGUN, Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih Bölümü
33. Kerem KILIÇDAROĞLU, Doktor Öğretim Görevlisi, TED Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
34. Kezban ACAR KAPLAN, Prof., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Bölümü
35. Klevis KOLASI, Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
36. Mehmet IŞIK, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Sinema ve Televizyon Bölümü
37. Merve İrem YAPICI, Doç.Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
38. Muhammed KÖSE, Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Tarih Bölümü
39. Murat HATİP, Araştırma Görevlisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü

40. Nergiz EMİR, Araştırma Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
41. Onurcan ŞAR, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Tarih Bölümü
42. Öner AKGÜL, Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
43. Özge Bilge KARA, Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
44. Özge ÖZKOÇ, Dr., Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
45. Ramin SADIGOV, Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Bölümü
46. Sabit DUMAN, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Tarih Bölümü
47. Seçil ÖZDEMİR, Dr. Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
48. Selim ÖZTÜRK, Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi, Uluslararası Güvenlik Bölümü
49. Seven ERDOĞAN, Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
50. Sevim VARLIKLAR, Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
51. Sıla Selin TÜRKEK, Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Asya Çalışmaları
52. Sibel UTAR, Araştırma Görevlisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü
53. Songül ULUTAŞ, Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Tarih Bölümü
54. Süleyman TEMİZ, Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
55. Şaban H. ÇALIŞ, Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
56. Şakir EŞİTTİ, Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
57. Tolga BİLENER, Arş. Gör. Dr., Galatasaray Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
58. Umut Bekcan, Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
59. Utku YAPICI, Doç.Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
60. Yasin KARA, Arş. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

61. Yavuz ÖZGÜLDÜR, Dr. Öğr. Üyesi, TOBB ETÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
62. Zeynep SABANCI, Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Sivil-Asker İlişkilerinin Dengesizliği ve Savaşa Giden Süreçte Genelkurmayların Etkileri

Caner KUR

Istanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

I. Dünya Savaşı 20. yüzyılda yaşanan dünya savaşlarının ilki olarak daha önce tahayyül edilemez şiddet, kayıp ve yıkımların yaşandığı bir savaş olarak günümüzün modern uluslararası sistemine giden yolu açan kritik bir kilometre taşı olmuştur. Savaş, milyonlarca insanın kaybı ve maddi yıkımın yanı sıra Avrupa devletler sisteminin 1648 Westphalia Barışı'ndan beri biriktirdiği ve meydana getirdiği üst değerler sistemini ve anlayışını yerle bir etmiş, eski ile yeni arasındaki geçiş sürecinin merkezinde bulunmuştur. 1914 öncesinde eski ile yeninin bir arada olduğu, kökenleri Ortaçağa kadar uzanan aristokratik-monarşik yapıların modern sınıflar ve diğer unsurlarla bir arada yaşadığı Avrupa dört yıllık savaşın ardından 1918'e gelindiğinde eskiden keskin ve kesin bir kopuş yaşamıştır. Dört yıllık savaşın sonunda Avrupa Büyük Devletler Sistemi de denilen ve yüzyılların birikimi olan sistem sona ererken yerine yeni ve diğer küresel aktörlerce benimsenen, kapsayıcı bir sistem konulamamasıyla yeni bir boşluğa ve II. Dünya Savaşı'na giden yolu açmıştır.

Klasik tabirle barışı bile bir dünya savaşına yol açan I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı literatürde birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın veya dönem adıyla "Büyük Savaş"ın diğerlerinden farklı olduğu bilinci henüz savaşın başlangıcıyla birlikte devletlerin haklılık mücadelelerine girmeleriyle görülmüş ve ortaya çıkan kayıpların getirdiği sorumluluk, savaşan tarafların birbirlerinin üzerine yıkmaya çalıştığı başka bir savaşı başlatmıştır. Başta Almanya olmak üzere savaşa katılan diğer devletler de sırasıyla ellerindeki diplomatik dokümanları paylaşmışlar ve savaşın patlak vermesinde kendilerini

aklamaya çalışmışlardır. Her ne kadar savaşın sonucunda Almanya'nın yenilgisi ve Versailles Antlaşması'nın 231. maddesiyle Almanya'nın suçluluğunun kabul ettirilmesi savaşın sorumluluğunu bir tarafa yıkıp sorunu geçici olarak çözmüşse de 1920'lerden itibaren "Tarihçilerin Savaşı" başlamış ve devlet perspektifli çalışmalardan bağımsız akademik çalışmalara kadar I. Dünya Savaşı'nın çıkışının nedenleri ve kökenleri üzerine geniş bir literatür oluşmuştur.

Buradan hareketle savaşın çıkışına dair genel nedenler olan emperyalizm, militarizm, büyük devletler arası mücadeleler, milliyetçilik gibi tezlerin yanı sıra saldırı kültürünün ortaya çıkması, Sosyal Darwinizm'in kritik karar alıcılar arasında bile bir vaka haline gelmesinden, yanlış algılar ve siyasilerin yetisizliğinin savaşa giden süreci yorumlama eksikliğine yol açmasına kadar savaşın kökenleri de literatürde sıkça yer almaktadır. Savaşın çıkışına 19. yy Avrupa devletler sisteminin yapısal sorunlarının yol açtığı önermeleri gibi analiz seviyesini sistem üzerinden kuran çalışmalar da başta Paul Schroeder gibi tarihçilerce ele alınırken savaşın başlamasını olanaklı hale getiren askerler ve özelinde genelkurmayların rolü de yine I. Dünya Savaşı literatüründe oldukça ihtilafli bir konu olmuştur.

Özellikle başta Alman genelkurmayının olduğu birçok genelkurmay otonom ve aristokratik yapılarını korumuştur. 1914 öncesinde genelkurmaylar sivil makamlar ile ilişkilerinde kendi iç işlerine müdahaleyi asgari düzeye indirmeyi başarabilmiş, bir anlamda devlet içerisinde devlet haline gelmişlerdir. Savaş planları hazırlamaktan sivil makamlardan habersiz diğer ülke genelkurmaylarıyla işbirliği yapmaya kadar kritik eylemlere giren 1914 öncesi Avrupa devletleri genelkurmayları böylece savaşın patlak vermesinde kritik roller oynamış, savaşa giden yolda taşları döşemişlerdir. 1894 Fransız-Rus İttifakı'nın imzalanmasında karşılıklı donanma ziyaretleri etkili olurken daha sonraki süreçte yine Fransız ve Rus Genelkurmayları sivil birimlerden bağımsız saldırı planları geliştirmiştir. Keza Alman Genelkurmayı meşhur Schlieffen Planı çerçevesinde ülkenin demiryollarının stratejik geçiş güzergâhlarına kadar sivil otoriteleri plan ekseninde hareket etmek durumunda bırakmıştır. Böylece 1914 öncesinde genelkurmayların kendi içlerinde yürüttükleri savaş oyunları ve savaş planları sürekli bir güvensizlik, saldırıya uğrama endişesi gibi algılamalara yol açarak savaşın zihinlerde olabilirliği ihtimalini kademeli şekilde güçlendirmiştir. Dolayısıyla 1914 öncesinde tarihte ender görülen anlarda gerçekleşen ordu-asker ekseninde siyasal model tersine dönmüş, politika yapımının rasyonallitesi askerler lehine seyretmiş ve bu da Clausewitzyen bir bakış açısında "mutlak savaşa" evrilmiştir.

Bu çerçevede 1914 öncesinde Avrupa devletlerinin genelkurmaylarının neden sivil otoritelerden bağımsız hareket etmeye başladığı ve bir anlamda devlet içerisinde devlet oldukları sorunsalı ortaya çıkmıştır. Giriş bölümünde de

bahsedildiği gibi 1914 öncesinde Avrupa devletler sistemi her ne kadar küresel olmasa da hegemonik ağırlığı ile küresel çevreyi kendisine görece eklemlendirmeyi başarmıştır. Ancak ABD ve Japonya gibi yeni güçlerin ortaya çıkışında görüldüğü gibi Avrupa devletler sistemi artık ihtiyaca cevap verememektedir. Tıpkı devletler arası seviyede olduğu gibi devlet ve toplum seviyesinde de 1914 öncesinde sosyo-ekonomik ve sosyo-politik gerilimler devletler üzerinde büyük baskı oluşturmuşlardır. Özellikle devlet rasyonalitesinin monarşik birimler tarafından oluşturulduğu düşünüldüğünde 1848 Devrimleri'yle birlikte geri döndürülemez biçimde devrimci hareketler eski monarşik-aristokratik yapılar üzerinde baskı kurmuşlardır. Anayasalcılık Avrupa'da 1848'den itibaren ilerleme ve gerilemelere rağmen bir inkâr edilemeyecek bir olgu haline gelirken, sosyalist toplumsal hareketler ve eylemsellik monarşik-aristokratik yapıların rasyonalitesini sarsmaya başlamıştır.

Parlamentoların karar alma mekanizmasında rol oynamaya başlaması ve temsil ettikleri sınıfların çıkarlarını yine politika yapımına dâhil etmesi eski devlet geleneği mekanizmasının da tepkiselliğine neden olmuştur. Anayasalar ile diğer sınıfların devlet karar alma mekanizmasına ortak olmaya başlaması ancak bu ortaklığın sürekli olarak eski sınıf ve yapılar tarafından aşındırılması iktidar karar alma mekanizmalarında büyük boşluklar ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla 1914 öncesi birçok Avrupa devleti ve başta genelkurmaylar olmak üzere ordunun subay kadrosunun aristokratik kökenli olduğu düşünüldüğünde gelişen toplum tabanlı siyasallaşma en çok bu kesimi rahatsız etmiş ve aristokratik orduların kendi içerisinde kapalı bir yapıya dönüşmesini tetiklemiştir.

Eskinin yegâne temsilcileri olan ordular böylece aristokratik-monarşilerinde yükselen devrimci akımlara karşı dayanağı olurken bu kesimler popülist biçimde milliyetçiliği bir araç olarak kendilerini yeniden meşrulaştırmada kullanmışlar ve devrimciliğe, anayasalcılığa karşı milliyetçiliği bir anlamda panzehir olarak kullanmışlardır. Nitekim militarizm, milliyetçilik ve anayasa-devrim karşıtlığı iç içe geçerek genelkurmayların otonom yapılarını muhafaza etmede hem araç hem de amaç olmuş, genelkurmaylarda hayali veya gerçek olsun savaş tehdidini sürekli gündemlerinde tutarak yetisini kaybetmiş sivil birimleri de aşarak olası bir çatışmayı icra edecek fırsatı kollamışlardır.

Bu bağlamda genelkurmayların 1914 öncesi Avrupa'sında otonomileri, aristokratik subay kadrosunun mevkilerini koruma ve muhafaza etme endişeleri, monarkların yükselen devrimci-anayasalcı akımlara karşı eskinin temsilcisi sıfatını kazanan orduya dayanmaları (ve bunun 1914'e doğru iyice artmaya başlaması) savaşın başlıca nedenlerinden veya kimilerine göre kökenlerinden birisi olmuştur. Çalışmanın temel sorunsalı da genelkurmayların ve savaş planlarının I. Dünya Savaşı'nın çıkışının kökenlerinden birisi olduğu üzerine yoğunlaşmaktadır. Buna göre yükselen milliyetçilik ve bir anlamda madalyonun

diğer yüzü olan militarizm genelkurmaylar tarafından eski konumlarını korumada kullanılırken bir süre sonra karşılıklı etkileşim ve üretim şekline doğru evrilme durumu ortaya çıkmıştır. Böylece genelkurmayların otonom yapıları konsolide olurken sivil siyasetçilerin bu kurum üzerindeki kontrol mekanizmaları kaybolmuş ve politika yapımında askeri rasyonalite öne çıkmıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde gerek diplomatik seviyede gerek devlet seviyesinde ortaya çıkan askeri rasyonalite de barışı sağlayan mekanizmaları ortadan kaldırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Darwinizmi, Versailles Antlaşması, Genelkurmay, Westphalia Barışı

Hegemonun Krizi ve Birinci Dünya Savaşı

Aydın ERDOĞAN

İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Birinci Dünya Savaşı'nın, insanlık tarihinin en büyük savaşlarından biri olması onu üzerinde durulan önemli çalışma alanlarından biri haline getirmiştir. Bu doğrultuda, Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri ile ilgili birçok farklı tezin ortaya atılması şaşırtıcı değildir. Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri ile ilgili en ilginç tezlerden biri de Hegemonun krizi olarak gösterilebilir.

Napolyon savaşları neticesinde 1815 yılında tekrardan kurulan İngiltere hegemonyasına özellikle 1870'li yılların ortalarından itibaren Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin birer rakip olarak ortaya çıkması ve İngiltere'yi ekonomik gelişim anlamında geride bırakmaya başlaması uluslararası sistemde hegemonun bir kriz yaşamasına yol açmıştır. Bu süreçte Almanya'nın yaşadığı kimlik paradoksu da eklemlendiğinde çatışma kaçınılmaz olmuştur. 1900'lü yılların başlarına gelindiğinde ise Almanya tarafından hegemon güce bir meydan okuma gerçekleştirilmiştir. Bu meydan okuma giderek bir çatışma haline, her iki ülke ve müttefikleri arasında ise derin bir kutuplaşma sürecine doğru evrilmiştir. Diplomatik krizler ve yanlış anlaşılmalara ile birlikte bu süreç, yeni bir hegemonik savaşın gerçekleşmesine daha çok zemin hazırlamıştır.

Hegemonik savaş, tıpkı İngiltere ve Almanya arasında olduğu gibi, aslında uluslararası sistemi önemli derecede değiştiren ve etkileyen bir savaş olarak tanımlanabilir. Bu tür savaşlar genelde, sistem içindeki bütün devletleri kapsayan bir "Dünya Savaşı"dır. Bu noktada, Peloponesos Savaşları kitabının yazarı Thucydides, bu tür savaşları "Büyük Savaş" olarak tanımlamaktadır. Robert Gilpin ve George Modelski ise hegemonik savaş olarak kavramı kullanmaktadırlar. Tıpkı Thucydides'in "Büyük Savaş"ında olduğu gibi Gilpin'in Modelski'nin ve "Hegemonik Savaş"ında da savaşa giden sürecin belirtileri ve nedeni sistemde büyüyen yeni bir gücün ortaya çıkması olarak

gösterilmektedir. Uluslararası sistemin dinamiği devletler arasındaki farklı güç gelişimi tarafından belirlendiği göz önünde bulundurulduğunda, devletler arasındaki eşitsiz güç gelişimi hegemonik savaşın tanımını oluşturduğu belirtilebilir. Hegemonik savaşa giden süreçte uluslararası sistem içerisindeki güç dağılımı modelini çok önemli bir yer kaplamaktadır. Uluslararası sistemin yapısı veya güç dağılımı ise iki şekilde olabilmektedir: 1- Devletler arasında sabit güç dağılımı modeli 2- Değişken güç dağılımı modeli.

Sabit güç dağılımı modelinde, uluslararası sistemde bir hiyerarşik durum ve hegemonun gücüne karşı meydan okuyamama vardır; bu nedenle de hegemonik savaşın çıkma ihtimali daha azdır. Sabit güç dağılımında, dominant devletlerin çıkarlarını tehdit etmeyen değişimler sistem içerisinde yapılabilir. Fakat değişken güç dağılımı modelinde ise; teknolojik, ekonomik ve diğer faktörlere bağlı olarak sistemdeki hegemon güç ile büyüyen güç arasında uçurum azalmaktadır. Ayrıca, istenmeyen olaylar ve diplomatik krizler sistemdeki devletler arasında hegemonik savaşı hızlandırmaktadır. Böylelikle, hegemonik savaş riski daha çok ortaya çıkmaktadır. Böylece hegemonik savaş riski uluslararası yapıyı tehdit eder ve değiştirir. Savaş neticesinde hegemon gücün düşmesi demek düzenin de bozulması demektir. Çünkü hegemon devlet, kural tanımayan devletlerin sisteme ve diğer devletlere zarar vermesini engelleyebilen bir güvencedir. Bu güvencenin ortadan kalkması ise, düzenin, barışın ve istikrarın bozulması anlamına gelmektedir. Yani, hegemon devletin sağlayacağı ideal bir siyasi çevre olmadan uluslararası düzenin ve modern ekonominin bütünleşmesinde piyasanın başarısı ve gelişimi gerçekleşemez.

Hegemonik savaşın belirtilerini ve nedenini hegemonun yükselişi ve düşüşüne bağlayarak bir sistem döngüsü de ortaya çıkarılabilir. Bu sistem döngüsünde bir devlet önce hegemon güç olarak ortaya çıkar ve uluslararası sistem belli bir süre nispeten istikrarlı bir dönem yaşar. Fakat bir süre sonra hegemon devletin gücüne başkaldırabilecek bir devlet ortaya çıkar. Böylece, büyük bir savaş yapılarak tekrar bir devlet hegemonik güç konumuna yükselir. Benzer şekilde Modelski de “Uzun Döngü” adını verdiği teorisinde; *“sistem belli bir süre içerisinde anlamlı bir şekilde başlangıç noktasına geri döner ve daha önceki bir aşamadaki haline yeniden kavuşur”* demektir. Yine aynı şekilde Modelski’ye göre bu döngü çoğu zaman bir savaş ile tekrar başa döner ve eskisi gibi yeni bir döngü ortaya çıkar. Modelski’ye göre bu uzun döngü, 100 yıldan fazla sürebilmektedir. Bu durum ise, ortalama olarak üç kuşağa denk gelmektedir. İlk kuşak sistemi inşa eder, ikinci kuşak sistemi sağlamlaştırır. Üçüncü kuşak ise kontrolü kaybeder.

Sonuç olarak bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce uluslararası sistemin, “Değişken Güç Dağılımı” modeli üzerinde kurulu olduğunu varsaymaktadır. Bu sistem içerisinde Almanya, ekonomik, teknolojik ve de

askeri alanlarda İngiltere ile arasındaki farkı giderek kapatmaya başlamıştır. Yani Almanya'nın güç benzeşmesi/geçişini yaşaması ve İngiltere'nin ekonomik üstünlük, deniz hâkimiyeti ve diplomatik belirleyicilik alanlarındaki farklılaşmasını yitirmeye başlamasıyla birlikte Almanya, uluslararası sistemde daha çok ön plana çıkmış ve bir kimlik paradoksu yaşamıştır. Almanya'nın bu kimlik paradoksu ve İngiltere'nin bu kimliği tanımama yönündeki adımları savaşı kaçınılmaz yapmıştır. Ayrıca, İngiltere'nin giderek egemen güç olma özelliğini kaybetmesi ve Almanya'nın sürekli güç kazanması, döngünün sonunun ve yeni bir döngünün başlangıcının yaklaştığını göstermektedir. Yani Gilpin ve Modelski'nin de ifade ettiği gibi bu süreç “Sistem Döngüsü”nün başa sarmak üzere olduğuna işaret etmektedir. Bu doğrultuda, İngiltere ve Almanya arasında yaşanan istenmeyen olaylar ve diplomatik krizler hegemonik savaşa giden süreci hızlandırmıştır. Diplomatik krizler ve istenmeyen olaylar silsilesi neticesinde Avrupa'da; bir kutbunu Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın oluşturduğu diğer kutbunu ise İngiltere, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu iki farklı kutuplaşma ortaya çıkmıştır. Kutuplaşmalar keskinleştikçe sistem daha çok dengesiz hale gelmiş ve en ufak olaylar bile büyük krizlere neden olabilmektedir. Bu krizlerin çözümü ise, yeni hegemonu ve hiyerarşiyi belirleyecek seviyede olması bakımından önemli olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hegemon, Güç Geçiş, Savaş, Kimlik Paradoksu

İttifaktan Savaşa: 2 Ağustos 1914 Tarihli Osmanlı - Alman İttifak Antlaşması ve Yansımaları

Yavuz ÖZGÜLDÜR

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonrası hem önemli boyutta toprak hem de önemli ölçüde itibar kaybeden Osmanlı Devleti ve İttihat Terakki yönetimi, 1914 yazındaki gelişmelerden büyük endişeler duymaya başladı. Savaşın giderek yaklaşması karşısında aceleyle müttefik arayışına giden Osmanlı yönetimi, İtilaf Devletleri nezdinde sürdürdüğü ittifak girişimlerinden bir sonuç elde edemeyince, zorunlu olarak İttifak Devletleri safına yönelmiş, ancak ilk etapta başarı elde edememişti. Çünkü Osmanlı devletinin ekonomik çöküntü görünümü, ordunun önemli ölçüde silah ve malzeme ihtiyacının karşılanma zorunluluğu Almanya ve Avusturya'nın da ittifak konusunda isteksiz davranmasına yol açmıştı. Ayrıca stratejik ve ekonomik değeri yüksek Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri de ittifak için tereddüt geçirmelerine yol açmaktaydı. Ancak savaşın çok yaklaşması ve Almanya'nın ham Fransa ile hem de Rusya ile savaşmak zorunda kalacak olması, Osmanlı müttefikliğine ihtiyaç duymalarına yol açtı. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Baron von Wangenheim'a Osmanlı hükümeti ile bir ittifak antlaşması imzalanması konusunda yetki verilmiş ve acele etmesi istenmiştir. Aslında tarafsız bir vaziyette savaş ortamına katılmak istemeyen Osmanlı yönetimi de acele etmektedir. Sadrazam Said Halim Paşa tarafından 25 Temmuz 1914'de Padişah'tan alınan bir yetki belgesiyle başlatılan ittifak görüşmeleri, 2 Ağustos 1914'de tamamlanmış ve aynı gün antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma esasında içeriğindeki maddeler nedeniyle, daha imzalandığı gün Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini gerektirmektedir. Çünkü, antlaşmanın 2. Maddesi dikkatle incelendiğinde Almanya'nın Rusya ile bir savaşa tutuşması halinde Osmanlı Devleti'nin de derhal Almanya'nın yanında savaşa katılması istenmektedir. Almanya 1 Ağustos 1914 tarihinde Rusya'ya savaş ilan ettiğine göre, Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914 tarihinde bu antlaşmaya

imza atarak derhal Almanya'nın yanında savaşa katılmayı da kabul etmiş oluyordu. Oysa, Sadrazam Said Halim Paşa, Enver Paşa ve birkaç kişinin dışında ne kabine üyesi nazırlar ne parlamento ne de kamuoyu bırakın ülkeyi derhal savaşa sürükleyecek böyle bir ittifak antlaşmasından, hatta Almanya ile Parlamento onay ve yetkisi olmadan hükümet kararı alınmadan ittifak görüşmeleri yürütüldüğünden dahi haberdar değildir. Osmanlı – Alman İttifak Antlaşması, 2 Ağustos 1914 günü saat 16.00'da, Alman büyükelçiliğinin Tarabya'daki yazlık rezidansında, Almanya adına büyükelçi Baron Hans von Wangenheim, Osmanlı adına da Sadrazam Said Halim Paşa tarafından imzalandı. Antlaşmanın orijinal metni Almanca ve Fransızca olarak hazırlanıp imzalanmıştır. Belgenin diplomatik teamüllere aykırı biçimde Osmanlıca değil de Fransızca olarak hazırlanması son derece düşündürücüdür. Muhtemeldir ki, imzacı taraf belgenin içeriğinden Osmanlı hükümet yetkilileri ve hatta bürokrasinin de bilgi sahibi olmasını istememektedir. Antlaşmanın Meclis, hükümet ve kamuoyundan gizlenmesinin en önemli nedeni bu kesimlerde İttifak Devletleri ile bir anlaşma imzalanmasına karşı olanların büyük bir yekûn teşkil etmesiydi. Bu yüzden antlaşma taslağını Baron von Wangenheim ile beraber hazırlayan Enver Paşa, yukarıda belirtilen dört kişinin dışında hiç kimse bu konudaki detayları öğrenmesine izin vermedi. Bu durum uzun süre araştırmacıların belgenin Osmanlıca metnini bulamamasına da yol açmıştır. Son dönem araştırmaları sonucunda belgenin Fransızca aslı bulunmuş ve araştırmacıların hizmetine sunulabilmiştir. Belgenin Almanca aslı ise; Alman arşivlerinde mevcut olup araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır

İmzalanan bu gizli antlaşma, Osmanlı yönetimini içine düştüğü siyasal yalnızlıktan kurtarabilecek, ihtiyaç duyduğu askeri ve ekonomik desteği sağlayabilecek, bir ölçüde üzerine yönelmesi muhtemel tehditleri caydırabilecek nitelikte olmakla birlikte, devleti Almanya'nın yanında derhal savaşa sürükleyecek özellikte idi. Almanya tarafı antlaşmanın 2. Maddesini gerekçe göstererek derhal Osmanlı Devleti'nin kendi yanında savaşa girmesini talep edebilirdi. O halde bu durumda kendisini derhal savaşa sürükleyebilecek bu maddeye rağmen antlaşma neden imzalanmıştı? Sadrazam Said Halim Paşa dahil görüşmelerde bulunanlar imza esnasında Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan ettiğinden haberdar olmadıklarını söylüyorlarsa da, bunun pek inandırıcı olmadığını söyleyebiliriz. 1 Ağustos'taki savaş ilanından yaklaşık 23 saat sonra imzalanan antlaşmanın böylesine önemli ve büyük yankılar uyandıran, bir ölçüde Avrupa'yı ayağa kaldıran ve teyakkuza geçiren siyasi bir gelişmeyi duymadan, bilmeden antlaşmayı imzaladıklarını söylemeleri inandırıcılıktan son derece uzaktır. İkincisi, Osmanlı ordusunda görevli Alman askeri heyeti bu antlaşmayla birlikte orduda komuta mevkiine geliyordu ki, bu hem büyük bir tavizde hem de bir ölçüde Osmanlı ordusunun Almanya'nın askeri kontrol ve yönetimi altına girmesi demektir. Bu konuda ordudaki kimsenin görüşünü almayan ve konudan

da bahsetmeyen Harbiye Nazırı Enver Paşa, bu kararı tek başına almış ve üstelik Alman askeri heyet başkanı Liman von Sanders ile ayrıntılı bir yetkilendirme ve görevlendirme anlaşmasını da imzalamıştı. O halde şunu söylemek mümkündür. Anlaşma konusunda yetki ve bilgileri olan dört kişi, her türlü gelişmeden haberdar olarak ve savaşı kesin olarak kazanacaklarına inandıkları Almanya'nın yanında bir an önce savaşa dahil olabilmek için anlaşmaya imza koymuşlardır. Bu çalışmada Almanya ile 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması tüm yönleriyle incelenerek savaşa etkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı – Alman İttifakı, Enver Paşa, Sait Halim Paşa, Baron Von Wangenheim, Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşında Almanların Cihat Operasyonunun Savaştaki Rolü

Selim ÖZTÜRK

Polis Akademisi
Uluslararası Güvenlik Bölümü

Birinci Dünya Savaşı başladığında Kayzer II. Wilhelm'nin başında olduğu Alman İmparatorluğu savaşın gidişatını lehine çevirebilmek için İngiliz, Rus ve Fransızları zora düşürecek politikaların peşindeydi. Savaş sadece ateşli silahlarla değil, propaganda faaliyetleri ile de yürütülmekte ve her imkân hem İtilaf hem de İttifak devletlerince değerlendirilmekteydi. Almanya'nın yanında savaşa giren ve başında Sultan V. Mehmet Reşat'ın ve İttihatçıların bulunduğu Osmanlı Devleti'nin elinde daha önce Sultan II. Abdülhamid tarafından belirli dönemlerde İslamcılık politikasını canlandırmak amacıyla kullanılan hilafet gibi önemli bir silah bulunmaktaydı. II. Abdülhamid bu önemli ve değerli silah sayesinde özellikle Batı sömürgesi altında bulunan Afrika, Hindistan ve Güney Asya bölgelerine kadar nüfuzunu yayma çabalarına girişmiş ve bir ölçüde de başarılı olmuştur. Bu yeni silah savaş döneminde V. Mehmet Reşat'ın dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyetinin elinde bulunmaktaydı. Dönemin Alman istihbaratı, II. Wilhelm'e sunduğu raporlarda Osmanlı Sultanının elindeki bu önemli silahı savaşta Alman çıkarları için kullanma projesini ortaya atmışlardır. Son dönemde Alman tarihçi Wolfgang G. Schwanitz'in yazılarında ve bulgularında belirttiği Alman yapımı cihat projesine göre hilafet makamının manevi gücü kullanılarak ve bu güç Alman teknik ve finans imkânları ile desteklenerek İtilaf devletlerinin hâkim olduğu Müslüman kolonilerde büyük bir cihat ayaklanması tetiklenebileceğini öneriyordu. Almanların önde gelen istihbaratçılarından Max von Oppenheim'in fikirleri doğrultusunda hazırlanan bu proje İmparator Wilhelm tarafından da kabul görmüş ve devlet politikası olarak uygulamaya konulmuştur. 1915 yılında Sultan Reşat tarafından Cihat-ı Ekber ilan edilerek İngiliz, Fransız ve Rus müstemlekesi olan ülkelerdeki Halifeye dini-manevi yönden bağlı olan Müslüman toplulukların sömürge yönetimlerine karşı ayaklanmaları için fetva yayınlanmıştır. Bu fetva Alman tayyareleri ile Kuzey

Afrika ve Ortadoğu’da hazırlanan broşürlerle atılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda hutbe olarak camilerde okutulması için Alman ve Türk istihbaratçıları da seferber edilmiştir. Aynı zamanda Berlin’de toplanan Osmanlı din adamları ve İslamcı fikir önderleri de Alman stratejilerle birlikte cihat kararının nasıl Müslüman toplulukları harekete geçirebileceği üzerine bir dizi konferanslar düzenlemeye başlamışlardır.

Bu doğrultuda hazırlanan strateji-harekât planına göre Kayzer Wilhelm’in aslında gizli Müslüman olduğu söylentisi yayılmakta, Almanların ecnebi kavimler arasında Müslümanlara en yakın millet olduğu propagandası yapılmakta, İngiliz, Fransız ve Rusların ise İslam dünyasının düşmanları olduğuna yönelik uydurma hadisler ve kutsi rivayetler üretilip yayılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda Mehdi’nin Alman orduları ile birlikte zuhur edeceği ve esir Müslüman halkları İngiltere ve Fransa’nın elinden kurtaracağına yönelik pek çok istihbarat üretimi hadis ve rivayet de yayılmaktadır. Almanların ana hedefi Kuzey Afrika’da başlatılacak bir Müslüman ayaklanması ile Fransa’nın zor duruma düşürülmesi, Hindistan’daki bir ayaklanma ile İngiltere’nin savaş dışı bırakılmaya çalışılması ve Kafkasya’daki bir ayaklanma ile de Rusya’nın batı cephesinde zora sokulması hedeflenmekteydi.

Alman destekli ve programlı Cihat operasyonunun ana hedefi tüm Hristiyanlar veya gayrimüslimler değildi. Buradaki cihat fikri hedef grupların seçilerek belirlenmesini ve bu doğrultuda propaganda yapılmasını amaçlıyordu. Örneğin İttifak devletlerinin yanında savaşa giren Bulgarlar, Avusturyalılar cihat ilan edilecekler arasında yer almıyordu. Fakat İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ gibi ülkeler yani Halife’ye ve onun dostları olan Almanlar ve Avusturyalılara karşı savaşan Hristiyan ulusların cihat edilecekler kategorisine alınması ve hedef gösterilmesi gerekiyordu. Yine İngiltere ve Fransız güdümündeki Müslüman halklardan oluşturulan lejyonlardaki askerler eğer Halife’ye ve onun müttefiklerine karşı savaşmaya kalkarlarsa bunun onları İslam’dan çıkaracağı fikri de işlenmekte ve hutbe veya broşür gibi yollarla hedef coğrafyalarda yayılması amaçlanmaktaydı. Halife’nin cihat kararına uyulmaması ise her bir Müslüman’ı günahkâr ve kâfir yapacağı fikri de propaganda faaliyetlerinde yayılmaya çalışılmaktaydı. Hatta bu konudaki fikirlerin ve hazırlanan dini buyrukların yayılması amacıyla Berlin merkezli Şark İstihbarat Biriminde *el Cihad* adında mecmua da çıkartılmış ve İslam ülkelerinde dağıtılmaya çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından kurgulanan ve Türklerin elindeki hilafet silahı kullanılarak yürütülmeye çalışılan cihat operasyonu, İngilizler tarafından Arap İsyanının örgütlenmesi ile karşılık bulacaktır. Hicaz merkezli Şerif ailesine Ortadoğu’daki Arapların yaşamış olduğu tüm topraklar ve hilafet makamı vaat edilerek isyana teşvik edilmiş ve

Arapların başını çektiği karşı bir cihat operasyonu tetiklenmiştir. Almanların cihat operasyonu beklendiği ölçüde ses getirmeyen, 1916'daki Arap İsyanı başarılı olmuş ve Osmanlı güçleri Arap beldelerinden çekilmek zorunda bırakılmıştır. Sultan Reşat'ın cihat-ı ekber ilanı Arap beldelerinden yeteri kadar destek görmemiş, Almanların teknik ve lojistik desteğiyle gerçekleştirilen Güney Asya ve Kuzey Afrika'da cihat seferberliğinin yayılması da istenilen ölçüde gerçekleşmemiştir. Hilafetin etkisinin sınırlarının beklenildiği ölçüde gerçekleşmemiş olması hem Almanlarda hem de Osmanlıda hayal kırıklığı yaratmıştır. Bunda İttihat ve Terakki'nin seküler ve pan-Türkçü politikalarının da etkisi ve rolü olduğu iddia edilmiş ve başarısızlık buna atfedilmiştir.

Sunumda Almanların bahse konu cihat seferberliği stratejisini nasıl hazırladıklarını, İttihat ve Terakki rejiminin bundaki rolünü ve bu konudaki hazırlık ve çalışmaların ne ölçüde ve nasıl yapıldığına yönelik bilgi sunulması amaçlanmaktadır. Bahse konu operasyonun sonuçları ve Osmanlı- Müslüman topluluklar nezdindeki çıktıları üzerine de değerlendirmede bulunulması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cihat-ı Ekber, İttihat ve Terakki, Kayzer II. Wilhelm, Sultan V. Mehmed Reşat, Alman İmparatorluğu

Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde Görev Yapan Osmanlı Askerlerinin Anlatımıyla Yaşanan Çarpışmalar (Eylül-Ekim 1916)

Onurcan ŞAR

Kocaeli Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, yer aldığı İttifak Bloğu ile birlikte aldığı karar sonucunda Avrupa'daki müttefik cephelerine asker göndermiştir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, Galiçya, Makedonya ve Romanya'ya birlik sevk etmiştir. Konumuz çerçevesinden bakacak olursak Galiçya'da, 15. Kolordu'nun yer almasına karar verilmiştir. Galiçya'ya gönderilen 15. Kolordu'nun mevcudu şu şekildeydi: 535 subay, 32.017 er, 26.355 tüfek. Kolordunun komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa idi (8 Ekim 1916'da tuğgeneral olmuştur). 1916 yılının Kasım ayındaki değişimle kolordu komutanlığına Cevat (Çobanlı) Paşa getirilmiştir. Kolordunun altında 2 tümen yer almıştır. Bunlar 19 ve 20. Tümen'di. 19. Tümen'in ilk komutanı Sedat (Doğruer) Bey, görevini 16 Aralık 1916'da Mehmet Şefik (Aker) Bey'e bırakmıştır. 20. Tümen'in komutanı ise Yasin Hilmi Bey'di. 19 ve 20 numaralı iki farklı tümene görevlendirilen askerler, savaşın devam ettiği diğer cephelerden özenle seçilmiştir. 32 bin mevcuduyla 15.Kolordu, bir yıl boyunca görev yapmıştır (Temmuz 1916'dan Temmuz 1917'ye kadar). Bu bir yıllık görev süresindeki çarpışmalarda 17000 civarında Osmanlı askerinin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Resmî düzeyde kesin bir sayı mevcut değildir. En şiddetli çarpışmalar 1916 yılının Eylül ve Ekim aylarında yaşanmıştır. Kasım 1916'dan Temmuz 1917'ye kadar kolordu cephede bulunmuş olsa da kış şartları ve Rusya'da yaşanan devrimin etkileri görülmüş; cephenin sakinliği genel düzeyde bozulmamıştır.

ATASE'den edinilen yeni bir belge grubu, bizlere askerlerin dilinden savaşı dinleme şansı vermektedir. Bu belgelerdeki kişiler, Galiçya'da harp

ederken Rusya'ya esir düşmüş Osmanlı askerleridir. Askerler, Rusya ile imzalanan Biretsk-Litovsk Antlaşması'ndaki esir değişimi maddesiyle 1918 yılının Nisan ve Mayıs aylarında ülkeye dönmüşlerdir. Osmanlı subayları tarafından esir askerlerin ifadesi alınmıştır. 42 askerın ifadesi mevcuttur. Bu ifade metinlerinde askerlere 5 adet soru sorulmuştur. Sorular şunlardır: 1- İsmınız, pederınızın ismi, nerelisiniz, hangi tarihte doğdunuz, hangi askerlik şubesine mensupsunuz, esir olmadan önce hangi alay, tabur, bölüğe mensuptunuz, bölüğünüzün takriben mevcudu ne idi ve kaç gün muharebe edildi? 2- Nerede, hangi mevkide ve ne suretle esir oldunuz, yanınızda kimler vardı, yaralı mı yarasız mı esir oldunuz yoksa mecalsiz hasta olarak mı esir oldunuz, varsa hastalığınız bilen ve gören kimlerdir? 3- Düşman arkanızdan ve yanlarınızdan ne kadar metreye gelmişti ve esir olduğunuz vakit kuşatma altında mıydınız yoksa düşman süngü hücumuyla siperlere atlıyor muydu ki esir oldunuz? 4- Bölük zabıtlarından şehit, mecruh veya esir var mıdır, var ise kimlerdir? 5- Arkadaşlarınızdan kurtulan var mıdır, varsa miktarı nedir, ne suretle kurtulmuşlardır, siz niçin kurtulamadınız ve niçin silahınızı teslim ettiniz? Bahsi edilen sorularda askerî olaylar çerçevesinde kalındığı görülmektedir. Esaret altında kaldıkları yerler hakkında bilgi -en azından ifade metinlerinde- mevcut değildir. Ayrıca esir tutuldukları yerlerin şartlarına dair de bilgimiz mevcut değildir. Askerler esaret altında kalmış oldukları için bu belgeler düzenlenmiştir. Düşmanın eline düşmek askerın suçı olabilir düşüncesiyle bu denli detaylı sorular yöneltilmiştir. Ancak elimizdeki belgelerden görüldüğü kadarıyla hiçbir asker yargılanmamıştır. Hatta incelenen ifade metinlerindeki tüm askerlerin son sözü "Silahımı sonuna kadar kullandım" olmuştur. Her bir askerın aynı cümleyi kurma ihtimali son derece düşüktür. Dolayısıyla bu cümle, çok muhtemeldir ki görevli sorgu memurları tarafından esir askerlerin firarı olarak görülüp ceza almamaları için metinlere eklendiğini iddia edebiliriz. Ayrıca, Osmanlı Devleti, 1918'de gittikçe artan firar sorununa paralel olarak cephelerde aktif görevde olan askerlere gözdağı vermeyi de amaçlamıştır. Özetleyecek olursak Osmanlı Devleti, sorgu raporlarını düzenleyerek iki amaç gütmüştür. Birincisi, esirlerin firarî mi yoksa esir mi olduğuna karar vermek ve buna göre bir yaptırım uygulamak. İkincisi ise sahada görev yapan ve firarî olma potansiyeli barındıran askerlere uyarıda bulunmak.

Üst paragraftaki 5 soruya cevap vermiş olan Osmanlı askerleri, Galiçya'daki savaşı bizlere yakınlaştırmakta; cephede yaşanan şiddetli çarpışmaları birinci ağızdan dinlememize olanak sağlamaktadır. 42 askerın ifadesinden cephedeki çarpışmaların genel hatlarını çizenleri seçilerek sunumun yapılması plânlanmaktadır. İfadelerdeki bilgilerin doğruluğu, ATASE'den temin edilen Galiçya'ya dair savaş raporları ve Hülya Toker'in yine ATASE tarafından yayımlanan *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi 15. Kolordu'nun Harekâtı* adlı çalışmasından faydalanarak kontrol edilmiştir. Ayrıca Galiçya'da

savaşmış ve bir hatırası olan 7 asker vardır. Bunlardan ilki, 15. Kolordu Harekât Şube Müdürü Binbaşı Vecihi Bey'in "15nci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene" adlı hatıralarıdır. İkinci sırada ise 63. Alay'da subay olarak görev yapan Ahmet Mucib Bey'in "Galiçya'da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib" adlı anıları sayılabilir. Üçüncü olarak, Şevki Yazman'ın hatıraları söylenebilir. Kitabının adı, *Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer*'dir. Dördüncüsü ise, İbrahim Arıkan'dır ve anılarının adı *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer*'dir. Beşinci olarak anmamız gereken isim Tabibzade Mehmet Tevfik Fırat'tır. Eserinin adı, Kurtuluş Savaşı'nda da çarpıştığı için *Kurtuluş Savaşı Hatıratı*'dır. Altıncı olarak bahsedilmesi gereken isim Derviş Fahri (Ersay) Bey'in anılarıdır. Kitabının adı *Bir Elimde Silah Bir Elimde Kalem*'dir. Yedinci çalışma Mehmet Aldan'a aittir. Aldan, Galiçya'da savaşmış olan Hasan Hilmi (Dikmen) Bey'in hatıralarını kaleme almıştır. Kitabın adı *Galiçya ve Sonrası Hilmi Dikmen'in Öyküsü*'dür. Adı geçen eserler, ifadelerdeki birçok bilgiyi teyit etme konusunda en az raporlar kadar faydalı olmuştur. Galiçya Cephesi'ne dair asker ifadelerini güçlendirmek amacıyla *Harp Mecmuası* ve *Tanin* gazetesi de kullanılmıştır.

İfadeler sonucunda, Galiçya'ya giden askerlerin hangi vilayetlerden alındığı, yaşları, arkadaşlıkları ve varsa arkadaşlarının lakapları, askerî raporlardan tespit edilememiş kayıp statüsündeki subayların akıbetleri, askerlerin savaşa dair hisleri, düşünceleri veya yaşadıkları ilginç olaylara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Galiçya, 15. Kolordu, Asker Anlatısı

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Irak Cephesi'ndeki Hava Harekâtları

Kenan OLGUN

Davud KAPUCU

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Tarih Bölümü

Birinci Dünya Savaşı, devletlerin kendi çıkarları uğruna giriştikleri, siyasî ve politik çekişmelerin etkisiyle başlayan o güne kadar gerçekleşen en büyük savaş olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında çok ciddi muharebelerin cereyan ettiği bir cephe olmuştur. İngiltere, Ortadoğu coğrafyasındaki hedef ve idealleri çerçevesince özellikle Irak ve İran'daki petrol bölgelerini ele geçirmek, Osmanlı Devleti'nin kutsal cihad ilanı ile İngiliz sömürgeleri üzerinde etkinlik kazanmasını önlemek, amacı ile bu cepheyi açmıştır. Ayrıca İngilizler, Irak üzerinden Ruslarla birleşerek, Osmanlı Devleti'ni bölgeden atmak amacı ile bu cepheyi açmıştır. Bu doğrultuda İngilizlerin Basra'ya asker çıkarması ile cephe muharebeleri başlamıştır.

Değişik siyasî ve politik çekişmelerin etkisiyle başlayan savaş, havacılık adına birçok gelişmenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Farklı ve uzak coğrafyalarda savaşan Osmanlı Devleti, havacılıktaki gelişmeleri yakından takip ederek, müttefiki Almanya'dan aldığı 450 tayyare ve 1.500 Alman havacı personel ile cephelerde mücadele etmiştir. Bugüne kadar yapılan akademik çalışmalarda, Irak Cephesi havacılık faaliyetleri, derinlemesine tahlil edilerek, savaş prensipleri açısından bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında hava gücü; havadan yere taarruz, keşif/silahlı keşif, yer hedeflerine taarruz, psikolojik harp ve lojistik yapılanması gibi birçok farklı yönüyle ön plana çıkmıştır. Ayrıca, Osmanlı hava unsurlarının Alman personelle birlikte icra ettiği görevlerle, ilk kez çok uluslu birleşik hava harekât görevleri Birinci Dünya Savaşı ile birlikte gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda planladığı taktik resmin devamlılığını sağlayabilmek amacıyla İtilaf devletlerinin içinde bulunduğu faaliyetleri, sahip olduğu kaynakları, konuşlu olduğu bölgenin coğrafi bilgilerini güncellemek ve faaliyetlerindeki değişimi tespit etmek üzere ihtiyaç duyulan bilgilerin azami şekilde sağlanmasına yönelik hava keşiflerinde bulunmuştur.

Savaş stratejisinin yeniden şekillendiği Birinci Dünya Savaşı, tayyarelerin etkin bir şekilde kullanımı ile yeni bir boyut ve hüviyet kazanmıştır. Genelde kara muharebeleri ile şekillenen savaşların, hava araçlarının kullanımı ile farklı ve üstün yönü ortaya çıkmıştır. Ayrıca, kara, deniz ve hava unsurlarının beraber kullanımı ile hava gücünün kara ve deniz harekâtlarını desteklemesine yönelik yeni ve o zamana kadar yapılmamış türde müşterek görevlerinin oluşmasına sebep olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan binlerce yıl önce Sun-Tzu tarafından savaşın temel ilkelerinin ve prensiplerinin belirlendiği kabul edilmektedir. Savaşın cephelerde meydana gelen fiziki çarpışmadan ibaret olmadığı bunun yanında stratejiler, taktikler, teoriler ve birçok faktörlerin savaşın sonucuna etkileri olduğu bilinmektedir.

Tayyarelerin savaş alanında kullanımı ile savaş sanatında büyük ve önemli değişiklikler olmuştur. Tayyarelerin; keşif, gözetleme, taarruz, bombardıman, topçu birliklerine ateş tanzimi, nakliye ve bildiri atmak suretiyle psikolojik savaş vasıtası olarak kullanılması gibi özellikleri önem ve değerini arttırmıştır. Bu durum savaşan tarafların bu yeni savaş aracının gücünü anlayarak tayyare üretim kapasitelerini artırmalarına neden olmuştur.

Günümüzün harekât ortamında hava gücü, stratejik, operatif ve taktik seviyede milli ihtiyaçlara uygun olarak, istenen yer ve zamanda istenen etkiyi hassas ve etkin bir şekilde sağlama imkân ve kabiliyetine sahip olması nedeniyle, asli güç unsuru olarak önem kazanmıştır. Günümüzün harekât prensiplerinden olan baskın, emniyet, teksif, emir komuta birliği, moral ve kuvvet tasarrufu gibi birçok prensip Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan harekâtlarda yerine getirilmiştir. Savaş prensipleri, determinist bir bakış açısıyla, günümüz savaş koşullarını çok boyutlu olarak şekillendirmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile ortaya çıkan havacılık alanındaki hızlı dönüşüm, o günden bugüne büyük gelişmeler göstermiştir. Savaş tarihinde, diğer güçlere nazaran, henüz bir asırlık bir geçmişi bulunan hava gücü, sahip olduğu esneklik ve çok yönlü yetenekleri ile gelişen harp prensiplerinin etkisiyle satır güçlerine oranla daha etkili olmuştur.

Savaş prensipleri ilk kez Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından 1916 yılında İngiliz General John Frederick Fuller tarafından yayımlanan "1914-1915 Savaşları Referans Alınarak Harp Prensipleri" adlı

makale ile gündeme getirilmiştir. Zamanla teorik olarak benimsenen ve kabul gören savaş prensipleri çeşitli araştırmacılar ve akademisyenler tarafından bazı savaşlara uyarlanmıştır. Bütün bu tespit ve teşhisler ışığında bu çalışmada, günümüzde dünyada kabul görmüş savaş prensipleri çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi hava muharebelerinin; analiz, tahlil ve tenkidinin yapılması amaçlanmıştır.

Bu çerçevede savaş prensiplerinden; hedef, taarruz, kuvvet tasarrufu, sadelik, emniyet, baskın, manevra, emir komuta birliği, sıklet merkezi, prensiplerinin yanında moral, teksif, esneklik, birlikte çalışabilirlik, lojistik, kuvvet, gayret tasarrufu, idame, yönetim ve idare, yeterli kuvvet kullanımı, hareket devamlılığı, derinlik, ihtiyat ve savaş hilesi gibi alt ilkeler ile hava harekât fonksiyonları içerisinde yer alan stratejik taarruz, mukabil hava harekâtı, bilgi harekâtı, muharebe desteği, komuta kontrol, hava ulaştırma, istihbarat, keşif ve gözetleme, muharebe arama kurtarma, seyrüsefer ve konumlama ile meteoroloji unsurları göz önüne alınarak değerlendirme ve çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Harbi, Irak Cephesi, Uçak, Keşif, Harp Prensibi

'Sıkışmışlık' Kavramı Üzerinden Birinci Dünya Savaşı'nın Politik, Politik-Askerî, Stratejik, Operatif, Taktik ve Teknik Değerlendirmesi

Ali Bilgin VARLIK

Istanbul Arel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü

Bu bildiri; Birinci Dünya Savaşı'nın; savaş, strateji ve askerî harekât kavramları çerçevesinde yapı-sökümünün ardından 'sıkışmışlık' kavramı üzerinden politik, politik-askerî, stratejik, operatif, taktik ve teknik seviyelerde değerlendirilmesini içermektedir. Burada ileri sürülen 'sıkışmışlık' kavramı; dünyanın 1970'lerde tanıştığı, refah ve kalkınma çabasıyla desteklenen Keynesçi enflasyonist ortamda ekonomilerin durağanlığa sürüklendiği, 'stagflasyon (durgun şişkinlik)' kavramıyla ile özdeşdir. Esasında bütün savaşlar, bir anlamda barışçıl çabaların aşamadığı sıkışmışlık hallerinde patlak vermiştir; Clauswitz'in ifadesiyle "siyasetin başka yollarla devamı"ndan ibarettir. Birinci Dünya Savaşı'nı ayrıcalıklı kılan, bu sıkışmışlığın sadece politikada değil aynı zamanda askerî güvenliğin diğer seviyelerine de bütünüyle hakim olmasıdır. Savaş bu ortamda doğmuş, yaşanmış ve takip eden İkinci Dünya Savaşı'nın da koşullarını hazırlamıştır. Bu sıkışmışlığın aşılabilmesi için geliştirilen yöntemler ise günümüzün konvansiyonel askerî harekât anlayışını şekillendirmiştir.

19. yüzyılın 20. yüzyıla yığdıklarıyla oluşan bu tam sıkışmışlık hali bu savaşın bir 'dünya savaşı' olarak adlandırılmasına gerekçe olan büyüklüğü yaratmıştır. George Modelski'nin 'Küresel Politikanın Uzun Döngüsü' tezinde bu savaş beşinci küresel savaş olarak tanımlaması, Genel Harp'in o zamana kadar yaşanan en büyük savaş olduğu gerçeğinin önüne geçmez. Diğer taraftan, onun İkinci Dünya Savaşı'ndan nitel ve nicel ölçütler itibariye daha küçük olması, harp kavramı içindeki ayrıcalıklı özelliğini ortadan kaldırmaz.

Bu savaşı askerî bakımdan tanımlayan Alvin Toffler'e göre 'Endüstri Toplumu', D.J. Hanle'ye göre 'Erken Modern Dönem-Teknik Beceriler', Matin Van Creveld'e göre 'Makineler Çağı', William S. Lind'e göre ise 'İkinci Nesil' savaştır. Bu tasniflerin kendi içlerindeki tutarlılığını saklı tutarak burada, politik, politik-askerî ve askerî harekâtın seviyeleri (stratejik- operatif-taktik-teknik) ile uygulanan stratejiler (hedef-kuvvet-zaman-mekân) üzerinden yorumlanmasının daha uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Neorealist kuramın öncüsü Kenneth Waltz, yazına kazandırdığı üç inceleme düzeyinden (imge) birincisini oluşturan insan doğası çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı'nda liderlerin rolüne dikkat çekerken asıl belirleyici olanın ikinci ve üçüncü imgeyi oluşturan, sırasıyla; devlet ve uluslararası sistem düzeylerinin daha belirleyici olduğuna işaret eder. Savaşın temel nedenlerini birinci imgeyi çağrıştıran; korku, açlık ve gurur gibi etkenlerle açıklayan Basil Liddell Hart da bu etkenlerin ikinci ve üçüncü imgelerle olan bağıını öne çıkarır. Gerçekten de bu her iki ölçüt üzerinden analiz edildiğinde politik düzeyde yaşanan tam sıkışmanın savaşı kaçınılmaz kıldığı görülür.

Ulusal birliklerini daha geç gerçekleştiren Almanya ve İtalya'nın, önceden paylaşılan alanlarda sömürge arayışı politik seviyedeki sıkışmanın başlıca sebebidir. Uluslararası sistemdeki bu sıkışmanın bir diğer nedeni, endüstrileşemeyen ve uluslaşamayan imparatorlukların halkları tarafından parçalanma sürecine girmiş olmasıdır. 'Büyük Güçler'in endüstrileşmede gerçekleştirdiği sıçramalar ise o zamana kadar kaydedilen en büyük silahlanma yarışı ile politik ve askerî sıkışmada çarpan etkisi yaratmıştır.

Büyük Yanılma'sında savaşların maliyetinin getireceği olası kazanımlardan çok daha fazla olduğunu savunan Norman Angell gibi düşünürlerin azınlıkta kaldığı bir ortamda savaş, devletler sistemindeki daralmayı aşabilmenin yegâne yolu olarak görülmüştür. Coğrafya üzerinden güç ve kaynak elde etmeye yönelik jeopolitik kuram ve stratejiler bu dönemde geliştirilmiştir. Alfred Thayer Mahan'ın 'Deniz Hâkimiyet', Halford Mackinder'in 'Kara Hâkimiyet' kuramları bu savaştaki stratejik vizyonları şekillendirmiştir.

Savaşa giden yolun taşlarının döşendiği dönem, güvenlik sektörünün siyasetten yeni yeni ayrıştırmaya başladığı yıllara karşılık gelir. Bu nedenle, politik-askerî seviyede bu savaş; büyük stratejinin belirlenmesi, kriz yönetimi ve sivil-asker ilişkileri bakımından her iki ittifakın da ölümcül hatalarına tanıklık etmiştir. Fransa ve Osmanlı'da askerlerin, İngiltere, Almanya ve Rusya'da siyasilerin denge-denetlemeden yoksun kararları sıkışmanın aşılmasını önlemiştir.

Birinci dünya savaşı önceki dönemlerde sırasıyla cereyan eden 'kralların' ve münferiden 'halkların' savaşlarından farklı olarak, imparatorlukların

ittifaklaşarak birbirleriyle doğrudan ve topyekûn bir şekilde çatıştığı bir savaş olması yönüyle öne çıkar. Calusewitz'in *Savaş Üzerine*'sinin, onu takip eden Goltz'un *Silahlanmış Ulus*'unun pratiğine dönüşen bu savaşta askerî sıkışmanın başlıca nedeni, topyekûn savaş kapasitelerinin telörgülü siperler ve direnek noktalarında yoğunlaşmasıdır.

Askerî seviyede tam sıkışmanın nedenleri, stratejinin bileşenlerinde yatar. Karada Fransa ve Rusya'yı hedef alan Almanya, Schlieffen planının uygulamadaki başarısızlığı nedeniyle aynı zamanda iki cephede birden muharebe etmek zorunda kalmıştır. Almanya'nın bu çıkmazdan kurtulmak için deniz kuvvetlerine aşırı kaynak tahsis etmesi, kara kuvvetlerinin mağlubiyetini hazırlamıştır. Rusya'nın 1917'de savaş dışı kalması ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun düşük askerî kapasitesi nedeniyle dengelenmiştir.

Taraflar, topyekûn savaş kapsamında; askere alma, harbe hazırlık ve kuvvet oluşturmadaki başarılarını, kuvvetlerin cephelere sevk edilmesi ve yığılma gibi operatif seviyenin diğer alanlarında gösterememişlerdir. İkinci endüstri devriminin 1800'lerin ikinci yarısından itibaren; demir-çelik, motor-mekanik, elektrik-elektronik, biyoloji ve kimya sektörlerinde kaydettiği sıçramalar, harp planlayıcıların operatif beklentilerini karşılayamamıştır.

Esasında bugünün müşterek harekât anlayışının temelini oluşturan yıldırım harbinin (*blitzkrieg*) kavramsal çerçevesi Birinci Dünya Savaşı'nda çizilmişti ancak, hız ve manevra yoksunluğu nedeniyle gerçek anlamda hayata geçirilememiştir. Bu kapsamda; Marne, Aisne, Yser, Somme ve Dicle nehirleri, Karpatlar, Alpler, Allahuekber Dağları ve Gelibolu gibi manevra kabiliyetini kısıtlayan coğrafyalar ile teknik seviyede yetersiz demiryolları ve kısıtlı ulaştırma sistemleri tam sıkışmanın oluşmasında etken olmuştur. Ayrıca, taktik seviyede İtilâf Devletleri tarafından adeta ezberlenmiş olan Alman askerî doktrinine karşı tedbirlerin geliştirilmiş olması, benzeşik ve eşite yakın kuvvetlerin mücadelesinin yıpratma savaşına dönüşmesine ve güç dengesinin uzun süre durağan kalmasına neden olmuştur.

Savaşın nihai sonucunu büyük ölçüde belirleyen iki ana muharebe sahasında tam sıkışmışlık halini yaratan gelişmeler özetle şöyle cereyan etmiştir:

- Batı Cephesi'nde üç ordu ile asıl taarruz Belçika üzerinden Paris istikametinde olmak üzere başlayan Alman ileri harekâtı, demiryolu ikmal ve ulaştırma hatlarının kısa kalması nedeniyle cibri yürüyüşün hızı ile sınırlı kalınca oluşturulmaya çalışılan geniş kuşatma kolunda enerjisini tüketmiştir. Fransız genelkurmayı komutasındaki müttefiklerin geriye doğru cephe düzeltme manevraların ardından gerçekleştirdiği taarruz, savaşı iki milyon askerin mevzilere gömüldüğü Marne hatlarında kilitlemiştir. Müttefiklerin ağır ilerleyen genel karşı taarruzu, Almanların -1918'de sonun başlangıcını hazırlayan Amiens

muharebelerine kadar tutunacakları- Aisne nehri hattına çekilmeleriyle, mevzilerin sırasıyla el değiştirdiği sonuçsuz mücadeleler dizisine dönüşmüştür. Bu dar cephede yaşanan asker ve silah yoğunluğu güç dengesini değiştiremeyince, 'enflasyonist ortamda durağanlık'; tam sıkışma hali gerçekleşmiştir.

- Doğu Cephesi'nde Doğu Prusya'da iki ordusunu peş peşe kaybeden Rusya, Avusturya-Macaristan ordusunu Galiçya'dan geri püskürttüysen de Almanların 1915'te takviye ettiği cephede, cephe ve silah yetersizliği nedeniyle daha fazla ilerleyemedi. Almanlar Rusya derinliklerine girmeyerek Çarlık ordusunu ikmal hatlarından olabildiğince uzak bir mesafede muharebeye zorladılar. Böylece Batı Cephesi'ndeki sıkışmaya, onun iki misli genişliğindeki Doğu Cephesi'ndeki durağanlık eklenmiş oldu.

Her iki tarafın bu 'stagflasyon'u başka cepheleler açarak aşma çabaları ise sonuçsuz kalmış ve tam sıkışmışlık halini daha da artırmıştır. 3'üncü Osmanlı Ordusu Ocak 1915'te Sarıkamış Harekâtı'nda imha olmuştur. Osmanlı 4'üncü Ordusu'nun Ocak 1915'te başlattığı Kanal harekâtı Ağustos 1916'da başarısızlıkla sonuçlanmış, Avrupa'daki sıkışmışlığı aşmaya yeterli olmamıştır. Benzer şekilde, İtilaf Devletleri'nin Mart 1915'te Çanakkale'de denizdeki yenilgisinin ardından, Ocak 1916'ya kadar karada devam eden muharebeleri başarısız olunca Avrupa'daki savaşın dengesini değiştirememiştir. Savaşın ilk yılında İngiltere'nin Basra'yı işgali ile başlayan Mezopotamya harekâtı, Kasım 1915'te (Suveyda/Ctesiphon'da) gücünü tüketince bölgede tutunabilmek için işgal edilen Kutül Amare'de altı aylık bir kuşatmanın ardından Nisan 1916'da tam bir hezimetle sonuçlanmıştır. Bu jeostratejik sıkışma; 1917'de ABD'nin savaşa dahil olmasına kadar geçen sürede, Afrika ve Pasifik'teki diğer cephelelerle de giderilememiştir.

Bu tam sıkışmışlık halini aşabilmek için -halen çağdaş ordularca benimsenen- sıklet merkezi-kuvvet tasarrufu, gaye-doruk noktası, ateş ve manevra, çeviklik-tempo, esneklik, sürtünme başta olmak üzere, muharebe ilkelerinin en somut örnekleri Birinci Dünya Savaşı'nda sergilenmiştir. Doğu cephesinde Rus 2'nci Ordusunun imhasıyla sonuçlanan Tannenberg Muharebesi, savaşın sonrasında başlayan Türk İstiklal Harbi'nde uygulanan stratejik taarruzî savunma anlayışına ilham vermiştir.

Topçunun halen kullandığı muharebe taktik ve teknikleri bu savaşta geliştirilmiş ve kayıpların yüzde 70'ine neden olmuştur. Orta Çağ'ı sonlandıran topçu bu savaşta kaleleri bir kez daha yıkmıştır. Belçika, Varşova, Litvanya ve Mezopotamya Seferi savunmalarının dayandırıldığı, sırasıyla; Anvers, Novogeorgievsk, Kaunas ve Kut kaleleri ile birlikte geleneksel tahkimli savunma anlayışı da bu savaşta düşmüştür. Bu kapsamdaki tek istisna olan Verdun Savunması çok ağır kayıplar nedeniyle 'Pyrrhic/Pyrrhus' bir zafer olduğu gibi,

II. Dünya Savaşı'nda Fransa'nın mağlubiyetini hazırlayan Maginot Savunması'nın da fikri altyapısını olmuştur.

Teknik seviyede ise 1884'te geliştirilen makineli tüfek çatışmaları domine ederken, ilk kez Somme Muharebesi'nde ortaya çıkan tank, muharebe sahalarındaki yerini almıştır. Böylelikle İkinci Dünya Savaşı'nda muharebe sahasındaki sıkışmayı aşacak olan zırhlı birlik harekâtı mümkün olabilmıştır. Yine askerî sıkışmayı aşabilmek için geliştirilen kimyasal ve biyolojik harp maddeleri, bu savaşta sistemik olarak kullanılmıştır.

Ağır savaş gemisi; *Dreadnought*, inşasında başı çeken İngiliz ve Alman donanmalarının 1916 Jutlant kıyılarındaki sonuçsuz 'meydan muharebesi' ve bu sınıftaki gemilerin Çanakkale sularında aldığı ağır yenilgi, manevra kabiliyeti kısıtlı, bu yüzen kalelerin denizlerde yarattığı sıkışmanın en dikkat çeken örneği olmuştur. Bunun aşılabilmesi için stratejik ve asimetrik muharebe kabiliyetleri ile geleceğin silahı olduklarını başlangıçtan itibaren kanıtlayan denizaltıların (*U-Boot*) devreye sokulması gerekmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda icat edilen radar, esasında denizaltıların hediyesidir.

Bu savaşta tam sıkışma hali İkinci Dünya Savaşı'nda büyük oranda yaşanmamıştır. Bunda karada zırhlı birlikler, denizlerde ateş gücü ile birlikte manevra kabiliyeti yüksek ve süratli gemiler kadar; bombardıman, hava-kara/deniz muharebesi, hava indirme ve stratejik taşıma kapasitesine sahip hava filoları ve uçak gemilerinin geliştirilmiş olması başlıca etken olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Sıkışmışlık, Savaş, Strateji, Savaş Terminolojisi

İngiliz Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Coğrafyasında İngiliz Esirler (1915-1921)

Cengiz ATLI

İğdır Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Ekonomik rekabetin ortaya çıkardığı çatışma ortamı ve bloklaşma dünya devletlerini öñü alınmaz kanlı bir sürece sokmuştu. Bu süreç içerisinde İngiltere ile yapılmak istenen işbirliği teklifi reddedilince Osmanlı Devleti ile İngiltere farklı bloklar içerisinde yer almış ve 1914-1918 yılları arasında cereyan eden I. Dünya Savaşı'nın birbirlerine düşman devletlerinden olmuşlardı. Çünkü çıkacak savaşta İngiltere Osmanlıyı paylaşılması düşünülen ülke olarak düşünmekteydi. Savaş yılları boyunca Osmanlı Devleti ile İngiltere; Çanakkale Cephesi, Sina-Suriye-Filistin Cephesi, Irak Cephesi ve Hicaz-Asir-Yemen Cephesi olmak üzere dört farklı cephede mücadele etmişti. Bu mücadelelerde Osmanlı Devleti, İngiltere'den 23.500 askeri esir almıştı. Esir alınan bu askerlerin bir kısmı, daha kamplara gönderilmeden evvel cephelerde yapılan ilk tedavilerinin ardından tekrar savaşamayacakları düşüncesiyle memleketlerine iade edilmişlerdi. İadeleri yapılanlar haricindekiler ise Anadolu'nun iç kısımlarına doğru sevk edilmişlerdi. Anadolu sınırları içerisinde 38 ve dışarısında 7 tane olmak üzere toplamda 45 bölgede İngiliz askerleri için esir kampları oluşturulmuştu.

Osmanlı Devleti, daha savaşın başlarından itibaren esirlerle ilgili çalışmalara başlamıştı. Esirlere ait işlemlerin düzenli ve sorunsuz yürütülebilmesi için 15 Nisan 1915'te üst rütbeli subayların yönetiminde üsera komisyonları kurulmuştu. Savaşan ülkelerde bulunan üsera komisyonları, her esire ait isim, künye ve esirlerin tutulduğu yere ait bilgileri listeler halinde

tutmaktaydı. Savaşın ilerleyen yıllarında alınan esir sayısında artış olunca üsera şubeleri kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin de en çok esir verdiği ülke ise İngiltere olmuştur. Ortalama 135.000 kişi civarında asker ve sivil esaret hayatı yaşamak zorunda kalmıştır. Bu kadar insanı tek bir merkezde barındırmak mümkün değildi. Bu esirler Hindistan, Mısır, Kıbrıs, Malta, Burma, Yunanistan, Basra, Bağdat, ve Man gibi farklı yerlere gönderilmiştir. Türk esirlerini ilk olarak Bağdat ve Basra'daki toplama kamplarına götüren İngilizler buradan da çeşitli yerlere trenle, gemiyle ya da yaya olarak göndermişlerdir. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin en çok esir verdiği ülke İngiltere olmakla birlikte, burada da ne kadar esir olduğunu tam olarak bilinmemektedir. Arşivler ve eldeki kaynakların taranması sonucu ulaşılan bilgiler de net bir rakam verme noktasında yetersiz kalmaktadır. Atase arşivinde toplam esir sayısı 133.839 olarak belirtilmektedir. İngiliz esirlerinin miktarına ilişkin ilk bilgi 14 Kasım 1915 tarihine aittir. Bu tarihte İngiliz esirlerinin sayısı 535 olarak ifade edilmektedir. İngiliz arşiv belgelerinde ise tespit edilen rakam, 16.583'tür. Kut'ül-Amâre savaşında Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den aldığı esir miktarı, Atase arşivindeki belgelerde ortalama 13.000 kişi civarındadır. Buna mukabil, İngiliz kaynaklarında bu savaşa dair esir miktarı, 13.672 olarak kayıt altına alınmıştır. Çanakkale cephesindeki duruma bakılacak olunursa, The Times gazetesinde çıkan bir köşe yazısına göre İngilizlerin, ölen İngiliz askerleri haricindeki kaybı, 8.394 olarak ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı'na saldırısıyla başlayıp İngiliz ileri harekâtı ile devam eden cephede Osmanlı Devleti tarafından alınan esir miktarları; Katya bölgesinde yaklaşık 500 kişi, I. Gazze Muharebelerinde yaklaşık 400 kişi, Kudüs'ün kuzeyinde Tellifül bölgesinde yapılan çatışmalarda, 300'den fazla olmak üzere toplam 1.200'den fazla İngiliz askeri esir alınmıştır. Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin mücadele ettiği son cephe olan Hicaz-Asir-Yemen Cephesi'nde ise İngiliz esir miktarına dair bir kayıt bulunamamıştır. Her bir cephe için elde edilen rakamlar toplandığında ortaya çıkan İngiliz esirlerinin sayısı, 23.500 civarında olduğu anlaşılmaktadır.

İngilizlerin Osmanlı askerlerini dikenli tellerin ardında tuttuğu kampların aksine İngiliz esirler, şehir merkezlerinde otellerde ve evlerde kalmışlardır. Hatta Bursa ve Eskişehir gibi kamplarda esirler, muhafızsız olarak şehir merkezinde rahatça dolaşabilmektedirler. Bunun yanında dini özgürlükler konusunda kısıtlama getirilmemiş, gereken kolaylıklar sağlanmıştır. Esirler, asayiş tedbirlerine uymak koşuluyla ve “din ve mezheplerine ait mabette hazır bulunmak ta dâhil olmak üzere ayin-i mezheplerinin icrasında serbest-i tammeye mazhar” olmaktaydılar. İngiltere İle TBMM arasında imzalanan 23 Ekim 1921 tarihli Esir Mübadelesi Antlaşması ile esirlerin karşılıklı olarak iade edilmesi amaçlanmıştır. İngilizlerin elinde çok esir olduğundan bunların gönderilmeleri

uzun zaman almıştır. 1921 yılı sonuna kadar İngilizlere esir olan Türklerden 10.532 er ve 8231 subay dönmüştür. İngilizlere esir düşenlerin dönüşü 1922 yılına kadar devam etmiştir. Toplam olarak İngiltere'den 112.583 esir dönmüştür. Thatmiyo'daki esirlerinden bir kısmı 1918'de, bir kısmı 1921'de ve son kalan kabileler de 1922 yılı sonlarında yurda dönmüşlerdir. Dönüş için de Thatmiyo'dan Rangoon'a getirilen esirler, buradan gemilerle önce Hindistan'a götürülmüş, oradaki Türk esirlerinden bir kısmı alınarak Umman denizini geçip Kızıldeniz'e girilmiş, Kızıldeniz'den Süveyş kanalı geçilerek Akdeniz ve oradan da İstanbul'a ulaşılmıştır.

İngiliz esirlerle ilgili çalışmalara bakıldığında çoğunlukla Osmanlı Arşivi ve Atase Arşivi baz alınarak hazırlanmıştır. İngiliz Belgeleri, vesikaları her ne kadar olayları kendi bakış açısına göre ele almış olsa da tarihe ışık tutacak, birinci elden bilgilere ulaşmasını sağladığı için incelenmeye değer görülmüştür. Bu coğrafyadaki savaş döneminin uluslararası arka planını ve bunun işgal sürecine etkilerini ortaya çıkarmayı hedefleyen bu çalışmada, gelişmelerin seyrini daha iyi kavrayabilmek için sürecin en önemli aktörü olan İngiltere'nin arşiv belgelerine müracaat edilmiştir. Bu doğrultuda İngiliz Arşiv belgeleri ışığında 1915 yılından 1920 yılına kadarki esirlerin durumu çeşitli taraflar aracılığıyla sergilenen politikalar, ve yaşanan gelişmeler farklı bir bakışla yeniden yorumlanmaya, döneme ilişkin eksiklikler giderilmeye ve yeni tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1. Dünya Savaşı, Osmanlı, İngiltere, Esir, Değişim

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Esir Düşen Türk Askerlerin Gözünden Rusya ve Ruslar

Eminalp MALKOÇ

İstanbul Teknik Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

Birinci Dünya Savaşı, 20. yüzyılın başlarına kadar insanoğlunun yaşamış olduğu en yoğun, yaygın ve şiddetli mücadele idi. Savaş bittiğinde arkasında ekonomik bir yıkım ve muazzam ölçüde insan kayıplarının yanında esirler meselesi gibi birçok sorunu bırakmıştı. Savaşın ürünü olan esirler meselesi, savaşa dahil olan tüm uluslar açısından bizzat savaşın kendisi kadar trajik bir sayfa olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte bu trajik gelişme, savaşın sonucunda ülkelerin kazanıp kazanmama ya da verdikleri esir sayısına göre değişkenlik göstermiş; özellikle yenik grupta yer alan ülkeler için daha da karanlık manzaralar ortaya çıkarmıştı. Bu doğrultuda hem savaştan yenik ayrılan hem de verdiği yüksek sayıdaki esir nedeniyle Türkler açısından da 20. yüzyıl tarihinin dramatik/acıklı sayfalarından birini ortaya çıkarmıştı.

Almanya'nın yanında mücadeleye katılmış olan Osmanlı Devleti'nin savaş süresince kesin sayısı bilinmemekle beraber 200.000-250.000 civarında olduğu tahmin edilen askeri, İtilaf Devletlerince esir alınmıştı. Osmanlı Devleti'nin savaşın başlangıcında 2,5 milyondan fazla kişiyi silahaltına aldığı düşünüldüğünde, tahmini de olsa Osmanlı Devleti'nin esir düşen askerlerinin oran ve miktarı ciddiye kazanmaktadır. Sayısal açıdan sırasıyla İngiltere, Rusya, Fransa, Romanya ve İtalya'ya esir düşen Türk askerler, Avrupa'dan Mısır, Irak, Hindistan, Burma, Kıbrıs ve Malta'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada esaret yaşamışlardı. Esir düştükleri devletlere bağlı olarak birbirinden farklı coğrafyalarda esaret yaşayan çeşitli rütbelerdeki Türk askerlerin bir kısmı -hatta çok az sayıda olmakla birlikte siviller- gibi Rusya'ya esir düşenler de yaşadıklarını hatıra ya da günlük olarak kayda geçirmişlerdi.

Osmanlı Devleti, İngiltere'den sonra en çok esiri Rusya'ya vermişti. Ruslara esir düşen ve sayısı yaklaşık olarak 60.000-65.000 civarında olan

Osmanlı askerleri, Hazar denizinden Sibirya'ya kadar uzanan geniş bir alana, Samara, Simbir, Kazan, Ufa, Nijniy-Novgorod, Oka, Kostroma, Vyatka, Vologda, Krasnoyarsk, Novinikulusuriski, Vladivostok gibi birbirinden uzak şehirlere gönderilmişlerdi. Aralarında azımsanmayacak oranda ihtiyat zabiti/yedek subay olan bu esir Türk askerler, oldukça fazla detay içeren anı ya da günlüklerinde yaşadıkları esaretin yanında Rusya ve Rusları nasıl gördüklerine ve nasıl algıladıklarına dair birçok gözlem ya da bilgiye doğrudan yer vermişlerdi. Üstelik anı sahiplerinin anlatımından Rusya ile Ruslara yönelik dolaylı olarak kabul edilebilecek birçok ipucuna da ulaşılabilmektedir. Bu çizgideki veri ya da izlenimler, yoğunluk ve dönemsellik açısından esir kamplarına nakil günleri, kamp yılları ve esaretten yurda dönüş süreçleri gibi üç aşamada kategorilendirilebilmektedir.

Esir Türk askerlerin anılarında -esir kamplarına uzanan rotaları ve Nargin adası gibi esir toplama durakları hakkındaki verileri de kapsar şekilde- Rusya'nın coğrafyası (kısmen topografyası), iklimi, köy ya da şehir olsun yerleşim merkezleri ve mekanları hakkında bilgiler aktarmışlardı. Belirtmek gerekir ki esirlerin anılarında Rusya'nın ulaşım şartları ve araçları hakkındaki anlatımlar dikkat çekici ölçüdedir. Bunu doğrular şekilde Rus demiryolları ve işleyişine yönelik azımsanmayacak ölçüdeki gözlemlerini anılarına yansıtmışlardı. Ayrıca kızaklarla yaptıkları yolculuklar ile Rusların nehir taşımacılığına yönelik anlattıkları da ülkenin ulaşım ve taşımacılık şartları hakkında fikir vermektedir.

Türk esirler, ilk esaret günlerinden itibaren Rusya'nın ekonomik yapısını, savaş sırasındaki seyrini ve kendilerine yansıyan yönüyle ürün fiyatlarını, bunların zamanla artışını anılarında oldukça ayrıntılı biçimde işlemişlerdi ki Rus ekonomisi hakkındaki aktarım ya da ipuçları, askerlerin kabul ettikleri rüşvetlerden ülkede hüküm süren yokluğa kadar uzanmaktaydı. Esir kamplarında yaşadıkları veya aynı süreçte edindikleri duyular üzerinden Rusya açısından savaş ve etkilerini yazıya dökmüşlerdi. Dolayısıyla kendi bakış açılarıyla savaş sırasında Rusya'daki gelişmeleri, askeri ya da siyasi yönlerden değerlendirmişler; yine aynı doğrultuda oluşturduğu yeni çizgilerle, kendilerine kadar uzanan yarattığı farklı yönlerdeki sıkıntı ya da günlük yaşamlarına etkileriyle Bolşevik Devrimi'ni işlemişlerdi.

Türk esirler anılarında savaş yıllarında -ve kısmen hemen savaş sonrasında- Rusya'daki günlük yaşamla ilgili çeşitli ipuçlarına ulaşılmasını sağlayan anlatımlara da başvurmuşlardı. Rusların kültürleri, ahlaki yapıları ve inanışları hakkında doğrudan gözlemlerini ya da dolaylı düzeyde fikir veren anlatımları anılarının sayfalarına yansıtmışlardı. Rusya'daki yaşam bağlamında biraz da esirlerin ihtiyaçları doğrultusunda ön plana çıkan konular arasında hijyen ve temizlik alışkanlıkları vardı. Doğrudan bunlarla ilişkili şekilde

Rusya'daki hamamlar, yapıları ve bu coğrafyada sağlıkla ilgili kullanılan diğer araç ya da teknolojiler üzerinde de durmuşlardı.

Anılarında genel ya da özel düzeyde bu ülkenin insanlarına yönelik izlenim ya da düşüncelerine yer veren Türk esirler, Rusların davranış şekilleri, duygu ve huylarını aktarmışlar; bazen, böyle insani özellikleri doğrudan esaret yaşamında etkisini hissettikleri kişiler üzerinden değerlendirmişlerdi. Anıların sahipleri anlatımlarıyla Rusların esirlere nasıl davrandıklarını gözler önüne açıkça sergilemişlerdi. Bir yandan da bilinçli ya da farkında olmaksızın anılarını savaşın Ruslar üzerinde yarattığı travmanın izlerinin kısmen sürülebilmesine yardımcı olan bir içerikle kaleme almışlardı. Bu arada esirlerin anılarında Rus kadınlara özel bir yer verilmişti ki bu kuşkusuz yaşanan ilişkilerin bir sonucuydu. Rus kadınlarına yönelik anlatım ya da analizleri, savaş atmosferi içindeki kadınların portrelerini ortaya koymakta ve rollerinin tanımlanmasını sağlamaktadır. Ülkedeki sınıfsal yapı hakkında da çıkarım yapılmasını sağlayacak anlatılara başvurmuşlardı.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Esaret Anıları, Ruslar, Rusya, Türk Esirler

Fransızca Basına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Genel Durumu ve Savaşa Girişi (1908-1915)

Hicabettin SARI

Istanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Fransızca Basına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Genel Durumu ve Savaşa Girişi ” konulu bu bildiri çalışmasının hazırlanma amacı, Osmanlı Devleti'nin gerek Birinci Dünya Savaşı öncesi gerekse 1914 yılının yaz ve sonbahar aylarına tekabül eden savaşa giriş süreçlerini, Fransa’da topluca “Beş Büyükler” olarak adlandırılan ve tirajlarının yüksekliği bakımından dünyanın en büyükleri sayılan Le Matin, Le Petit Journal, Le Journal, Le Petit Parisien ve L’Echo de Paris adlı basın organlarında yayımlanmış haber ve yorum yazılarıyla devletler arasında teati edilmiş ültimatom ve notaları (Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne verdiği 30 Ekim 1914 tarihli ültimatom, Osmanlı sadrazamının Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof’a 30 Ekim 1914 tarihinde telgrafla gönderdiği cevap, Britanya Hükümeti’nin Osmanlı Hükümeti’ne verdiği 31 Ekim 1914 tarihli nota, Fransız Hükümeti’nin Üçlü İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti diplomatik ilişkilerinin kopması konulu 2 Kasım 1914 tarihli notası, Rus Genelkurmayının Osmanlı Devleti’nin Karadeniz saldırısı konulu Kasım 1914 tarihli raporu, Rus Hükümeti’nin 1 Kasım 1914 tarihli Osmanlı filosunun Rus filosu tarafından saldırıya uğradığı iddialarını yalanlaması, Osmanlı Devleti ile savaş konulu 3 Kasım 1914 tarihli Rus notası, Fransız Hükümeti’nin Osmanlı Devleti’ne savaş ilanı konulu 5 Kasım 1914 tarihli deklarasyonu, Büyük Britanya’nın Osmanlı Devleti’ne savaş ilanı konulu 5 Kasım 1914 tarihli bildirisi kaynak olarak analiz etmek, bulgu ve çıkarımları kamuoyumuza tanıtmak, sunulmaya çalışılan geniş perspektifle

dönemin Osmanlı tarihinin yazımıyla araştırmalarına katkıda bulunmak, genç araştırmacılara kaynak ve yeni araştırma pistleri sağlamaktır.

Paris'teki Fransız Milli Kütüphanesi basın arşivlerinde yapılan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı odaklı uzun ve özverili tarama çalışmaları sonucunda elde edilen belgelerin Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti'nin genel durumuna, İtilaf Bloku'nun Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde ittifak kurma girişimlerini hangi gerekçelerle reddettiğine ve Osmanlı Devleti Almanya'nın güdümünde savaşa girdiğinde onu hangi güvenceler vererek savaştan vazgeçirmeye çalıştıklarına ve tarafsızlığını korumaya çağırdıklarına ve de Osmanlı Devleti'nin hangi oyalama taktiklerinden sonra ömrünü tamamlamasına, tarihe mal olmasına yol açan bir savaşa müdahil olduğuna dair aydınlatıcı bilgiler içerdiği belirlenmiştir. Bu bilgilerin değerlendirilmesi Osmanlı'nın hasımlarının gözündeki değerini ve de bu hasımlarıyla ilişkilerinde yöneticilerinin kaçırdığı savaş dışı kalma gibi fırsatları apaçık ortaya koyacaktır.

1919 Versay Antlaşması'na kadar organ sayısı ve tirajları ve de okunurlukları bakımından Dünya'nın en büyük basınıyken bu antlaşmayla birlikte ve sonrasında İkinci Dünya Savaşı'na kadar Anglosakson basını ile üstünlük yarışını sürdüren Fransız basını milletlerarası tarih araştırmalarında son derece yoğun başvurulmuş bir kaynaktır. Ancak savaş şartlarında diğer ülkelerin basını gibi yurtsever olan Fransız basınının Fransız Hükümeti gibi ülke çıkarları doğrultusunda tüm gücüyle Almanya ile Alman yanlılarının karşısında yer aldığı, dolayısıyla tarafsız, objektif kalamadığı bir gerçekliktir. Bununla birlikte dönemin Fransız basını ne denli sübjektif, taraflı olmuş olsa da, Osmanlı Devleti'ne ne denli hasmane bir tutum içinde olmuş olsa da bilim adamının görevi ayrıntılarında gerçekleri aramaktır.

23 Temmuz 1908Genç Türk Devrimi ile Osmanlı Devleti'nde mutlak monarşi yıkılarak anayasal monarşiye geçilmiş, sansür ve gizli polis lav edilmiş, tutuklular genel aflu hapishanelerden serbest bırakılmış, çeteler teslim olmuş, sürgünler dönmüş, eski rejimin suiistimalci kadrolarından aziller, tasfiyeler, tutuklamalar ve hatta suikastlerle hesap sorulmuş ve de bir yeniden yapılanma, toparlanma dönemine girilmiştir. Osmanlı Devleti'nde hemen herkes gelişmelerden büyük sevinç ve coşku duymaktadır. Farklı milletler hep birlikte amacı birlik ve ilerleme ve sorunlara çözüm olan devrimi kardeşlik ve dostluk duygularıyla görkemli kutlamalarla karşılamıştır. Avrupa ve özellikle Fransa yakından izledikleri Genç Türk Devrimi'ni memnuniyetle karşılamıştır. Ne var ki Osmanlı Devleti'ndeki değişimin etkilerinin reformlarla kendilerine yansımaması için Ekim 1908'de Avusturya – Macaristan Bosna-Hersek'i ve Yunanistan Girit'i ilhak etmiş, Bulgaristan da bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti, yeni bir devrimden çıktığı, kaotik ve kritik bir dönemden geçtiği için askeri bakımdan bu tecavüzlere karşı koyabilecek gücü yoktur.

Sorunların çözümü için kendisine anayasal devrim dolayısıyla yakınlaşmış bulunan ve esasen Berlin Antlaşması ile toprak bütünlüğünü güvence altına almış olan Avrupa'ya başvurursa da Avrupa'nın cevabi tutumu Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmak olur. Rumeli'deki toprak kayıpları Genç Türk hareketinde başı çeken İttihat ve Terakki'nin prestijini büyük ölçüde sarsmış ve kendisine karşı bir muhalefetin olgunlaşmasına yol açmıştır. 1908 yılının Kasım ve Aralık aylarında seçimler yapılmış, Osmanlı Devleti'ndeki her milletin temsilcileri parlamentoya girmiştir. Ve İttihat ve Terakkiciler Mebusan Meclisinde tüm sandalyeleri kazanmış olmaları itibarıyla yeni rejimin tek ve en büyük gücüdür. 13 Nisan 1909 tarihinde başkent İstanbul'da anayasal düzeni ortadan kaldırmak ve mutlakiyeti geri getirmek isteyen gerici odaklarca geliştirilen bir karşı darbe Makedonya ordusu tarafından askeri bir hareketle bastırılmış ve akabinde II. Abdülhamit düşürülüp yerine V. Mehmet Reşat sultanlığa getirilmiştir. Karşı darbeyle eş zamanlı olarak Adana'da Ermenilerle Müslümanlar arasında kanlı olaylar başlamış ve başka bölgelere de yayılmıştır. Yeni hükümet kurulduktan sonra bu olayların üzerine hem mağdurlarına yardım hem faillerinin yargılanması olarak gidilmiştir. Adana olayları Fransız basınında çok geniş bir biçimde ve dokunaklı ifadelerle kamuoyuna duyurulmuştur. Yayılmacılık politikası güden İtalya'nın 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprakları olan Trablusgarp ve Bingazi'ye saldırmasıyla başlayan Osmanlı-İtalyan Savaşı Uşi Antlaşması'nın imzalandığı 15 Ekim 1912 tarihine kadar sürmüştür. Trablusgarp ve Bingazi'nin yanı sıra Adriyatik Denizi, Ege Adaları, Çanakkale Boğazı ve Kızıldeniz'de yapılan hareketlerle geniş bir coğrafya yayılan savaş, Osmanlılar için toprak kaybıyla birlikte prestij kaybına da yol açmıştır. Osmanlı-İtalyan Savaşı'nda Osmanlının acizliğinden cesaret alan Balkan devletleri Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ Ekim 1912'de hep birlikte Osmanlı Devleti'ne saldırmış ve Balkanlardaki topraklarının çoğunu ele geçirmiştir. Birinci Balkan Savaşı 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması ile sona erdikten sonra 30 Haziran 1913 tarihinde başlayan İkinci Balkan Savaşı 30 Temmuz 1913 tarihinde Bükreş Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Balkan Savaşları öncesinde 18 Ocak 1912'de Sadrazam Sait Paşa'nın istifasıyla İttihat ve Terakki hükümeti son bulmuşsa da derhal yapılan seçimlerde yeniden başarılı olmuş ve iktidarı elinde tutmayı başarmıştır. Ancak yeni hükümetin başarısızlıkları üzerine İttihat ve Terakki'den kopmalar hızlanmış, 5 Ağustos 1912'de kabine istifa etmiş ve meclis üç ay çalıştıktan sonra feshedilmiştir. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi yeniden seçimlere gidilmesini engellemiştir. Padişah İttihatçılara muhalif Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarı Kıbrıslı Kamil Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir. İttihatçılar, Balkan savaşlarında peş peşe alınan yenilgilerden, Balkanlardan gelen on binlerce Müslüman mültecinin başkent İstanbul'da, sefalet ve perişanlık içinde olmasından ve ordudaki huzursuzluktan istifade ederek 23 Ocak 1913 tarihinde Enver Paşa liderliğinde Bâb-ı Âli'yi bastılar,

Sadrazam Kamil Paşa'yı istifa ettirip iktidara el koydular.1908 Devrimi'nin başlangıcında Genç Türkleri alkışlayan Ermeniler Osmanlı Meclisinde temsil hakkı kazanmış ve kabinelere bakanlarını sokmuş olmalarına karşın zamanla Kürt saldırılarına karşı yeterince korunmamaları, Anadolu'da hüküm süren açlıkta mağduriyetlerine çözüm bulunmaması ve sıkıntılarının vaatlerle geçiştirilmesi gibi sebeplerle ayrılıkçılığa giden bir politika izlemekten yana olmuşlar ve İttihatçılara karşı cephe almışlardır. Ermeniler nihayet Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarından istifade ederek Avrupa desteği ile Doğu Anadolu için Makedonya'daki reformların benzerlerini uzun bir süre dayattıktan sonra Osmanlı Devleti'ni 8 Şubat 1914 tarihinde bir ıslahat antlaşması imzalamak zorunda bırakmıştır.

Ancak Avrupa'da İttifak ve İtilaf Blokları arasındaki silahlanma yarışı 28 Temmuz 1914 tarihi itibarıyla sıcak savaşa dönüşmüştür. Gerek 1900'lerden beri Almanya'nın askeri ve ticari etkisinde olması gerekse İtilaf Devletlerinin kendilerine katılma taleplerini reddetmesi sebebiyle Osmanlı Devleti önceleri başlayan savaşta tarafsız kalmak istemişse de 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanlarla yaptığı gizli antlaşma gereği 29 Ekim 1914 tarihinde Rusların Karadeniz limanlarına yaptığı saldırı ile İttifak kampına katılmıştır. Osmanlı Devleti'nin saldırısına Rusya 1 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı topraklarına tecavüzde bulunarak cevap vermiş ve müttefiği İngiltere Çanakkale Boğazı'nı bombalamaya başlamıştır. Ermeniler bu savaşta galip çıkacaklarına ve kendilerine bağımsız bir devlet sağlayacaklarına inandıkları İtilaf kampıyla tam bir işbirliğine girmişler, özellikle asker ve istihbari bilgi vermiştir. Osmanlılar 4 yıl sürecek savaşta vatanlarını yabancı işgallere karşı savunma mücadelelerinde birçok cephede savaşmak zorunda kalmış, telafisi çok zor maddi ve manevi kayıplara uğramıştır...

Osmanlılar savaşın başında İtilaf Bloku'nun tarafsızlıklarını korudukları takdirde toprak bütünlüklerine saygı gösterecekleri teminatını oyalama taktiği olarak görmeyip ciddiye alsalardı ve savaş süresince tarafsızlıklarını koruyabilselerdi ne savaşın yükünü çekmek ne de savaş sonunda Mondros Antlaşması gibi bir utanç belgesini imzalamak zorunda kalmayabilirdi. 1918-1919 Avrupa basın organlarındaki haberler İtilaf Devletlerindeki sosyo-ekonomik büyük çöküntüyü, son derece güçlenen antimilitarist bir kesimin varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Avrupa'nın Osmanlıya ne saldırarak gücü vardı ne de çıkarları bunu gerektiriyordu. Osmanlı Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalabilir ve toprak bütünlüğünü tam olarak koruyabilirdi...

Anahtar Kelimeler: Fransızca Basın, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı Dönemi Osmanlı ve İngiliz Savaş Dergilerinin Propaganda Bağlamında Karşılaştırılması: “The War Illustrated” ve “Harp Mecmuası Örneği”

Doç. Dr. Şakir EŞİTTİ

Ardahan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Doç. Dr. Mehmet IŞIK

Mardin Artuklu Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
Sinema ve Televizyon Bölümü

Savaşlar yalnızca askerler ve ordular arasında meydanlarda, cephelerde veya siperlerde gerçekleştirilen silahlı faaliyetler değildir. Cephe gerisi diye adlandırılan, sivil halkın yanı sıra iç ve dış kamuoyunun da dahil olduğu alanlar savaşın önemli unsurları arasındadır. Savaş süresinde cephe gerisinin desteğini ve onayını almak, iç ve dış kamuoyunu haklı bir dava uğruna mücadele edildiğine inandırmak ve bu yolla yeni müttefikler kazanmak, savaş sürecinde yaşanan olumsuzların giderilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda savaş süresince iç ve dış kamuoyunu ikna amaçlı gerçekleştirilen propaganda faaliyetleri savaşın başarısı açısından oldukça önemlidir.

Bir fikri yayma, bir düşüncüyü veya siyasal ideolojiyi insanların zihinlerine yerleştirme, bu yolla hedef kitle üzerinde birtakım istendik davranış değişiklikleri oluşturmak amacıyla, önceden tasarlanmış iletişim faaliyetleri olarak tanımlanan propagandanın geçmişi çok eskiye dayanmakla beraber, tarihte propaganda faaliyetlerinin en etkin ve sistematik olarak yürütülmesi I. Dünya Savaşı dönemine denk gelmektedir. Hatta konu ile ilgili birçok araştırmacı I. Dünya Savaşı’nın cephelerde olduğu kadar gazetelerde, afişlerde, kitaplarda ve dergilerde de gerçekleştiğini ileri sürmekte, propaganda faaliyetlerinin bu savaşın önemli parçası olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan I. Dünya Savaşı dönemi, gazetecilerin, afiş tasarımcılarının, kitle psikolojisi üzerinde uzmanlaşmış bilim adamlarının, yazarların ve siyasetçilerinde dahil

olduğu, farklı propaganda yöntem ve tekniklerinin uygulandığı, top ve tüfekler kadar kelime ve görsellerin etkili olduğu önemli ve incelenmesi gereken bir dönemdir.

I. Dünya Savaşı döneminde Batılı devletler, özellikle Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya, Avustralya, Kanada, İtalya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi devletler, yoğun bir şekilde propaganda faaliyetlerinde bulunmuş, iç ve dış kamuoyunu bu propaganda faaliyetleriyle yönlendirmeyi hedeflemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasında hemen sonra Alman İmparatorluğu gazete, poster ve afişler yoluyla propaganda faaliyetlerine başlamış, Almanya'yı diğer Batılı devletler izlemiştir. Büyük Britanya Hükümeti 1914 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Wellington House olarak da bilinen bir propaganda bürosu kurmuş, bu yolla I. Dünya Savaşı boyunca iç ve dış kamuoyunu yönlendirmek ve ikna etmek üzere oldukça etkili yazılı ve görsel propaganda teknikleri kullanmıştır. Fransa'da 1914 yılında Savaş Bakanlığı bünyesinde bir "Basın Ofisi" (Bureau de la Presse); 1916 yılında ise dış ülkelere yönelik propagandayı koordine için Dışişleri Bakanlığı bünyesinde "Basın Evi" (La Maison de la Presse) kurulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 1917 yılında kurulan Halkı Aydınlatma Komitesi (U.S. Committee on Public Information/Creel Commission), özelde savaşa karşı ilgisiz olan iç kamuoyunu, genelde ise ABD'nin savaşta yer almasına karşı olan dış kamuoyunu etkilemek üzere kurumsal olarak propaganda faaliyetleri gerçekleştirmiş, ABD'nin bu savaşta yer almasının haklılığını dünyaya duyurmayı ve destek kazanmayı hedeflemiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki propaganda faaliyetleriyle ilgili mevcut alan yazın incelendiğinde, Almanya'nın da etkisiyle savaşın başlangıcından itibaren bir kısım propaganda faaliyetlerinin yürütüldüğü ancak bu faaliyetlerin Batı ülkeleri ile karşılaştırıldığında zayıf kaldığı ifade edilmektedir. Bu çalışma, Osmanlı Devleti tarafından yürütülen propaganda faaliyetlerinin bir boyutunu oluşturan savaş dergileri üzerinden yürütülen propaganda faaliyetlerini karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı döneminde savaş propagandası faaliyetlerinin devlet öncülüğünde ve kurumsallaşmış bir şekilde, tek bir yapı aracılığıyla, gerçekleştirilmemesinin önemli bir eksiklik olduğu, bu eksikliğe rağmen Osmanlı Devleti'nin de savaşta haklılığını göstermek için çeşitli propaganda yöntemlerine başvurduğu, ancak bu yöntemlerin kurumsallaşmış propaganda faaliyetleri yürüten ülkeler kadar etkili olamadığı ileri sürülmektedir.

Osmanlı'daki propaganda faaliyetlerinin İngiltere, Almanya ve ABD'deki gibi örgütlü ve kurumsal bir yapıdan yoksun ve savunma odaklı olması, propaganda faaliyetlerinin karşıt yazılara ve yalan iddialara cevap vermeye çalışmaktan ibaret kalmasına ve pasif bir şekilde, kendisini korumaya yönelik bir

gayretten ileriye gidememesine sebebiyet vermiştir. Buna karşın propaganda da temel hedef, belli bir düşünceyi veya ideolojiyi hedef kitlenin zihnine yerleştirmektir. Bu bakımdan Osmanlı'da propaganda faaliyetlerini olmasına rağmen yürütülen propaganda faaliyetlerinin propagandanın temel gereklerine uymadığı değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı Osmanlı Devleti'nin ve Büyük Britanya'nın I. Dünya Savaşı döneminde gerçekleştirdiği propaganda faaliyetlerini karşılaştırmalı olarak askeri dergiler üzerinden ele alıp incelemek, bu yolla iki devletin gerçekleştirdiği propaganda faaliyetleri arasındaki farklılıkları ortaya koymaktır. Çalışmada I. Dünya Savaşı döneminde Büyük Britanya'da bir savaş dergisi olarak çıkarılan The War Illustrated isimli savaş dergisi ile Osmanlı Devleti'nde çıkarılan Harp Mecmuası isimli savaş dergisinin içerik ve söylemleri, nitel içerik analizi yöntemiyle karşılaştırmalı olarak incelenecek, I. Dünya Savaşı'nın önemli iki karşıt devletinin birbirlerine ve kendi iç kamuoylarına yönelik söylemleri arasındaki farklılıklar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı ve Propaganda, I. Dünya Savaşı ve Propaganda, Harp Mecmuası, The War Illustrated

Birinci Dünya Savaşı'nın Sona Erişini Sovyet-Rus Basınından Okumak: Izvestiya Gazetesi Üzerine Bir İnceleme

Aslı YURDİGÜL

Atatürk Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü

Banu ERDOĞAN ÇAKAR

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü

28 Temmuz 1914 tarihi itibarı ile dönemim güçlü ülkeleri ikiye ayrılmış ve tüm dünyayı etkileyen büyük savaş başlamıştır. 11 Kasım 1918 tarihine kadar süren savaşta yaşanan gelişmeler doğrultusunda ülkeler arasında yeniden yapılanmalar yaşanmış, kimi cephele kapanmıştır. Birinci dünya savaşı birçok ülkede hayatı derinden etkilemiş, ülke sınırlarında değişikliklere, devrimlere ve devletlerin sona ermesine neden olmuştur. Çarlık Rusya'da yapılan Ekim Devrimi ile Rusya'nın yıkılması bunlardan biridir. 1917'de gerçekleştirilen devrim sonrası Çarlık Rusya resmen sona ermiş ve savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. İlk olarak Şubat Devrimi ile yaşanan iktidar değişikliği ile Çarlık Rusya resmen olmasa da tüm saldırılarını durdurarak savaşta yer almak istemediğini ve yer almayacağını zaten göstermiştir. Savaşın gittikçe ağırlaşan şartları sonucunda Çarlık Rusya'da halk arasında barış isteği giderek artmıştır. Halkın büyük çoğunluğu barış istemesine rağmen iktidarın savaşı devam ettirmesi isyanlara sebep olmuştur. Bolşevikler öncülüğünde işçiler, köylüler ve askerler tarafından 7 Kasım 1917 tarihinde geçici hükümetin yıkılmasıyla Ekim Devrim'i gerçekleştirilmiş ve Sovyet Rusya kurulmuştur. Yönetime Vladimir Lenin geçmiş ve onun önderliğindeki iktidar savaşa karşı olduğunu bildirmiştir. Ve yeni yönetim toprak kaybı pahasına da olsa Alman İmparatorluğu, Osmanlı Devleti, Bulgaristan Krallığı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile 3 Mart 1918 tarihinde Brest Litovsk Barış Antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmayla Rusya savaştan resmi olarak tamamen çekilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi de kapanmıştır.

Bugünlerde Rus tarihçiler tarafından savaşa İtilaf Devletleri tarafında yer alarak giren Çarlık Rusya'nın aslında savaşa girmek istemediği, savaşa itildiği söylenirken, o dönem Çarlık Rusya yayılmacı politikalar gütmesi sebebiyle savaşa dâhil olmuştur. İlk etapta boğazlar ele geçirilecek ve ardından da Akdeniz'e inme hayali gerçekleştirilecektir. Ancak savaşın uzun sürmesi ve Rusya'ya yardım gitmemesi ile ülke ekonomik olarak krize girmiş, maddi manevi sarsılmıştır. Savaşın askeri olarak güçlü olan Çarlık Rusya'nın planlandığı gibi gitmemesiyle de Ruslar savaştan çekilmek zorunda kalmışlardır.

Basın hayatın her döneminde olduğu gibi savaş döneminde de erk ideolojiyi yaymak, toplumu yönlendirmek, kontrol altında tutmak, tutumları düzenlemek ve dizginlemek için yaygın olarak kullanılmıştır. Dolayısı ile de gazetelere yansıyan haberler sadece bir haber olarak değil, basın-iktidar ve dış ilişkiler bağlamında da ele alınıp okunması gereken metinler olmuştur. Bu metinler, tarihi ve tarihte yaşanan olayları farklı bir perspektiften okuma imkânı sunmakta; çoğu zaman doğrudan dile getirilemeyen gerçeklerin dolaylı yoldan dile getirilmesini sağlamaktadır. Rusya savaştan çekilmesine rağmen tüm dünyayı yakından ilgilendiren bu büyük savaş gazete sayfalarına taşımış, toplumu bilgilendirmeye devam etmiştir. Bu anlamda çalışmanın temel amacı, 11 Kasım 1918 tarihinde resmen sona eren Birinci Dünya Savaşı'nı Sovyet basını üzerinden okumaktır. Bu amaçla çalışmada Sovyet basınıni temsilen, iktidara yakınlığı ile bilinen ve dış haberlere daha geniş yer veren, diğer gazetelere çoğu zaman kaynaklık eden dönemin önemli yayın organlarından İzvestiya gazetesi örneklem olarak alınmıştır. İzvestiya Gazetesi 1917 yılında başladığı yayın hayatını günümüze kadar sürdürmüştür. İzvestiya Gazetesi devletin ideolojisini yansıttasının yanı sıra, dış haberlere yer vermesi ve diğer gazetelere kaynak olması sebebiyle örneklem olarak seçilmiştir. Söz konusu gazete, savaşın bitim tarihinden bir hafta öncesi ve bir hafta sonrası olmak üzere 7 Kasım-22 Kasım 1918 tarihleri arasındaki sürede incelenecek; Birinci Dünya Savaşı'na dair yayınlanmış haberler analiz edilecektir.

İletişim araştırmalarında sıkça başvurulan yöntemlerden biri de içerik analizi yöntemidir. Bu yöntemle araştırılan konunun niceliksel ve niteliksel boyutlarının nesnel, yansız ve sistematik olarak ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu çalışmada da veriler Birinci Dünya Savaşı İzvestiya Gazetesinde yer alan haberlere uygulanacak içerik analizi yöntemi ile çözümlenecektir ve söz konusu haberler, elde edilen bulgular doğrultusunda;

-Birinci Dünya Savaşı konulu haberler: Haberlere konu olan ülkeler, haberin tutumu (olumlu-olumsuz/yanlı-yansız), haber başlıkları (ana başlık ve alt başlıklar), haber kaynakları, haberde öne çıkan olay ve kişiler, haberde kullanılan tanımlamalar ve betimlemeler,

-Osmanlı Devleti ile ilgili haberler,

-Diğer haberler, olmak üzere kategorilere ayrılarak değerlendirilecektir.

Çalışma elde edeceği sonuçlarla Birinci Dünya Savaşına, tarihe ilişkin farklı bir okuma imkânı sunarken, basını savaş dâhilinde bir iletişim aracı olarak ele alacak ve o dönem gazetede yer alan haberlerle insanların hangi ihtiyaçlarını giderdiklerini değerlendirecektir. Savaşa dair haberlerin yanı sıra başka hangi konuların gündemde olduğu ve bu doğrultuda toplumun bilgilendirildiği analiz edilecektir. Söz konusu sayılara yapılan ön taramalarda gazetede savaşa dair haberlere yer verildiği, dünyada yaşanan gelişmelerin yakından takip edildiği tespit edilmiştir. Bu haberlerin yanı sıra resmi kararnamelere, kültür sanat köşelerine de rastlanmıştır. Bu kategoriler altında bir taraftan savaş devam ederken, diğer taraftan yayınlanan resmi kararnamelerle Rusya’da iktidarın varlık mücadelesi verdiği, kültür sanat köşeleri ile insanların kültürel faaliyetlerle normal hayata adapte edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Sovyet-Rus Basını, Izvestiya Gazetesi

Büyük Savaş'ın İzinde: Türkçe Literatürde I. Dünya Savaşı Tarihyazımı

Yasin KARA

İstanbul Medipol Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

1914-1918 arasında cereyan eden Büyük Savaş; yarattığı tahribat, cephe anlamını değiştirmesi, sadece askerlerin değil, topyekûn bütün nüfusun doğrudan ya da dolaylı olarak savaşın içinde yer alması gibi sebeplerle savaş olgusuna, politikaya ve daha derin olarak insan psikolojisine bakışta önemli kırılmalar getirmiştir. Ne var ki bu düşünce değişimleri her yerde aynı çizgide ve oranda olmamıştır. Bu savaşın travmatik etkisi, XX. yüzyıl boyunca meydana gelen olaylar sebebiyle artmış, azalmış, görmezden gelinmiş, önemsenmemiş, çok önemsenmiş, hasılı koşullar değiştikçe bu savaşın anlamı da değişmiştir.

Antoine Prost ve Jay Winter tarafından kaleme alınan *Penser la grande guerre. Un essai d'historiographie (Büyük Savaş'ı Düşünmek. Bir Tarihyazımı Denemesi)* başlıklı kitap, vuku bulmasının ardından I. Dünya Savaşı üzerine yapılan çalışmaları analiz ediyor. Yazarların amacı, olayın hemen ertesinden 2000'lere kadar uzanan bu uzun dönem boyunca bu savaşın nasıl algılandığını ve nasıl anlatıldığını anlamak. Ulaştıkları temel sonuç ise değişik kontekstlerde değişik tarihyazımlarının olduğudur. Prost ve Winter, analizleri sonucunda bu dönem boyunca Büyük Savaş'ı anlatmada üç tarihyazımı biçiminin (*configurations historiographiques*) kullanıldığını saptamasını yapıyor: Bunlar sırasıyla, askerî-diplomatik, sosyal ve kültürelidir.

Savaşın hemen ardından ortaya çıkan literatürde askerî-diplomatik bir ton hâkimdir. Zira söz konusu dönemde, görülmemiş bir tahribata sebep olan bu savaşın çıkmasının ve bu denli uzun sürmesinin sorumlusunun/suçlusunun kim olduğu, gündemin en önemli sorusu. Tarihyazıcılar, kendi uluslarını suçsuz gösterme eğilimine sahip olduklarından, anlattıkları Büyük Savaş tarihi, yanlı bir

tutumun ürünü olarak ortaya çıkıyor. Bununla bağlantılı olarak bu dönemde yazarlar, genel olarak tarihçiler değil, olayın başaktörleridir: Savaşta görev yapmış generaller, subaylar, görüşmelerde görev almış politikacılar, devlet-adamları ve sair kişilerin anıları, denemeleri tarihyazımı literatürünü domine ediyor. Dikkat edileceği üzere, savaşı yakinen yaşamış rütbesiz askerlerin sesi henüz hiç çıkmıyor.

İkinci sırada, sosyal tarihin yükselmesinde genel olarak II. Dünya Savaşı ve Fransızlar için Cezayir, Amerikalılar için Vietnam savaşlarının çok önemli etkileri olmuştur. İlk dönemde ihmal edilen “sıradan” askerlerin günceleri, anlatıları önem kazanıyor. Zira insana, savaşa bakış değişiyor: Resimli/fotoğraflı baskılar, televizyon, sinema gibi görsel malzemelerin daha fazla kullanılması ve bu sayede, o güne dek görünmez olan sıradan insanların “görünür” hâle gelmesi bu değişimde başat aktörlerdendir. Bir diğer etken ise II. Dünya Savaşı sonrası Marksist ve komünist tarihyazımının revaçta olmasıdır. Bu dünya görüşünün sınıflar üzerinden sosyal olana vurgu yapması, I. Dünya Savaşı’na da bu gözle bakmayı sağlamıştır.

Üçüncü olarak kültürel tarihyazımı ise 1990’lardan itibaren ortaya çıkmıştır. Yazarlara göre günümüzde de hâkim anlayış budur; öyle ki onların kitabı da bu minvalde kaleme alınmıştır. Birinci ve ikinci biçimler arasında bir “kopuş” varken, ikinciden üçüncü biçime “yumuşak bir geçiş” söz konusudur. Kültürel tarih çalışmalarında I. Dünya Savaşı’nda bulunmuş rütbeli-rütbesiz bütün askerlerin, dahası cephe-gerisinin, kadınların, çocukların, köylülerin, savaş ekonomisini döndürenlerin, kentteki işçilerin de yeri vardır. Olabildiğince herkes ve her şey tarihyazımına dahil edilir; bu zamana dek göz ardı edilmiş malzemeler kullanılır. Bu da araştırma repertuarını hayli genişletir. Mikrotarih çalışmaları olarak bilinen literatür tam olarak bu biçime karşılık gelmektedir.

Ben bu bildiri çerçevesinde, Prost ve Winter tarafından kurulan bu tarihyazım biçimleri şablonunu Türkiye özelinde test etmeyi amaçlıyorum. Savaşın ertesinden bu güne kadar Türkiyeli yazarlarca I. Dünya Savaşı üzerine kaleme alınan çalışmaları, bu üç biçim ışığında içerik analizine tabi tutarak benzer bir şablona rastlanıp rastlanmadığını, alternatif yaklaşımlar olup olmadığını, söz konusu çalışmalar hakkında bir dönemselleştirme yapıp yapılamayacağını saptamaya çalışacağım. Şayet bir dönemselleştirme yapılabiliyorsa buna hangi olayların etki ettiği üzerine bir açıklama getirmeyi deneyeceğim.

Bu araştırma sonucunda şu iki hipotezimi kanıtlamaya çalışacağım: İlk olarak, Prost ve Winter’ın ileri sürdüğü dönemselleştirmenin Türkiye’de aynı şekilde gelişmediğini, ele alacağım literatürde askerî-diplomatik tarihyazımının daha uzun süre ve büyük ölçüde etkili olduğunu iddia ediyorum. Bu minvalde askerî-diplomatik tarihyazımından sosyal-kültürele geçişte bir kopuş

yaşanmadığını, sadece 2000’lerden itibaren sosyal-kültürel tarihyazımını kullanan çalışmalara da rastlandığını düşünüyorum.

İkinci hipotezim, hangi tarihyazım metodunu kullandığı ikincil planda kalmak üzere, ülkemizde -savaşa katılmış diğer devletlere nazaran- I. Dünya Savaşı hakkında çok cılız bir literatür olduğudur. Nitekim, örnek olarak kullanacağım çalışmalarında Prost ve Winter, kullandıkları kaynakları sıralarken büyük oranda Fransızca ve İngilizce, -daha az olmak üzere- Almanca ve biraz da İtalyanca literatüre bakıldığını, Rusça literatürün “pratik sebeplerle” incelenemediğini belirtmekteler. Görüldüğü üzere, Türkiye savaşın taraflarından biri olmasına karşın Türkçe literatürden bahsedilmemektedir. Bence hiç anılmamış olması bir ilgisizlik göstergesi olsa da Türkçe literatürün bu konudaki zayıflığı da şüphesiz önemli bir etkidir.

Bu çalışmayı gerçekleştirebilmek için XX. yüzyıl boyunca ve yaşadığımız son dönem dahil olmak üzere, I. Dünya Savaşı üzerine hazırlanmış kitap ve tezleri incelemeyi planlıyorum. Makalelere, literatürde çok önemli bir yer tutanlar müstesna olmak üzere, zaman kısıtından dolayı yer vermemeyi düşünüyorum.

Anahtar Kelimeler: Tarihyazımı, Türkiye, I. Dünya Savaşı

Sovyet, Rus ve Orta Asya Tarihyazımlarında 1916 İsyanı

Utku YAPICI

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özbekistan'ın Hocent kentinde başlayan ve Yedisu, Bişkek, Aksu, Tokmok'a yayılan; Semerkant Özbekleri, Aral Karakalpakları, Hazar ötesi Türkmenleri, bozkır Kazak ve Kırgızları ve Uygurların katıldığı 1916 İsyanı, literatürde Orta Asya tarihinde Çarlık Yönetimi'ne karşı gerçekleştirilen toplumsal direniş hareketlerine en belirgin örneklerden biri olarak tanımlanmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Orta Asya'da yeşeren Çarlık Yönetimi'nden ayrılabilme umudu, topraklara Rus göçmenlerin yerleştirilmesinin yarattığı tepki, askere alınmadıkları için bölge halkından savaş sırasında alınan aşırı vergiler ve 25 Haziran 1916 tarihinde Çar'ın ilk kez Orta Asyalı 18-43 yaş arası erkekleri askere alma kararını alması literatürde isyanın nedenleri arasında gösterilmektedir. Çarlık Yönetimi'nin Türkistan Umumi Valiliği'nden 250 bin, Bozkır Umumi Valiliği'nden 234 bin kişiyi askere alma planının uygulanmaya aktarılması ile Hocent, Urgut, Dağbit, Endican, Sirderya, Cizzak, Yedisu ve Atrek'e kısa sürede yayılan isyan, 8 Şubat 1917'ye kadar sürmüştür. 22 Şubat 1917 tarihinde Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Çar'a ilettiği rapora göre isyanda 14 tabur, 37 Kazaçık yüzlüğü (bölüğü), 42 top, 69 makineli tüfek kullanılmıştır. Çarlığı uzun süre meşgul eden isyan, onun gücünü diğer cephelerde zayıflatmış ve dolaylı olarak Bolşevik Devrimi'ni kolaylaştıran bir ortamın oluşmasına hizmet etmiştir. Kaynaklarda isyan sırasında doğrudan Çarlık güçleri tarafından öldürülen ya da hastalık, açlık gibi çeşitli nedenlerle ölen nüfus 150.000-270.000 aralığında gösterilmektedir. Binlerce Kazak ve Kırgız'ın Çin'e göç etmek zorunda kalması ise isyanı aynı zamanda bir zorunlu göç hikâyesine çevirmiş, olay hem Sovyet tarihyazımında hem de Sovyet sonrası Rus ve Orta Asya tarihyazımlarında yeni politik aidiyetlerin inşa süreçlerinde farklı bağlamlarda yeniden yorumlanmıştır.

Bu çalışmada 1916 İsyanının gerek Sovyet, gerekse Sovyet sonrası Rusya Federasyonu ve Orta Asya devletlerindeki tarihyazımlarında ele alınış biçiminin çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, tarihyazımlarının ve tarihyazımıyla bağlantılı olarak üretilen mit ve sembollerin oluşturulmaya çalışılan devlet kimlikleri ve yeni politik aidiyetler düzleminde ne şekilde araçlaştırıldıkları sorusuna bir cevap aranmıştır. İsyan ile ilgili geliştirilen tarihyazımı örneklerinde ve bu örneklerin türettiği politik söylemlerde “soykırım” kavramına başvurulmasının ya da başvurulmamasının ardında yatan politik nedenler sorgulanmıştır.

Çarlık Rejimi hakkında eleştirel bir yaklaşım geliştiren Sovyet tarihyazımının, bu yaklaşımı 1916 İsyanı’nı yorumlarken de sahiplendiği görülmektedir. İsyan hakkında veri toplama sürecini yönetmek üzere bir özel komisyonun oluşturulmuş olması yönetimin bu konuya özel bir önem verdiğini gösteren bir kanıttır. Ancak, Sovyet tarihyazımının 1916 İsyanı’na bakışında, Sovyet iç politik dönüşümlerine bağlı olarak dönemsel değişikliklerin yaşandığı söylenebilir. Sovyet tarihyazımı 1920’li yıllarda 1916 İsyanı’nı sınıfsal düzlemde ve bir sömürü ilişkisi bağlamında yorumlayıp, Çarlık otoritesini sömürü gücü olarak etiketlemiştir. Çarlık uygulamalarını kolonyalizm bağlamında eleştiren ve 1920’lerde hâkim olan bu anlayış, 1930’larla beraber ideolojik olarak zararlı biçiminde tanımlanmış; önceki görüşte ısrar eden yerli tarihçiler ise “milliyetçi” olarak etiketlenmiştir. 1940’lar ve 1950’lerin ilk yıllarında ise konu Sovyet tarihyazımı çalışmalarında hemen hemen hiç yer almamıştır. Stalin’in ölümünün ardından 1954 yılında Taşkent’te gerçekleştirilen tarih çalıştayında mücadelenin etnik kimlikler arası bir boyutunun olmadığı tezi kabul görmüş; isyan, Rus yerleşimciler tarafından da desteklenen Orta Asya halklarının Çarlık rejimine ve kendi sömürü sınıflarına karşı eşzamanlı olarak gerçekleştirdikleri bir sınıf mücadelesi olarak yeniden tanımlanmıştır.

Sovyet sonrası Orta Asya tarihyazımlarında ise isyan, her yeni devletin milli özgürlük hareketinin tarihselliği anlatısını kanıtlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda isyan eden kitle Kırgız, Kazak, Özbek ve Türkmen olarak “milli” düzlemde yeniden tanımlanmış, isyanın milliliği fikri üzerinden milli kimliğin yeniden inşa süreçlerinde isyan kullanılmıştır. Örneğin Kırgızistan’da Asaba Partisi, İsyanı Kırgız milli direnişinin başlangıç tarihi olarak tanımlamış, 1991’de Kırgız milli direnişinin 75. yılını anma etkinlikleri tertiplemiştir. Ancak, devlet destekli tarihyazımı faaliyetlerinde, bir politik söylem olarak 1916 İsyanı’nın bastırılış biçimini tanımlamak üzere kullanılan “soykırım” kavramına yer verilmediği görülmektedir. Bu durum, Sovyet sonrası devletlerin, Rusya Federasyonu’na süregelen ekonomik ve politik bağımlılığının doğal bir sonucu olduğu kadar, ülkelerde yerleşik Rus nüfusa karşı yönelebilecek toplumsal tepkileri frenlemek amacıyla da ilişkilidir.

1916 İsyanı, Sovyet sonrası Rus tarihyazımında ise farklı ekollerin etkisiyle farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Çarlık Rusyası'nı kolonyal bir aktör olarak tanımlamaktan kaçınan ekol, Rus yerleşimcileri isyanın mağdurları olarak tanımlarken, daha ılımlı yaklaşımlar isyanı I. Dünya Savaşı ortamının yarattığı zorunluluklarla oluşan “genel trajedi” olarak tanımlamakta ve böylelikle Rus ve bölge halklarını zorunluluklar nedeniyle aynı trajediyi paylaşmak durumunda kalan halklar olarak ele almaktadır. Bazı Rus tarihçiler, isyanı Orta Asyalıların sadakatsizliklerinin göstergesi olarak yorumlarken, bazıları isyanın gerçekleşmesinde Osmanlı ve Alman ajanlarının etkisinin belirleyici olduğunu iddia etmektedir.

1916 İsyanı, bugün de birçok mitleştirme ve sembolleştirme süreçlerine konu olmakta, gerek Orta Asya'da, gerekse Rusya Federasyonu'nda milliyetçiliklerin farklı tezahürleri hakkında önemli ipuçları verebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 1916 İsyanı, Orta Asya, Çarlık, Tarihyazımı

Brest Litovsk Barış Görüşmeleri Sırasında Bolşevik Partisi'nde Yaşanan Tartışmalar

Ramin SADIGOV

Bayburt Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Bölümü

Ekim Devrimi'nin meydana geldiği gün Bolşevikler tüm dünyaya savaştan çıkmak istediklerini ve adil bir barış antlaşmasına imza atmaya hazır olduklarını ilan ettiler. Fakat bu karar hem ülke içinde, hem de dışında büyük tepkiyle karşılandı. Özellikle İtilaf Devletleri, Bolşeviklerin bu kararına tepki göstererek Rusya ile aralarında 23 Ağustos 1914'te, Londra'da imzalanmış antlaşma olduğunu belirterek Rusya'nın sonuna kadar savaşı sürdürmeye söz vermiş olduğunu açıkladılar. Gerçekten de antlaşmaya göre devletlerden hiçbiri ayrı ayrılıkta Almanya ile ateşkes yapamazdı. Rusya da antlaşmaya imza attığı için sonuna kadar savaşı sürdürmeğe söz vermişti.

Aslında Bolşeviklerin savaşa ne denli karşı oldukları Rusya'da herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu tavırları ordunun yönetim kademesini rahatsız ederken, askerler arasında heyecanla karşılanıyordu. Şubat Devrimi ile iktidara gelmiş Geçici Hükümet döneminde de savaş tüm hızıyla sürdü. Zira verilmiş olan vaatler vardı. Zaten Bolşeviklerin Geçici Hükümet'i eleştirdikleri bir konu da savaşta ısrar etmesiydi. Bu nedenle kendileri Ekim sonunda Geçici Hükümet'i devirdikleri gün, içte ve dıştaki tüm tepkileri duymazdan gelerek ilk iş olarak savaşı bitirmek kararına geldiler.

Ardından savaştan taraflara savaşı bitirmek çağrısı yapan Sovyet Rusya, her hangi bir cevap alamayınca Almanya ile tek taraflı antlaşma için masaya oturdu. 22 Aralık'ta barış müzakereleri başladı. Sovyet tarafı "ilhaksız ve tazminatsız" bir barış için yola çıkmıştı. Fakat Almanya'nın, orduları tarafından ele geçirilmiş Polonya, Litva, Ukrayna ve Belarusya'dan vazgeçmeyeceğini açıklaması üzerine müzakereler tıkanıp, 9 Ocak 1918'de görüşmelere tekrar başlandı. Sovyet heyetinin başkanı bu kez Lev Trotski idi. 18 Ocak'ta Almanya,

Letonya'nın büyük bir kısmı ile Beyaz Rusya'nın bir parçasının, Polonya ve Litva'nın ise tamamının Almanya'ya bırakılması gerektiğini şart koştu. Ayrıca halklarının kendi kaderlerini tayin etmeleri için Rus ordularının derhal Estonya ve Letonya'yı terketmesini istedi.

Hal böyle olunca Trotski görüşmelere ara vererek Petrograd'a döndü. Alman şartları Rusya başkentinde tartışılmaya başlandı. Bolşevik Partisi ikiye bölündü. Başını Nikolay Buharin'in çektiği partideki "sol komünistler" Alman şartlarının Sovyet ülkesi için aşağılayıcı anlama geldiğini öne sürerek "devrimci savaşın" sürdürülmesi gerektiğini belirtti. Tartışmalarda Sol SR'ler, Buharin'e destek verdiler, Almanlarla kesin olarak savaşılmasını teklif ettiler.

Fakat Lenin, içinde bulundukları şartlarda savaşa devam etmenin mümkün olmadığını ileri sürerek Alman taleplerinin kabul edilmemesi halinde zor durumda kalacaklarını, cephede ani bir saldırının başlaması gerçekleşirse çok daha ağır şartlara razı olacaklarını söyledi. Lenin ayrıca Almanya ile barış yaparak dış tehditten kurtulmayı ve iç meselelerde muhaliflere karşı mücadele fırsatı bulmayı önerdi.

Bunun üzerine Trotski, 27 Ocak'ta tekrar Brest-Litovsk'a yollandı. 9 Şubat'ta ise Almanya'nın tehditleri karşısında "*Savaşı bitiriyoruz, orduyu terhis ediyoruz ama barış antlaşması imzalamıyoruz*" diye görüşmelerin tıkanmasına neden oldu. Bunun üzerine 18 Şubat'ta saldırıya geçen Alman orduları hızla birçok bölgeyi işgal ettiler, Petrograd'a yaklaştılar. Çaresiz kalan Lenin 19 Şubat'ta Almanya'ya şartları kabul ettiğini ve derhal antlaşma imzalamak istediğini haber verdi. 23 Şubat'ta Almanya yeni şartlar ileri sürdü. Buna göre Estonya ve Finlandiya Almanya'ya bırakılacak, Sovyet Hükümeti Ukrayna Rada'sı ile barış yapacak, Rus orduları Finlandiya ve Ukrayna topraklarından çekilecekti.

Lenin, ağır şartlar olmasına rağmen yine antlaşmanın imzalanmasını istedi. Buharin itirazını bildirdi ve protesto amacıyla tüm siyasal görevlerinden istifa etti. Fakat Lenin, diğer parti üyelerini ikna edebildi. Böylece şartlar 85 ret oyuna karşın 116 oyla kabul edildi. 3 Mart 1918'de ise taraflar arasında Brest-Litovsk barış antlaşması imzalandı. Antlaşmanın imzalanması sonrasında hükümet ortağı olan Sol SR'ler, hükümetten ayrıldılar. Bu ise sonuç olarak Rusya'yı iç savaşa sürükleyen en önemli etkenlerden birine çevrildi.

Gerçekten de antlaşmaya imza atmakla Rusya, tarihinin en ağır şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Öncelikle savaş tazminatı olarak Almanya'ya 6 milyar Mark tazminat ödemeyi ve ordusunu terhis etmeyi kabul etti. Diğer yandan Almanya'nın işgal ettiği bölgelerde kalıcılığını onayladı. Antlaşma sonucu ülke yaklaşık 1 milyon kilometre kare toprak, 56 milyon civarında nüfus

kaybı yaşadı. Aynı zamanda Kafkas Cephesi'nde Kars, Batum ve Ardahan'ı Osmanlı Devleti'ne bırakıldı.

Batıda ve güneyde toprakların kaybı, ekonomik anlamda Rusya'yı büyük bir çıkmaza soktu. Nitekim antlaşmanın imzalanmasından sonra ülkede ağır bir kıtlık başladı, fabrikalar ham madde yetersizliğinden çalışamaz hale geldi. Sovyet Hükümeti kıtlığa çare bulmak adına sert kararlar almak zorunda kaldı. Bu yüzden köylere silahlı birlikler göndererek tahıl vermek istemeyen köylülerin elinden mahsülleri şiddet kullanarak aldı. Fakat bu faaliyetler kısmi bir çözüm olsa da, ileriki yıllarda Rusya'nın başını ağrıtan yeni iç sorunların doğmasına neden oldu. Dolayısıyla antlaşma Rusya'yı I. Dünya Harbi'nden çıkarmış gibi gözüксе de aslında ülkedeki toplumsal ayrışmayı daha da derinleştirdi. Bunun sonucunda da bütün Rusya yaklaşık 4 yıl boyunca devam eden, daha ağır ve daha kanlı çatışmalara, iç savaşa sahne oldu.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik Devrimi, Brest-Litovsk Barış Antlaşması, Lenin, Sovyet Rusya, Lev Trotski

Lozan Antlaşması'nın Sovyet Yorumu

Umut BEKCAN

Pamukkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Lozan Antlaşması (LA), Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık mücadelesi verdiği devletler tarafından tanınmasını sağlayan bir tescil belgesidir. Antlaşma, Birinci Dünya Savaşı (BDS) sonunda oluşan duruma/statükoya, yenik Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda bırakıldığı Sevr Antlaşması'na karşı çıkan Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki hareketin verdiği mücadele (Türk Kurtuluş Savaşı) sonunda imzalandı ve Sevr'in yerini aldı. Böylece Anadolu topraklarını paylaşmayı amaçlayan BDS'nin galip devletleri başarısız oldular ve LA ile yeni Türk devletinin varlığını kabullenmek zorunda kaldılar. Aynı devletler aynı dönemde bir başka devletin varlığını ise kabullenmemek için çaba gösteriyorlardı. Bu devletin adı BDS sırasında Rusya'da gerçekleşen devrim sonrasında kurulan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'di. Varolan, alışılmış/bilinen toplumsal-ekonomik düzene toptan bir başkaldırıyı ifade ediyordu. Anti-emperyalistti, sermayenin/burjuvazinin karşısında emeğin/işçi sınıfının iktidarını savunuyordu. Emperyalist müdahale ve işgal içeren bir iç savaşa rağmen ayakta kalmayı başarmış ve 1922'nin sonundan itibaren Sovyetler Birliği (SSCB/Sovyetler) adını almıştı.

SSCB, Türkiye'nin (Ankara Hükümeti) emperyalist devletlere karşı verdiği kurtuluş savaşının yanında yer aldı. Türkiye, SSCB gibi Marksizm-Leninizm temelinde sosyalist bir ideolojiye sahip değildi. Emperyalist devletlerle mücadele ortak paydası Türkiye'ye yurt savunmasında SSCB'den anti-emperyalizm ideolojik/moral desteği ile silah/cephane yardımı almasını sağladı. Emperyalistlerin hakim olamadığı bir Türkiye, SSCB için tampon görevi gördü ve SSCB'yi kuşatılmaktan kurtardı. Kuşkusuz, SSCB'nin bu politikasının ideolojik temeli/sebebi de vardı. Doğunun ezilen/yoksul halkların kendilerini sömüren güçlü, emperyalist devletlere karşı uyanmasını/ayaklanmasını ilk

aşamada ulusal devrimlerini gerçekleştirmelerini istiyordu. LA Türkiye için bir zaferdi. SSCB de LA'yı egemen bir devletin kurulmasını sağlayan, Türkiye halkının ulusal direniş ve manevi canlanma yolunu açan bir antlaşma olarak değerlendiriyor, geçmişteki Osmanlı hükümetlerinin hayal bile edemeyeceği büyük bir kazanım olarak görüyordu.

SSCB genel olarak Lozan'ı Türkiye için büyük bir başarı olarak değerlendirse de antlaşmanın batılı ülkelere bir taviz niteliğinde olduğunu düşünüyordu. Bunun boğazlar ve antlaşmanın genel karakteri olmak üzere iki boyutu vardı. Bunun haricinde konferans süreci anti-sovyet unsurlar da içeriyordu. Bu bağlamda çalışmanın temel argümanı; LA'nın anti-sovyet bir perspektife sahip, batılı ülkelerle Türkiye arasında sınıf temelinde uzlaşma içeren bir belge olduğudur. Çalışma, konferansta görüşülen konulara, imzalanan antlaşmanın maddelerine değil söz konusu iki noktaya, anti-sovyet perspektifine ve sınıf temelinde bir uzlaşma olduğu fikrine odaklanmış, konuyla ilgili Sovyet değerlendirmesini yansıtmayı amaçlamıştır. Bu bir Siyasi Tarih çalışmasıdır, tarihin konusunun “biricik” olduğu bilinciyle hareket edilmiştir ve SSCB'nin Lozan yorumu resmi Sovyet kaynakları kullanılarak ortaya konmuştur.

Konferansın sadece boğazlara ilişkin görüşmelerine katılmasına izin verilen Sovyet heyeti boğazlarda Türkiye'nin tam egemenliğini ve boğazlardan savaş gemilerinin geçişinin yasaklanmasını savundu. Öyle ki, Sovyet Dışişleri Komiseri Georgiy Çiçerin, konferansta Misak-ı Milli'nin İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi'nin her türlü güvenlik bozucu tehlikeden uzak tutulmasına ilişkin 4. maddesinden söz etti. Ne var ki, konferans sonunda imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi (LBS) Türkiye'nin boğazlardaki egemenlik hakkından feragat ettiği manasına geliyordu. Zira, boğazlar askerden arındırılacaktı, uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecekti, savaşta ve barışta Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri belli şartlar altında Karadeniz'e girebilecekti. Sovyetler'e göre Türkiye emperyalist devletlere önemli bir taviz vermişti. Çünkü LBS, Misak-ı Milli'ye ve Türkiye ile SSCB arasında imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın boğazlarda Türk egemenliğini savunan 5. maddesine aykırıydı. Türkiye ise ekonomi ve diğer konularda ödünler alabilmek için boğazlar konusunda İngiltere'nin planına yakın durmuştu.

Konferans sürecinin anti-sovyet havasını aslında Sovyet devriminden itibaren emperyalist devletlerde görmek mümkündü. Kendi rejimlerine bir tehdit olarak gördükleri SSCB'yi uluslararası sistemden dışlamayı ve “parya devlet” muamelesi yapmayı uygun gördüler. Henüz Mart 1915'te İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki gizli antlaşmada Rusya'ya bırakılan boğazlar ve Karadeniz çıkışı, şimdi muhtemel bir Sovyet yayılması/tehdidi dikkate alınarak fiilen İngiltere'nin etkisine bırakılıyordu. Bölgeyle en ufak bir bağlantısı bulunmayan Japonya'nın dahil olduğu konferansa SSCB'yi çağırarak istememişlerdi.

Konferansın diplomatik hazırlığını yapan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon bizzat anti-sovyet bir diplomattı. Hindistan’a, İran’a ve Afganistan’a yaptığı gezilerde edindiği fikirleri kaleme almış ve Yakın Doğu’da İngiltere’yi tehdit eden bir “Rus tehlikesi”nden söz etmişti. SSCB’ye göre Curzon, 1921 Moskova Antlaşması’nın boğazlarla ilgili hükmünü geçersiz sayıp, SSCB ile Türkiye’nin arasını bozmak istiyordu. Çiçerin konferansta açıkça İngilizlerin boğazlarda SSCB’ye karşı bir sistem kurmaya çalıştığını söyledi. Boğazlar rejimini incelemek için oluşturulan uzmanlar komisyonuna, konu kendisini doğrudan ilgilendirmesine rağmen SSCB alınmamıştı. Nisan 1923’te yeniden başlayan müzakerelerden de haberdar edilmemişti. Ayrıca Sovyet heyetinde yer alan İtalya Büyükelçisi Vatslav Vorovskiy 10 Mayıs’ta bir suikast sonucu öldürülmüştü.

Türkiye’nin Yunanları yenilgiye uğrattıktan sonra İstanbul’a ilerlemek yerine Mudanya Ateşkes Antlaşması’nı imzalaması, Doğu Trakya’yı savaş yapmadan kurtarsa da müttefik devletlere barış antlaşması yapılana dek İstanbul ve boğazlar bölgesinde bulunma hakkı tanıyordu. Sovyetler’e göre, Lozan Konferansı’na giden bu sürecin genel karakteri emperyalistlere verilmiş bir taviz anlamına geliyordu. Türkiye topraklarında yabancı askerlerin varlığı Lozan’daki görüşmelerin akışını olumsuz yönde etkilemişti. Mudanya müzakereleri sırasında Türkiye’deki İngiliz orduları başkomutanı General Charles Harington, İsmet Paşa’ya “gideceğiz ama onurumuz kırılmadan gitmek istiyoruz” demişti. 23 Ekim 1922’de İngiltere başbakanı olan Muhafazakar Parti milletvekili Andrew Bonar Law, Times gazetesine verdiği demeçte Türklere böylesine kesin bir ihtar çekilmesinin (23 Eylül’de Türkiye’ye yapılan ateşkes ve yakın zamanda barış konferansı toplama önerisi kastediliyor) yerinde olduğunu, aksi takdirde elde ettikleri zaferin heyecanıyla İstanbul’a bile girmeye çalışabileceklerini söylemişti. Ona göre, İstanbul ve Balkanlar’da büyük çaplı bir kıyımın önüne geçilmişti.

Türkiye içeride Osmanlı’dan kopuş manasına gelen ciddi bir dönüşüm içinde olmasına rağmen ondan kalan borçları ödemeyi kabul etti. Yine antlaşmaya göre beş yıl süreyle gümrük vergilerini düzenleme hakkına sahip değildi. Türkiye’nin bu ödünleri vermesi ulusal kurtuluş savaşından sonra zayıf düşmesi nedeniyle zorunlu olmuştu. Ekonomik kalkınma için yabancı sermayeye duyulan ihtiyaç bunda etkili oldu. Lozan’daki görüşmelerin kesildiği dönemde, Şubat 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi, liberal politikalarla kapitalist bir sanayileşme ve kalkınma anlayışının tercih edildiğini ortaya koymuştu. Sovyetler’e göre Türkiye ulusal burjuvazisi anti-emperyalist devrimin derinleşmesinden ve sınıf savaşının keskinleşmesinden çekiniyordu. Lozan’da verilen tavizler devrimin burjuva niteliğinden/sınıfsal işbirliğinden kaynaklanıyordu. Türkiye’nin sosyal ve ekonomik yaşamında büyük

değişiklikler yapılmadı, emperyalist devletlere olan mali-ekonomik bağımlılık ortadan kaldırılmadı. SSCB'ye göre bu, burjuva devriminin tutarsızlığından kaynaklanıyordu. Lenin'in belirttiği gibi burjuva devriminin eskinin artıklarının bir kısmını olduğu gibi bırakması burjuvazinin işine geliyordu. LA ile uluslararası alanda kabul gören Türk devrimi de buna örnek teşkil ediyordu. Sovyet perspektifinde LA; anti-sovyet bir yönü olmasından, kesin zaferden vazgeçme ve batılı ülkelerle sınıf temelinde uzlaşma içermesinden dolayı eleştiriliyordu. Antlaşma, büyük bir başarı olarak addedilse de Sovyet işçi sınıfının ve Türkiye'nin ezilen haklarının çıkarıyla tam olarak örtüşmüyordu.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Türkiye, Lozan Antlaşması, Devrim, Sınıf

“Hatalı” Barışın Uzaktaki Sonuçları: Versailles Antlaşması ve Asya-Pasifik

Tolga BİLENER

Galatasaray Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Birinci Dünya Savaşı ve ardından imzalanan Versailles Barış Antlaşması’nın uluslararası sistem üzerindeki sonuçları incelenirken, genellikle Batı dünyası üzerine odaklanılmış, konunun Doğu Asya boyutu üzerinde fazlaca durulmamıştır. Ancak bu dünya savaşını tam anlamıyla küresel bir savaş haline getiren olgu, Asya-Pasifik bölgesindeki güçlerin de bu savaşa doğrudan ve dolaylı olarak dahil olmuş olmalarıdır. Meiji reformlarıyla birlikte uluslararası siyaset sahnesine çıkan ve bölgesinde hakimiyet kurma arayışına giren Japonya, savaşın Avrupa’da patlak vermesinden kısa bir süre sonra Almanya’ya savaş ilan etmiş ve bu ülkenin Asya-Pasifik’teki sömürgelerini ele geçirmiştir. O sırada iç karışıklarla uğraşan Çin ise ilk aşamada geri planda kalmıştır. 1912 yılında imparatorluk rejiminin devrilmesinin ardından cumhuriyet idaresinin taşlarını oturtma çabasına girişen Çin, yine de savaşın başlarında İngiltere ve Fransa’ya onların yanında savaşa girmeyi teklif etmiştir. Ancak bu ülkeler Japonya’nın tepkisinden çekindikleri ve bu ülkeyi kendileri açısından daha yararlı ve etkili bir müttefik olarak gördüklerinden, Çin yönetiminin bu girişimine pek de sıcak bakmamışlardır. Çin’in savaşa girmeyi istemekteki temel motivasyonu ise kendi topraklarındaki Alman imtiyazlarından kurtulmak olmuş, ancak Japonya’nın hamleleri nedeniyle bu amacına ulaşamamıştır. Gene de savaş devam ederken Çin, Britanya ve Fransa’ya 140 bin “gönüllü” işçi göndererek bu ülkelerin savaş çabasına önemli ölçüde destek olmuş, 1917 yılında Almanya’ya savaş ilan ederek de İtilaf devletleri safındaki konumunu teyit etmiştir. Ancak Çin, lojistik imkansızlıklar nedeniyle askerlerini Avrupa’daki cephelere yollama imkânı bulamamış, müttefiklerinden talep ettiği nakil desteği ise karşılık bulmamıştır. Sonuç itibarıyla Çin askerî anlamda savaşta bir rol oynayamadan Almanya teslim olmuştur.

Bu şartlar altında biten Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Paris Barış Konferansı, Versailles Antlaşması olarak adlandırılan metni şekillendirmek amacıyla bir araya gelmiştir. Mağlup ülkelerin davet edilmediği bu müzakereye savaşın galipleri safında yer alan Japonya ve Çin temsilcileri çağırılmıştır. Ancak bu iki ülke, kendilerine eşit bir taraf olarak davranılmadığını anlamak için çok da uzun bir süre beklememiştir.

Versailles Antlaşması uyarınca Japonya Almanya'nın Asya-Pasifik bölgesinde kaybettiği toprakların yeni sahibi olmuş, böylelikle 1930'lardan itibaren doruk noktasına ulaşacak militarist yayılmacılığını perçinlemiştir. Fakat Paris görüşmeleri sırasında kaleme alınmakta olan Milletler Cemiyeti Şartı'na eklenmesini istediği "ırkların eşitliği" ilkesinin reddedilmesi üzerine Japonya'nın Batılı müttefiklerinden kopma süreci de başlamıştır. Çin ise, bir yandan işçileriyle, diğer yandan Almanya'ya savaş ilan etmesi nedeniyle – fiilen herhangi bir cephede çarpışmamış olsa da- kendini diğer galip ülkelerle eşit düzeyde değerlendirmiş, ancak müzakere masasında hiçbir talebinin karşılığını alamamıştır. Özellikle Almanya'dan alınan Shandong bölgesinin, ki ekonomik ve stratejik önemi dışında Konfüçyüs'ün doğum yeri olduğu için Çin uygarlığının beşiği olarak kabul edilmektedir, kendisine değil, ama Japonya'ya verilmesi üzerine bu ülkenin Japon yayılmacılığı karşısındaki mağduriyeti artmıştır. Üstelik bu karar, Çin'in Batı dünyasına karşı olan tepkisini de güçlendirmiştir. Paris Barış Konferansı sırasında Çin'in ulusal çıkarlarını yeterince koruyamadığı iddiasıyla Çin hükümeti kendi ülkesinde de zor duruma düşmüş, hükümeti protesto amacıyla sokağa dökülen öğrencilerin başlattığı hareket "4 Mayıs [1919] Hareketi" adıyla Çin tarihine geçecek kadar önem taşımıştır. Bu hareket ve neticesinde mevcut hükümetin zayıflaması, 1921 yılında Çin Komünist Partisi'nin kurulmasını kolaylaştırmış, Çin bir yandan iç savaş, diğer yandan Japonya'yla askerî mücadele güzergahına girmiş, bu kanlı süreç 1949 devrimine giden yolu açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın Asya-Pasifik bölgesinde doğrudan yol açtığı askerî yıkım ve siyasal-ekonomik değişiklikler, Avrupa ya da Batı Asya'da yaşanan değişim ve dönüşümlerle karşılaştırıldığında ilk bakışta çarpıcı görülmeyebilir. Ancak savaşın ardından imzalanan Versailles Antlaşması ve hatta bu antlaşmanın müzakere sürecinde yaşananlar, Asya-Pasifik bölgesinin 20. yüzyıldaki kaderini belirleyen sonuçlar ortaya koymuş ve olaylar zincirinin hayati bir halkasına dönüşmüştür. Japon yayılmacılığının teşvik edilmesi, ama aynı zamanda Batı'dan itilmesi; Çin'in zaten Afyon Savaşları'ndan bu yana hissettiği Batılı güçler tarafından haksızlığa uğratılma duygusunun derinleşmesi ve Kuomintang hükümetinin zayıflaması, bu iki ülkenin iç ve dış siyasetini ve tüm Asya-Pasifik bölgesini derinden etkileyen sonuçlar yaratmıştır. Bu durumun

uluslararası sistemin tamamını etkileyen kısa ve uzun vadeli, doğrudan ve dolaylı pek çok sonuç ortaya çıkardığı gözlemlenebilmektedir.

Bildiri, öncelikle Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinde çok durulmayan Asya-Pasifik cephesine değinecek, Japonya ve Çin'in savaşta doğrudan ve dolaylı olarak oynadıkları rolün altını çizecektir. Ardından savaş sonrası fiili durum ve Paris Barış Konferansı sırasında Japonya ve Çin'in dile getirdiği talepler, bu taleplerin nasıl karşılandığı ya da karşılanmadığı ve bunların sebepleri, ayrıca Versailles Antlaşması'nın Asya-Pasifik bölgesini ilgilendiren hükümleri üzerinde durulacaktır. Son olarak, yukarıda anlatılanlar ışığında, Birinci Dünya Savaşı ertesinde oluşan yeni güçler dengesinin ve kurgulanmaya çalışılan uluslararası sistemin Asya-Pasifik bölgesi üzerindeki doğrudan ve dolaylı sonuçları irdelenecektir. Böylelikle, müzakere aşamasından kaleme alınmasına ve uygulanmasına kadar hatalarla dolu bir süreç karşılık gelen Versailles Antlaşması'nın tüm dünyayla birlikte Asya-Pasifik'in kaderini de nasıl değiştirdiği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Japonya, Asya-Pasifik, Diplomatik Müzakere, Versailles Antlaşması

4 Mayıs Hareketi: Paris Barış Konferansı Etkisinde Çin'in Milli Kimliğinin Ortaya Çıkışı

Sıla Selin TÜRKEL

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü
Asya Çalışmaları Programı

Birinci Dünya Savaşı'nda, tarafların düşmanlıklarının keskinleştiği bir dönemde, Çin'e Tuan Hükümeti liderlik ediyordu. Amerika, Alman saldırılarına karşı Çin gibi bağımsız ülkelere çağrıda bulunmuştu. Yabancı güçlerin topraklarındaki varlığı ve güneydeki Yuan milliyetçi hareketi altında ezilen hükümet; finansal desteğini Japonya'dan sağlıyordu ve zaman geçtikçe Japon etkisine giriyordu. 1917'de Japon baskıları sonucu hükümet Almanya ve Avusturya- Macaristan'a savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşında itilaf ülkeleri tarafında yer aldı. Çin'in savaşa etkisi, işçi kıtlığı çeken Avrupalı müttefiklerine Çinli işçi göndermesi ile gerçekleşti. Savaş bittiğinde ise Paris Barış Konferansı'nda, Çin kazanan tarafta yerini aldı. Çin, büyük güçlerden finansal destek ve uluslararası arenada etkin olabilme umudu ile savaşa katılmıştı ancak Çin için Paris Barış Konferansı hüsrana sona erdi. Konferansta Çin bir süredir Alman himayesinde olan Shandong bölgesinin kendilerine geri verilmesini talep etmişti. Ancak karar bölgenin Japonya'ya verilmesi yönünde olmuştu. Çinliler için Konfüçyüsçü öğretilerinin doğduğu bu bölgeyi kaybetme bir "utanç" meselesine dönüşmüştü ve ülke çapında büyük bir hayal kırıklığı ile birlikte öfke ile karşılanacaktı.

Shandong kararı çıkmadan önce Wilson prensipleri etkisini dünya haritasının öbür ucunda, Batı sömürgesinin hüküm sürdüğü Asya kıtasında da göstermişti. Ülkeleri parçalara ayrılmış olarak yönetilen ve kısmen sömürgeye maruz kalmış Çinliler, Wilson Prensipleri ve self- determinasyon prensibini "Çok yaşa Wilson!" sloganları ile sokaklarda desteklemişlerdi. Birinci Dünya Savaşı boyunca Japonya ve Batılı güçler arasında Asya bölgesinde Japon çıkarlarını destekleyen ve Çin güvenliğini tehdit eden antlaşmalar yapılmıştı.

Bunun yanında Çin'in Tuan Hükümeti'nde Japon yanlısı birçok bakan bulunmaktaydı. Tüm bunların halka negatif biçimde yansımalarının etkisi sonucunda Wilson Prensipleri -Shandong'un geri alınması başta olmak üzere- toprak bütünlüklerini yeniden sağlayabilmek için bir umut olmuştu.

Ancak Çinli entelektüeller çok kısa süre sonra Shandong kararı ile hayal kırıklığı yaşadılar. Paris Barış Konferansı, Çin açısından Wilson Prensiplerine ihanetti. Hayal kırıklığı 4 Mayıs 1919'da Pekin'in birçok farklı üniversitesinden öğrencilerin sokağa çıkarak gösteriler düzenlemesi ile görünürlük kazandı. Bu büyük çaplı bu gösteriler tarihte "4 Mayıs Hareketi" olarak adlandırılmaktadır. Harekete cevap olarak polis gücü tutuklamalar ile gösterilere karşılık verince Çin gazeteleri öğrencilere destek vererek tutukluların serbest bırakılmasını istediler. Böylece tüm ülke Pekin'deki olaylardan haberdar oldu ve protestolar ülke boyunca yayıldı. 1919 yazında gerçekleşen işçi çatışmalarının da etkisiyle, mağazalar kapatıldı, Japon malları boykot edildi ve Japon yerleşimciler saldırıya uğradı. Büyük bir kargaşa ortaya çıkınca, Pekin hükümeti çözümü protestocuların taleplerini yerine getirmekte ve tutukluların bir kısmını serbest bırakmakta buldu. Japon yanlısı hükümet görevlilerinin bir kısmı da kovuldu. Kargaşa durulmuş olsa da ancak 1921-1922 Washington Konferansı'nda Japonya bölgesel iddialarından vazgeçene kadar Shandong Problemi entelektüel çevrede tartışılmaya devam etti.

4 Mayıs Hareketi sorunun çözülmesi ile tamamen yok olmadı. Bugün uluslararası arena da en büyük güçlerden biri olarak andığımız, komünizm ile aşırı milliyetçi öğeleri bir arada barındıran Çin Halk Cumhuriyeti, tarihsel dönüşümünü Hareket ile şekillenen ulusal bilince borçludur. Birlikte hareket etme duygusunu kavrayan 4 Mayıs öncüleri Çin topraklarında yeni bir dönemin başlamasına liderlik etmişlerdir. Siyasal bilinç ve çeşitli siyasal yapılanmaların ortaya çıkışı ile 4 Mayıs sadece dünyanın en çok nüfuslu ülkesini idare eden Çin Komünist Partisi'nin değil aynı zamanda bugün Tayvan'da ikamet eden Milliyetçi Çin'in resmi olmayan doğum günü olmuştur.

4 Mayıs Hareketi öncelikle kırsal-entelektüel bir çevre yarattı. Çin'in modern dünyadaki başarısızlığı ve Konfüçyüsçü öğretileri temel eleştiri konuları olmuşlardı. Batı fikirleri ve Konfüçyüs öğretileri yerine kendi kendine bir dönüşümü vurguladılar ve ulusal kimlikleri ön plana çıkardılar. Entelektüeller edebi bir reform dönemi başlattılar ve Huh Shih (1891-1962) başta olmak üzere klasik yazı yerine anadile ait eserler vermeye başladılar. Bir süre sonra Hareket liberal ve sol kanat olmak üzere ikiye ayrıldı. Yine Huh Shih'in öncülerinden olduğu liberal taraf kültürel reformları önerirken; sol kanat Marxist ideoloji ile siyasal bir hareketi temsil ediyordu. Her ne kadar Hareket temsilcileri Batı fikirlerine karşı olarak gelişse de temel olarak milliyetçilik, liberalizm ve demokrasi gibi Batı konseptleri temelinde fikirlerini beyan ediyorlardı. Aynı

zamanda 4 Mayıs Hareketi Çin’de kadın özgürleşmesinin başlangıcı olmuş ve kadının siyasete katılımı entelektüel çevre tarafından desteklenmişti.

Sonuç olarak, 4 Mayıs Hareketi Çin Halkının siyasal, kültürel ve toplumsal hayatına çeşitli dokunuşlarda bulunarak Çin milli kimliğini şekillendirmiştir. Tarih öncesine dayanan Çin Medeniyeti Afyon Savaşı ve onun aşağılayıcı sonuçlarına kadar dış dünyadan izole bir biçimde Asya ya da başka bir deyişle kendi dünyasında yaşamış, sonrasında ise topraklarında ki Batı Medeniyeti ve onun dönüştürdüğü Japonya emperyalizmi ile baş edememiştir. Çin halkı ancak Versay Anlaşması ile yok oluşunun farkına varmış ve bunun için çareler üretmeye koyulmuştur. Bu çareler Çin’in ulusal inşasını gerçekleştirmiş, kaos dolu bir dönemden sonra geniş Çin topraklarını bir arada tutarak bugünkü ekonomik ve siyasal gücüne kavuşmasına zemin hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: 4 Mayıs Hareketi, Paris Barış Konferansı, Shandong Problemi, Wilson Prensipleri, Milliyetçilik

Dekolonizasyona Giden Yol: Birinci Dünya Savaşı ve Batı Afrika

Sevim VARLIKLAR

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Doktora Programı

Çağrı KÖSE

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Doktora Programı

Birinci Dünya Savaşı her ne kadar Avrupa savaşı olarak görülse de etkileri açısından küresel bir nitelik taşımaktadır. Avrupa’da savaşan devletlerin sömürgelere sahip olduğu bir bölge olarak Afrika, bu savaştan doğrudan etkilenen bir coğrafya olmuştur. Birinci Dünya Savaşı tarih yazımına bakıldığında, Afrika kıtasının Avrupalı devletlerin mücadeleleri ve Almanya sömürgelerinin paylaşılması açısından ele alındığı görülmekte, buna karşılık Afrika ve Afrikalılar üzerindeki etkilerine değinilmemiştir. Afrika içinden bakan çalışmaların sınırlılığı dikkate alındığında bu çalışmalar, Birinci Dünya Savaşı’nın dekolonizasyon sürecine olan sosyo-ekonomik etkilerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan çalışmanın temel amacı, savaş sonrasında Batı Afrika’da yükselen milliyetçiliğin dekolonizasyon bağlamında sosyo-ekonomik açıdan ele alınmasıdır.

19. yüzyıl bugün içinde yaşadığımız dünyanın, yani küresel kapitalizmin tohumlarını atmıştır. Küresel kapitalizmin dünyanın her yerine yayılışını tamamlaması sömürgeci yönetimlerin işgali ile gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, 1875-1914 yıllarını “İmparatorluk Çağı” olarak adlandıran Hobsbawm’a göre, sömürgeci yayılmanın devlet politikasının uzantısı olarak sistematik bir şekilde yapılması sömürgeciliğe yeni bir boyut eklemiştir. Devlet politikası haline gelmesinin ardında yatan güdü ise, serbest ticaret dünyasının yavaş yavaş korumacı tedbirler lehine terkedilmesidir. 1860’larda dünyada endüstriyel büyüme yavaşlamış, fiyatlar, karlar ve faiz oranları düşmüş, 1873 Krizi ile zirve yapan bu yavaşlama ile 1890’lara kadar süren uzun bir depresyon yaşanmıştır. Serbest ticaret terkedilmiş, genç endüstrilerini korumak adına ülkeler tarife bariyerlerini arttırmıştır. Yükselen korumacılığın endüstriyel ekonomiler

nezdinde yarattığı endişe, Afrika ve dünyanın geri kalanının işgal edilerek paylaşılmasıyla sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı bu ekonomik krizin bir sonucu olarak meydana gelmiştir.

Bu kriz arka planında, tüm Afrika 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren paylaşılmıştır. Batı Afrika'nın sömürgeci devletler açısından önemi, tarihsel olarak bölgenin canlı bir ticari havuz olmasından kaynaklanmıştır. Batı Afrika, Avrupalı devletlerin kıtada ticaretin başlamasından çok önce Sahra ticaret yollarının zenginleştirip güçlendirdiği Gana, Mali ve Songhai ile Sokoto Halifeliği gibi güçlü İslam devletlerine ev sahipliği yapması açısından kıtanın diğer bölgelerinden ayrılmaktadır. Sahra ticaret yolları aracılığıyla önceleri tuz-altın daha sonrasında fildişi, deve kuşu tüyü, kakao, yerfıstığı, palm ürünleri, silah ve köle ticaretinin merkezi haline gelmiştir. Ticaret yolları ve ticareti yapılan ürünlere bağımlı olan bu yapı 1807 yılında köleliğin yasaklanmasıyla kökten bir sosyo-ekonomik dönüşümü beraberinde getirmiştir. Köle ticaretini elinde tutan yönetici aristokrasi ve ordu sahiplerinin aksine “meşru ticaret”, hem kent hem de kırsal bölgede yaşayan kesimleri ekonomiye dahil etmiştir. Özellikle meşru ticarete geçişle beraber Batı Afrika, İngiltere, Fransa ve Almanya ile ticaret hacmini arttırmış ve bu durum bölgenin tamamının kapitalist dünya ekonomisine dahil olmasını sağlamasının yanında, yeni toplumsal sınıfların da ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız sömürge idarecilerinin silah altına alınmasıyla bu bölgelerde otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. İngiltere, yönetimdeki bu boşluğu eğitilmiş Afrikalıları göreve getirerek gidermeye çalışırken, Fransa bu boşluğu kendi eğittiği Afrikalıları görevlere yerleştirerek doldurmuştur. Bu elitler savaş sırasında Rathbone'un işaret ettiği üzere “sömürge efendilerine” sadakat göstermişlerdir. Fakat savaşın ilerlemesiyle ortaya çıkan gelişmeler Afrikalı elitlere yeni bir pencere açmış ve sömürge yönetimlerine eleştirel yaklaşımlarına neden olmuştur. Bu gelişmelerin en önemlisi savaş sırasında sömürgeci devletlerin aldıkları sert önlemlerdir. Savaş sırasında özellikle Fransa, sömürgelerindeki halkı zorunlu hizmet yasasına dayanarak silah altına almak üzere seferberlik ilan etmiştir. Sadece orduya katılmak olarak sınırlanmayacak bu zorunlu hizmet altında çok fazla insan, teçhizatları taşımak, fabrikalarda çalışmak ve diğer hizmetleri yerine getirmek için mobilize edilmiştir. Savaş sırasında alınan sıkı önlemlerin bir diğeri de vergilerin artırılması olmuştur. Artan vergiler ile beraber savaş zamanında daralan ticaret hacmi ve azalan fiyatlar, mallarını satamayan fakat ithalat için yüksek fiyatlar ödemek zorunda kalan tüccarlar, üreticiler ve vergi ödemek zorunda kalan halkın tepkisini çekmiş ve sömürgeci devletlere karşı öfke yaratmıştır.

Bu bağlamda düşünüldüğünde Birinci Dünya Savaşı, Batı Afrika'da sömürgeci yönetimlere karşı direnişlerin, organizasyonların ve sömürgeci

devletlerin, kalkınma planlarıyla yönetim politikalarını revize ettiği bir döneme açılan kapıdır. Halihazırda yüzyıllardır sömürgeciliğe karşı bölgede devam eden direniş, grevler ve protestolar savaşa beraber artık siyasi bir zeminde tartışılmaya başlanmış ve somut sonuçlar alınmıştır. Örneğin, savaş sırasında Blaise Diagne’ın Dört Komün’de yaşayan ve yalnızca Fransa parlamentosuna seçimlerde oy hakkı tanınan *originaires* için, sömürgelerden toplanan askerler karşılığında Fransız vatandaşlığı talep etmesi ve Fransa’nın bu teklifi kabul etmesi bu sonuçlardan yalnızca biridir. Keza Sierra Leone demiryolu işçilerinin 1919-1929 yılları arasındaki ve Dakar-St. Louis demiryolu işçilerinin 1925 yılındaki grevleri ile elde ettikleri sendikal haklar da bu savaş sonucu zayıflayan sömürgeci devletlere karşı kazanılan zaferlerdir.

Savaş sonrası dönem ayrıca Fransa ve İngiltere’ye sömürgelerinde ekonomik kalkınma amaçlı yaklaşımlarını revize etmelerine ve kalkınma planları oluşturarak sömürgelerine savaş öncesi döneme göre daha fazla kaynak aktarmalarına yol açmıştır. Örneğin İngiliz sömürgelerinde Guggisberg’in “10 Yıllık Kalkınma Planı” ve Lugard’ın “dolaylı yönetim” teorisi ile Nijerya sömürgelerinde verimliliği arttırmak üzere kurduğu sistem; Fransız sömürgelerinde ise 1923’te Albert Sarraut’un, savaşta Fransız sömürgelerinin merkeze yeterince kaynak aktaramadığını öne sürerek ortaya attığı “*La mise en valeur des colonies françaises*” stratejisi, sömürgelerin altyapı ve ticaretinde devlet yatırımı aracılığıyla köklü modernizasyonunu hedeflemiştir. Bütün bu gelişmeler, Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere ve Fransa’nın Batı Afrika sömürgelerine olan bağımlılığının arttığının göstergeleridir. Aynı zamanda, Almanya’nın Afrika ticaretinden çekilmesiyle ortaya çıkan ekonomik boşluğu İngiltere ve Fransa’nın doldurmasıyla, savaş sırasında düşen fiyatlar yükselerek Afrikalı üreticiler için geçici bir zenginlik kaynağı oluştursa da 1929 Krizi’ne giden süreçte yeniden düşen fiyatlar sömürge yönetimlerine karşı tepki yaratarak dekolonizasyonu hızlandırmıştır. Bu dönemdeki en önemli oluşum, Batı Afrika ihracat ürünlerinin fiyatlarının bir daha asla yükselmeyecek şekilde düştüğü yıl olan 1920’de kurulan İngiliz Batı Afrikası Ulusal Kongresi (NCBWA) ile bölgelerarası siyaset yapan milliyetçi harekettir. NCBWA’nın İngiliz Batı Afrikası yerleşimcilerinin haklarında reformlar talep etmesi dekolonizasyona giden yolda pan-Afrikanist bir başlangıç teşkil etmiştir. Son olarak, sömürgecilik ve Birinci Dünya Savaşı denince akla gelen bir diğer olgu Wilson’ın 14 İlkesi’nin “kendi kaderini tayin hakkı” prensibidir. Savaşla birlikte yükselen bir tema olarak kendi kaderini tayin hakkı, sömürgelerde 19. yüzyıl sonunda kaybedilen bağımsızlığın tekrar kazanılmasını gündeme getirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı dekolonizasyon sürecinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Almanya’nın Togo ve Kamerun’daki sömürgelerinin paylaşılması, savaş sonrası sömürgelerle daralan ticaret hacmi, İngiltere ve Fransa’nın

beklenen ekonomik kalkınma hamlelerini gerçekleştirememeleri sömürge yönetimlerine tepkileri beraberinde getirmiştir. Savaş sonrasında hem sömürgeci devletler tavizler vermek zorunda kalarak pan-Afrikan milliyetçiliği tetiklemiş, hem de kendi kaderini tayin hakkı Afrika topraklarının gündemine girerek İkinci Dünya Savaşı'nda bu idealin gerçekleşmesine kadar güncelliğini korumuştur. Son olarak, modern elitlerin uzlaşmacı tutumları savaş sonrası dönemde sömürgecilik karşıtlığına dönüşerek bağımsızlık talepleri konusunda daha ısrarcı olmalarına neden olmuş ve dekolonizasyon sürecine giden yolun taşlarını döşemiştir.

Anahtar Kelimeler: Dekolonizasyon, Batı Afrika, Sömürgecilik, Sosyo-Ekonomik Dönüşüm, Milliyetçilik

Birinci Dünya Savaşı'nın Sahra Altı Afrika'daki Toplumsal Denetim Mekanizmalarına Etkisi: Pre- Kolonyal Gana'nın Savaşçı Asafo Bölüklerinin Yeni Konumu

Gülistan ALPASLAN

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Bu çalışmada “Birinci Dünya Savaşı’nın Sömürgelere Etkisi” bağlamında kolonyal Gana’nın savaşa katılım sürecinde *asafo* bölüklerinin yeri ve tutumu ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte farklı bir patikaya giren sömürgeci-sömürge ilişkilerinin, pre-kolonyal ve kolonyal Gana’da geleneksel toplumsal kontrol mekanizması olarak işleyen *asafo* bölüklerini nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda birinci olarak, pre-kolonyal Gana’daki Akan topluluklarında kökleri bulunan *asafo* bölüklerinin bir kontrol mekanizması olarak siyasal örgütlenme içinde nasıl işlediğine yer verilecektir. Bu tartışmada, Akan köylerini korumakla görevli savaşçı birlikler olarak ortaya çıkan *asafo* bölüklerinin yerine getirdikleri askeri-siyasal fonksiyonları ele alınacaktır. İkinci olarak *asafo* bölüklerinin desteği olmadan görevini yerine getiremeyecek konumdaki şeflerle *asafo* arasındaki ilişkiler değerlendirilecektir. *Asafo* bölükleri topluluğun birliğini savunma görevindeki soy temelli oluşturulan geleneksel savaşçı gruplardır ve sürekli denetim altında tuttukları şefler topluluğun çıkarına uygun hareket etmediğinde görevinden uzaklaştırabilirler. Bu geleneksel askeri birliklerin geçirdiği dönüşüm, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki askere alım süreçlerinde öne çıktı. Savaş başladığında kolonyal Gana’dan talep edilen askeri birlikler için yürütülen askere alım kampanyaları ilk başta askere kaydolmanın para kaynağı olarak sunulmasıyla cazip kılınmaya çalışıldı. Askere alma çabalarında başarı sağlamak için Cape Coast, Central Province gibi halka açık kampanyaların yürütülebileceği farklı koloni bölgelerinde toplantılar düzenlendi. Bu

toplantıların her birine koloni memurları, etnik ve dini azınlık liderleri, halktan farklı gruplar, yerli kanaat önderleri, kilise temsilcileri, tüccarlar yanında üst düzey şefler ve *asafo* bölükleri de katılıyordu. Her bir bölgede, her bir gruba, ayrı ayrı askere katılım çağrıları yapılırken şefler ve *asafo* bölüklerinden ellerinden gelenin en iyisini yapması beklendi. Üst düzey şeflerin bu toplantılara katılıyor olması savaşa katılmaya istekli olduklarının kanıtıydı. Bu istekliliğe karşılık şeflerden, kendi uyruklarındakileri askere kayıt olmaya ikna etmeleri ve İngiliz birliklerine destek olarak maddi yardımda bulunmaları bekleniyordu. 1916-1917 tarihlerinde yürütülen süreçteki son toplantıya katılan Merkez, Batı ve Doğu bölgelerinden çeşitli şefler ve yüksek rütbeliler bazı çıkarımlar için fikir vericidir: Birincisi, şeflerin ve Afrikalı eğitimli kişilerin askere alım çabaları sistematik bir örgütlenmenin varlığını ortaya koyar. İkinci olarak, bu üç bölgeden şeflerin katılımı askere alımların tüm koloniye yayıldığını göstermektedir. Üçüncüsü Altın Sahili'ndeki insanların Alman sömürgeciliğini engelleyecek bir İngiliz zaferini güvenceye almak istedikleri açığa çıkar. Dördüncü ve son olarak koloni hükümeti; şeflerin ve eğitimli Afrikalıların minimum direnişiyle kolonideki insan kaynaklarını seferber edebilme becerisini kanıtlanmış olur. Fakat yine de halkın düşmanca tepkilerine engel olunamaz. Bununla birlikte Cape Coast'tan, birliklere katılım sayısının hızla artması diğer bölgelerdeki katılımı gölgede bırakınca katılımın az olduğu bölgeler kendi *asafo* bölükleri ve bölükbaşı *Etufuhen* komutası altında kayıt olmak istediler. Katılımın az olduğu yerlerde suçlanan *asafo* bölükleri ellerinden geleni yapmamakla eleştiriliyor bunun sonucunda sosyal yapılarından kaynaklanan problemlerle karşılaşıyorlardı. Ancak *asafo* bölükleri geleneksel yapılarına uygun şekilde soy bağına göre *asafo* bölükleri altında katılmak ve yerel yarı-askeri yapılarıyla sosyal gruplaşmalarını sürdürmek istediler. Aslında bu öneri her kentin rastgele birliklerdense bölgeye özgü *asafo* bölükleriyle askere katılabileceği fikrini teşvik etti. Çünkü zaten her topluluğun *asafo* birlikleri vardı. Öte yandan bu sadece bir istek olmanın ötesinde askeri eğitim için gerekli disiplinin akrabalık ilişkileri içinde daha kolay sağlanabileceğini vurguluyordu. *Asafo* problemlerine rağmen bazı bölgeler çok, bazı bölgeler az katılımı süreci devam ettirdi. Sonuç olarak, İngiliz askeri birliklerine katılımı engelleyen veya yavaşlatan faktörlerden biri askere alım sürecinin ana aktörü olarak şeflerin “kullanılmasına” halkın tepki göstermesi oldu. Askere alımları kolonyal sömürünün bir unsuru olarak gören *asafo* bölükleri de halkını korumakla görevli şefin konumu nedeniyle belli haklara sahip olan baskı grupları olarak, koloni politikalarının ihtiyaçlarını halkın kaygıları pahasına karşılamaya çalışan şeflere karşı ayaklandılar. Koloni yönetimleri, bazı bölgelerdeki ayaklanma ve kargaşalardan *asafo* bölüklerinin direnişini sorumlu tuttu. İngiliz (dolaylı) yönetimlerinin ve askere alımların temel aktörü olan şefin otoritesini sağlamlaştırmak için, koloni hükümeti uygun olduğunu düşündüğü siyasal desteği sağladı. Fakat koloni hükümetinin halkın

sorunlarına itibar etmemesi ya da görmezden gelmesi bazı şeflere karşı isyanları şiddetlendirdi. Böylece sömürgecilik karşıtı eylemler, kendi uyruklarını askere almada şefin otoritesini tartışmaya açan şeflik kurumuna zorluklar çıkardı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sömürgeciliğin zirvesi olduğu bu süreçte kurumsallaşan (dolaylı) yönetim yapıları, Akan gruplarının geleneksel siyasal örgütlenmesinde topluluğun sürekliliğini sağlayan bir denetim mekanizması olarak işleyen hassas dengeyi bozdu. Aslen 18. yüzyıldan itibaren "savaşçı birlik" olma niteliklerini kaybetmeye başlayan asafo ile şeflerin ilişkilerinin değişiminde hem içsel hem de dışsal faktörlerin etkisi vardır. İçsel faktörler, özellikle Altın Sahili kıyısındaki zengin ticaretin bir parçası olma istekleriyle geçirdikleri içsel dönüşümdür. Dışsal olarak ise sömürgeciliğe özgü baskı ve denetim mekanizmalarının etkisinde kalmışlardır. İktidardaki şefin görevden alınıp alınamayacağına her ne kadar geleneksel kurallara göre asafo karar verse de İngiliz otoritesine bağlı koloni memurlarının onayı olmadan uygulanamamıştır. Kıyıdaki ilişkileriyle zenginleşip asafo liderleri olarak tanımlandıklarında geleneksel sistemin sınırlarını aşan bir konum sahibi oldular. Yeni konumlarıyla geleneksel kabile şeflerinin iktidarlarını sınırlandırmak yerine iktidarlarına ortak olma tehdidi oluşturdular. Birinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgeciliğe özgü ve kurumsallaşmış yeni denetim mekanizmaları içinde, yeniden icat edilen gelenekler ve icat edilen şeflerle asafo bölüklerinin toplumsal-siyasal-askeri konumları da çoktan değişmişti.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Gana/Altın Sahili, Toplumsal kontrol, Askeri Birlik, Asafo

1. Dünya Savaşı ve İktisadi Düşüncede Dönüşüm

Ceyhun GÜRKAN

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Maliye Bölümü

İktisadi düşüncede 1870’lerdeki marjinalist dönüşüm devletin ekonomide ve sosyal hayatta düzenleyici rolünün arttığı bir döneme denk gelmiştir. Bir taraftan devletin ekonomik ve sosyal faaliyetlerinin genişlemesinin doğruluğu, gerekliliği ve doğallığı üzerine özellikle Almanya’da kuramlar gelişirken, diğer taraftan Avrupa’da klasik politik iktisadın emek-değer teorisini sorgulayan ve değerın öznal fayda teorisini üzerine yükselen, devletin işlevlerini ve faaliyet alanını farklı bir liberal felsefeyle ve iktisadi yöntemle belirleyen ve sınırlayan adına neoklasik iktisat denilen iktisadi düşünce gelişmekteydi. Karl Polanyi’nin ‘çifte hareket’ olarak tanımladığı süreç içinde piyasanın genişlemesine karşı toplumun bir bütün olarak geliştirdiği tepki devletin ekonomide ve sosyal hayattaki işlevlerinde ve faaliyet alanında artış ve genişleme ile sonuçlanmıştır. Kapitalist ekonominin yarattığı toplumsal eşitsizlik ile ulusal ve uluslararası rekabetin sermaye sınıfı ve birikim üzerinde doğurduğu baskı bunun esas nedenleridir. Devletlerin yeni gelişen refah sistemleri ile 19. yüzyılın son çeyreğinde kapitalizmin sermaye ve emek üzerindeki baskılarına farklı yanıtlar geliştirmesi iktisadi düşüncedeki temel kırılmalarla el ele gitmiştir. Bu kırılmalara yön veren esas iktisadi akıl klasik politik iktisadın devrini kapatan neoklasik iktisat olmuştur. Çeşitliliği içinde neoklasik iktisat devletin genişleyen sınırlarını öznalciliğe dayanan yeni bir liberal felsefe içinde ve iktisadi yöntem yoluyla belirlemeye çalışan bir düşünce yapısına sahiptir. Bu, deyim yerindeyse, farklı bir ‘çifte hareket’ idi. Bir taraftan 1. Dünya Savaşı ile daha da genişleyen devlet ekonomisi, diğer taraftan devletin sınırlamasını kendine ilke edinmiş ve bu ilkeden hareketle iktisadi politika geliştiren bir yönetim rasyonalitesi ve doktrin söz konusudur. Ancak iktisadi düşüncedeki marjinalist dönüşüm 1. Dünya Savaşı sırasında devletlerin ekonomiye ve sosyal hayata yoğun ve kapsamlı müdahalesini meşrulaştıracak ve yönetebilecek kuramsal yapıya ve

yönetimsel akla sahip değildi. Bununla beraber savaşın ardından küresel ve ulusal ölçekte savaş öncesi liberal koşullara dönme hedefiyle politika geliştirmede etkili olmuştur. Özellikle ücret, toplumsal tasarruf ve serbest dış ticaret politikalarının dayanağı neoklasik iktisat olmuş, 1929 krizi ise savaş sonrası *laissez-faire* liberalizmine dönüş hamlelerini ve bunlara yön veren neoklasik iktisadi düşüncenin devrini 1970'lere kadar kapatmıştır. Dolayısıyla 1. Dünya Savaşı, süreci ve sonuçlarıyla iktisadi düşüncedeki ikinci kırılmayı yaratmıştır ve 1929 kriziyle tasdik edilecek şekilde neoklasik iktisadın ortodoks *laissez-faire* kanadını 1980'lere kadar tasfiye eden iktisadi, sosyal ve politik ortamı yaratmıştır.

1870 sonrası gelişen neoklasik iktisat devletin işlevlerini ve faaliyet alanının sınırlarını neoliberalizme ilham olacak biçimde yeni bir liberal felsefe ve yöntem içinde belirlerken 1. Dünya Savaşı devletin sınırlarını giderek genişletmiştir. Devletlerin ekonomiye ve sosyal hayata müdahalesini arttıran savaş ekonomisi ile birlikte devletin rolü üzerine yeni tartışmalar başlamış, farklı neoklasik yaklaşımlar ve karşı-neoklasik kuramlar gelişmiştir. *Laissez-faire* ideolojisini pratikte sonlandıran 1. Dünya Savaşı olmuştur ancak 1929 krizine kadar neoklasik iktisat iktisadın konu alanını ve somut problemlerine karşı çözüm araçlarını değiştirmeyerek bunları daha da derinleştirdi. 1. Dünya Savaşı sırasında devletler bir taraftan savaş finansmanının ve sermaye birikiminin yeni yollarını açmakla uğraşırken, diğer taraftan toplumun her kesiminin seferber edildiği kitlesel savaş ortamında daha kapsamlı ve derinlikli meşruiyet sorunları ile uğraşmaktaydılar. 1920'ler yeni devletlerin kuruluş sürecine tanıklık ederken kamu ekonomisi neoklasik iktisadın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, refah iktisadı kadar toplumsal çatışmaları hızlandıran kemer sıkma politikalarını ve serbest piyasa formülasyonlarını geliştirmiştir. Yükselen sınıf çatışmaları karşısında ister daraltıcı ister genişlemeci olsun *laissez-faire* politikalarının kısa dönemli çözümleri sonucunda patlak veren 1929 krizi Keynes ile iktisat teorisini farklı bir teorik düzleme ve liberal felsefeye taşımıştır.

Bu dönemeçte izlenen somut iktisadi/mali politikalar ve düşünceler liberal iktisat düşüncesinde devletin konumunu yeniden biçimlendirmiş ve bunlara referansla savaş sonrası yeni kurulan devletlerin esas dayanakları gelişmiştir. Örneğin Avusturya bir taraftan neoklasik iktisadın en ortodoks kanadını temsil ederken, diğer taraftan bunun savaş sonrası toparlanma ve yeni devlet kurma stratejisiyle uyuşmayacağını ilk tespit eden iktisadi düşüncelerin geliştiği ülke ekonomisi olmuştur. İktisadın konu alanını kamu ekonomisine ve bunu da savaşın yarattığı toplumsal tahribat ve travma ile birlikte çözmek için sosyoloji ile düşünen teoriler gelişmiştir (Ör. R. Goldscheide ve J. Schumpeter). Benzer şekilde 1. Dünya Savaşı Osmanlı Türkiye'sinde 1839'dan beri süregelen liberal iktisat düşüncesinin devrini hızlı bir şekilde 'milli iktisat' düşüncesine ve

politikalarına taşımıştır. 1. Dünya Savaşı dolayısıyla iktisat düşüncesini kamu ekonomisinin ve sosyolojinin sorun ve konu alanına taşımıştır. Devletin müdahalesini meşrulaştıran ve kuramsal olarak sosyolojik biçimde formüle edilen teoriler gelişirken 1920'lerde laissez-faire'i daha da radikalleştirilen ve toplumsal çatışmaları yükselten neoklasik formülasyonlar da gündemden düşmemiştir. Ancak 1929 krizi, yükselen işçi sınıfı hareketi, fordist modelin laissez-faire'ci modeline dayanan sermaye birikimindeki tikanıklar, Sovyetler faktörü, yükselen faşizm kapitalizmi ve liberalizmi çevreleyen küresel tehditler olarak geliştikçe Keynes'in iktisadi düşüncesi ve buna dayanan liberalizmin yeni formülasyonu iktisadi düşüncedeki 1. Dünya Savaşı ile başlayan kırılmaya bütünlük ve süreklilik kazandırmıştır. Keynes 1. Dünya Savaşı'nın sonuçlarıyla çözüme yönelik olarak doğrudan ilgilenmiş bir iktisatçıydı ve 1930'larda geliştirdiği talep yönlü ekonomi teorisi doğrudan savaşın yıkıcı sonuçlarından doğmuş ve savaşın şekillendirdiği yeni küresel politik durumun kapitalizme karşı tehditlerini savuşturmayı amaçlamıştı. 1970'lere kadar ulusal ve uluslararası sistemi düzenleyen Keynesyen iktisat ya da liberalizm henüz 1930'larda neoliberalizm olarak adlandırılan tepkilerin gelişmesine yol açmıştır. 1920 ve 1930'lardaki iktisadi düşünce ve politikalar 1. Dünya Savaşı'nın yarattığı küresel ölçekteki iktisadi ve politik sonuçlara yönelik geliştirilen tepkilerden doğmuştur. Bu düşünceler ve politikalar bugün küresel ekonomiyi anlama ve yönetme çabasında hala temel referanslardır ve 2008 krizinin gösterdiği gibi çağdaş iktisadi düşüncenin ve politikaların savaş sonrası koşullara dipnotlar biçiminde geliştiğini söylemek için pek çok neden gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: 1. Dünya Savaşı, Devlet, Kamu Ekonomisi, *Laissez-Faire*, Neoklasik İktisat, Keynes, Neoliberalizm

Birinci Dünya Savaşı: Ulusal Türk Burjuvazisinin Yaratılmasında Bir “Fırsat”

Özge Bilge KARA

Istanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı

1914-1918 yılları arasında cereyan eden ve pek çok önemli dönüşüme sebep olan Birinci Dünya Savaşı’nın Türkiye için ulusal Türk burjuvazisinin inşasına uygun bir zemin hazırlaması bakımından ayrı bir önemi vardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti uluslararası bir kriz olan savaşın iktisadi ve sosyo-politik koşullarını ulusal ekonomi ve ulusal burjuvazi yaratma politikaları için uygun bir “fırsat” olarak değerlendirmiştir. Bu temel argümanı destekleyici pek çok tarihsel ve toplumsal olgu mevcuttur. Bunlardan ilki 1912-1913 Balkan Savaşları’nın Türk milliyetçiliğinin yükselmesinde önemli bir kırılmayı oluşturuyor olması ve İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin bu tarihten itibaren Osmanlıcılık siyasetini bırakarak bilinçli bir milliyetçilik politikası uygulamaya koyulmasıdır. Hükümetin iktisat politikalarında önemli Türk milliyetçisi aydınlarının, iktisatçıların ve ideologlarının katkılarından da faydalanarak ulusal burjuvazi yaratma çabası Birinci Dünya Savaşı’nın dışa kapalı, devletçi ekonomi ve siyaset koşullarında etkisini göstermeye başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin 1914-1918 yılları arasında uygulamış olduğu ekonomi politikaları ulusal ekonominin ve onun taşıyıcısı konumundaki ulusal Türk burjuvazisinin inşasında önemli bir başlangıcı temsil etmektedir.

Savunulan temel argümanın önemli destekleyicilerinden biri de Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu toplumsal ve iktisadi durumdur. 19. yüzyılın ortalarından itibaren pek çok Avrupa ülkesi ile ticaret anlaşması yaparak dışa açık bir ekonomi politikası izleyen İmparatorluğun iktisadi sisteminde gayrimüslim tebaa önemli bir rol oynamaktaydı. Özellikle ticaret, bankacılık, emlak gibi alanlarda Müslüman Osmanlılara nazaran çok daha donanımlı, tecrübeli ve önemli uluslararası iş ilişkilerine sahip olmaları bilhassa İzmir,

Istanbul gibi önemli liman kentlerinde yaşayan ve burjuvazi özellikleri taşıyan gayrimüslim Osmanlıları İmparatorluk ekonomisinde oldukça hâkim kılmaktaydı. Türk milliyetçiliğinin yükseldiği bir dönem olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti Osmanlı ekonomisinde azınlıkta kalan Müslüman-Türk tüccar aleyhine olan bu görünümü tersine çevirmek amacıyla pek çok adım atmıştır. Savaşın zorlu koşullarını gayrimüslim nüfusun iktisadi hayattan tasfiyesi ve Müslüman-Türk unsurdan oluşturulacak girişimci sınıfın onların yerine gelmesi amacıyla kullanmıştır. Pek çok siyasi ve ekonomik politika ile örnekendirilebilecek olan bu tasfiye sürecini ve ekonominin Türkleştirilmesi mefhumunu Dersaadet Ticaret Odası ile İstanbul Esnaf Cemiyeti arasında ortaya çıkan gerilime odaklanarak ele almak mümkündür. Zira bu iki örgüt ekonomik sermayenin gayrimüslim burjuvazi elinden çıkararak Müslüman-Türk tüccarlara aktarılmasını en iyi gösteren örneklerdendir.

Dersaadet Ticaret Odası, Osmanlı İmparatorluğu'nda iç ve dış ticaret faaliyetlerinin artması ile birlikte bir ihtiyaç olarak 1882 yılında devletin ön ayak olması ile kurulmuş bir örgüttür. Osmanlı ekonomisinde gayrimüslim tebaanın ağırlığına karşılık olarak Dersaadet Ticaret Odası'nda da gayrimüslim tüccarların önemli bir hâkimiyeti söz konusudur. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin henüz, doğduğu yer olan Selânik'te güç toplamaya çalıştığı 1908 Devrimi öncesinde ve Cemiyet'in merkezinin Selânik'te kaldığı süre zarfında, 1912'ye kadar, Cemiyet ile Dersaadet Ticaret Odası arasında organik bağlar kurulmuş ve Oda, İttihatçıları destekleyerek onlarla güçlü ilişkiler kurmuştur. Buna karşılık Selânik'in 1912'de Osmanlı İmparatorluğu tarafından kaybedilmesi sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezinin İstanbul'a taşınmasının ve Balkan Savaşları'ndan sonra ulusal bilinçlenme hareketinin başlamasının da etkisiyle İttihatçılar bu kez İstanbul'da etkin olmaya çalışan bir başka örgüt ile güçlü ilişkiler geliştirmeye başlamıştır: İstanbul Esnaf Cemiyeti.

İstanbul Esnaf Cemiyeti çoğunlukla Müslüman-Türk girişimcilerden oluşmaktaydı ve bu özelliği ile de İttihatçıların ulusal burjuvazi yaratma politikalarına uygun bir profil sunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un ve ordunun iâşesi gibi önemli ekonomi politikalarında hükümetin önemli avantajlar sağladığı İstanbul Esnaf Cemiyeti üyelerinin çoğunluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubuydu. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin ulusal Türk burjuvazisini öncelikle kendi çevresinden devşirerek oluşturma çabasını göstermektedir. Anadolu'dan İstanbul'a gelecek gıda nakliyelerinin ihalelerinde Dersaadet Ticaret Odası üyesi gayrimüslim tüccarlar yerine İstanbul Esnaf Cemiyeti mensubu Müslüman-Türk girişimcilere öncelik verilmesi, savaş döneminde çeşitli Anadolu kentlerinde kurulan ulusal bankaların Müslüman-Türk eşraf ile İttihatçı milletvekillerinin iş birliği ilişkisi içinde

kurulması ulusal ekonominin ve ulusal Türk burjuvazisinin yaratılmasında önemli adımlardandır.

Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki Cemiyeti için ulusal burjuvazinin yaratılmasında önemli bir aşama olmuştur. Zira savaşla birlikte müttefik olmayan Avrupalı devletlerle kesilen ilişkiler neticesinde kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmış ve hükümet ulusal ekonomisini oluşturmada çok daha bağımsız bir iktisat politikası izleme imkânına kavuşmuştur. Kapitülasyonlarla birlikte 1881'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemli vergi gelirlerine Avrupalı devletlerin borcuna mahsuben el koyan Deyun-u Umumiye'nin faaliyetlerinin askıya alınması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türk milli ekonomisini kurmada önemli bir adım olmuştur.

Ulusal Türk burjuvazisinin yaratılmasında önemli bir başlangıç olarak telakki edilebilecek olan Birinci Dünya Savaşı yılları yukarıda çizilmeye çalışılan çerçeve içinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Kuşkusuz bu koşullarda filizlenen ulusal Türk burjuvazisi ve ulusal ekonomi politikaları 20. yüzyıl Türkiye'si'ne çok önemli bir miras bırakmıştır. Özellikle erken Cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan ekonomi politikaları bunun önemli bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Ulusal Burjuvazi, Milli Ekonomi, Türk Milliyetçiliği, İttihat ve Terakki Cemiyeti

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Yaşanan Gelişmeler Işığında İş Bırakma Eylemleri ve Grevler Üzerine Bir Değerlendirme

Gülşen ÇETİN AYDIN

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sağlık Yönetimi Bölümü

Birinci Dünya Savaşı'nın temel nedenleri arasında ekonomik rekabet ve sömürgeci anlayış hakimdir. Bununla birlikte sömürgecilığe karşı olan direnişleri görmek de mümkündür. Direnişler bazen isyan bazen de grev olarak kendini göstermiştir. İşçi hareketlerini ise, eylemler ve direnişler olarak da ifade etmek mümkündür. İşçi eylemlerinin çıkış noktası, işçilerin insani özelliklerinden çok bir meta unsuru gibi algılanmasıdır. Dolayısıyla işçilerin bu yaygın anlayışı önlenmek için direnişler işçi hareketlerini oluşturmaktadır. Amaç, sömürü düzenine karşı çıkmaktır. Bu hareketlere iş yükünün azaltılması talebi, ücret artışı talebi, temel gereksinimler konusunda hükümet desteği talebi, tam istihdam talebi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi talebi gibi talepler sebep olmaktadır.

İş gücü ve pazar talepleri 19. yüzyılda zanaata olan ilgiyi azaltmış ve fabrika ortamına geçişi hızlandırmıştır. Savaş sebebiyle ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik fabrikaların kurulması bir zorunluluk haline gelmiştir. Devlete ait fabrikalar genelde kundura, fes ve çuha fabrikaları, tersaneler ve baruthanelerdi. Dolayısıyla, devletin modern işçilik üzerindeki hakimiyeti işçi sınıfının bilinç kazanmasına katkıda bulunmuştur. Şöyle ki, işçilerin tulumlarını çıkarıp askeri üniformaları giymeleri onların yeni bir kimlik kazanmalarına yol açmıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte makineleşmeden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla Tanzimat döneminin ilk sanayi işletmesi olan Feshane Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuştur. Bu nedenle bu fabrika için piyasanın isteği değil, devletin ihtiyaçları ön plandaydı. Çünkü fabrikalarda yapılan deri, çuha, silah ve barut gibi ihtiyaçların üretimi toplumdan çok orduya yönelik üretimdi. Hatta bu fabrikalarda çalışan işçilerin de asker ve kız çocukları

olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu durumda işçi sınıfının doğuşunun mümkün olmadığını gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla bu durum işçi eylemlerinin de yaygın olmadığı görüşünü desteklemektedir. Özellikle dokuma sanayinde kadınların ve kız çocuklarının uzun çalışma saatleriyle düşük ücretle ve süreksiz bir şekilde çalışmaları, işçi örgütlenmelerine de etki etmektedir. İşçilerin milli mücadelede önemli bir yere sahip olduklarını ifade etmek mümkündür. 1908 yılından 1. Dünya Savaşı sonu arasında görülen işçi hareketlerinin uzantısı 1919-1923 tarihleri arasında da görülmektedir. 1919-1922 yılları arasında toplamda 19 grev yapılmıştır. Bu grevlerin yoğunlukla 1920 yılında yapıldığı görülmüştür.

1920 yılının Nisan ayında Kazlıçeşme Debbaghaneleri işçileri grev yapmıştır. İşçiler, ücretlerinin yükseltilmesini istemekteydiler. Ancak bu taleplerinin hemen sonuç vermemesi sebebiyle maddi olarak desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Bu gerekçeyle Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan destek olmalarını talep etmişlerdir. Bu destek sayesinde işçilerin grevleri olumlu sonuçlanmış ve ücretlerinde artış meydana gelmiştir. Elbette elde edilen bu zafer diğer işçileri de etkilemiştir. Bu örnek doğrultusunda İstanbul Tramvay Şirketi İşçileri de 10-16 Mayıs tarihleri arasında greve gitmişlerdir. Onların da talepleri uzun çalışma saatlerinin azaltılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve ücretlerinin arttırılmasıydı. Yapılan grevlerde görüldüğü gibi Türkiye Sosyalist Fırkası'nın etkisi oldukça büyüktür. İşçiler aldıkları yardım sayesinde yaptıkları grevlerden olumlu sonuçlar elde etmişlerdir. Dolayısıyla grevler toplumsal ve ekonomik niteliğinin yanı sıra politik bir nitelik de taşımaktadır. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın yanında diğer sendika ve derneklerin de desteklerinin olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

1919-1922 arası dönemde grevlerin yanı sıra gösteri ve yürüyüş gibi işçi hareketlerini de görmek mümkündür. Örneğin, İzmir'in işgaliyle 15 Mayıs 1919'da İstanbul dâhil tüm Anadolu'da büyük mitingler ve işçi yürüyüşleri düzenlenmiştir. 30 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'ndaki mitinge ise oldukça yoğun bir katılım olmuştur. 1 Mayıs 1920'de ise yıllar boyunca kutlanamayan İşçi Bayramı yeniden kutlanmaya başlamıştır. Bir yıl sonra aynı gün yeniden Türkiye Sosyalist Fırkası öncülüğünde işçi bayramı kutlanmış ve işçiler işçi bayramı nedeniyle iş bırakmışlardır. 18 Mart 1922'de ise Paris Komünü anılmıştır.

Özetle, Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan işçi hareketlerinin genelinde İstanbul'da görüldüğünü söylemek mümkündür. 1930'lu yıllara bakıldığında işçiler ve esnaf bir birlik kurmaya yönelmiştir. 1931 yılında "İş, İşçiler, Esnaf Teşkilatları ve Serbest Meslekler Bürosu" kurulmuştur. 1934 yılında ise her meslekteki işçilerin gönüllülük esası güdülmeksizin tek bir dernekte toplanması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Belirtilen hükümlere uymayan işçiler için ise

cezai şartlar getirilmiştir. Bu büronun kurulmasında esnaf ve işçilerin bir arada değerlendirilmesi ise, işçi sorunlarına yaklaşımın farklı bir boyutta olduğunu bir göstergesi olarak görülmüştür. Dolayısıyla örgütlenmeye ilişkin yapılan bu uygulamalardan kaynaklı problemlerin yaşandığını söylemek mümkündür.

Çalışmada 1. Dünya Savaşı'nın etkilerinin incelenmesi, bu savaşın küresel çapta yapılan ilk savaş olarak tarihte yer alması olmuştur. 1. Dünya Savaşı geniş kapsamlı bir savaş olması sebebiyle büyük dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle sanayi toplumunun etkilerinin görüldüğü yıllar olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla Dünya'da işçi eylemlerine bakıldığında en çok eylemin yaşandığı yıllar 1. Dünya Savaşı'nın bittiği yılı takip eden 1919-1922 yılları arasında olduğu gözlenmiştir. İşçi hareketleri, kapitalist sistemde ortaya çıkan büyük değişim ve dönüşümlerin algılanmasına yardımcı olması ve devletlerin yapılan bu eylemler sonucunda radikal kararlar alması ve yenilikler yapmasında teşvik edici niteliktedir. Bu nedenle çalışmada işçi hareketleri sonrasında toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler incelenecektir. Amaç; işçi direniş hareketleri sonucu meydana gelen sosyal, ekonomik ve kültürel değişimleri analiz etmektir. Çalışmada döneme ait öne çıkan yeni yaklaşımlar ve bu yaklaşımların ortaya çıkardığı yenilikler çerçevesinde kapsamlı bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İşçi Hareketleri, Sendika, Grev

Milli Mücadele Dönemi'nde Düzce İsyanı'nın Yeniden Değerlendirilmesi

Murat HATİP

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

İstanbul'un resmen işgalinden sonra, Son Osmanlı Mebusan Meclisi kendisini feshetti. Bu olay sonrası, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini temsilen kurulmuş Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'da olağan üstü yetkilerle toplanacak bir meclis için çağrısı tüm Anadolu'ya yayıldı. Batı Anadolu'da 1918'den beri Kuvva-i Milliye teşkilatlarını tehdit eden çeşitli hareketlerin bir benzeri de Nisan 1920'de Düzce'de ortaya çıktı. Düzce ahalisinden toplanan silahlı, silahsız kalabalık önce kazadaki idare-i örfiye memurlarını ele geçirdi, hapishanedeki mahkûmları saldı ve kazadaki idari ve askeri otoriteyi etkisiz kıldı. Daha sonra, isyancılar Adapazarı, Hendek tarafından gelen süvarilerle birleşip, Ankara'ya kadar genişleyecek olan bir isyan zincirini tetikledi. İsyancılar, İstanbul hükümeti dışında bir hükümete tabi olmayı, vergi ve asker vermeği reddettiklerini ve Padişaha bağlılıklarını tebliğ ettiler. Bu olaylar, Türk İnkılap Tarihi anlatımında saltanatçı hareketler olarak kabul edildi; iç isyanlar, Milli Mücadele'ye zararlı faaliyetler ve karşı devrim hareketleri başlıkları altında ele alındı. Tebliğin temel amacı, Düzce İsyanı ile kazadaki sosyal yapı arasındaki ilişkiyi ele alarak, bu isyanın bir Saltanatçı-Devrimci çatışmasından ziyade 19. Asrın ikinci yarısından itibaren Düzce'de süregelen asayiş problemleri, devlet yapısının bölgedeki yetersizlikleri, yereldeki etnik gruplar arasındaki kültürel ve sosyal çatışmaların da bir devamı olduğunu ortaya koymaktır.

19. yüzyıl ortalarına kadar Düzce, İstanbul'un uzak taşrasında nüfusu çok kalabalık olmayan bir kasabaydı. Kırım savaşı sonrası Kafkasya'da ve Balkanlar'daki Rus istilasının tetiklediği göç dalgaları Osmanlı Devleti tarafından Anadolu'nun ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerine doğru yönlendirildi. Düzce, bu muhacirlerin yerleştirildiği bölgelerden birisiydi. Ayrıca Trabzon

vilayetinden ekonomik sebeplerle göç etmiş olan nüfus da bir iç-göç dalgasının parçası olarak bölgeye yerleşti. 1830'larda beş bin civarında olan nüfus, 1900'lerin başında altmış bini aşmıştı. Artık kalabalık bir kaza olan Düzce'yi tanımlarken yerel halk ve memurlar birçok kere Sefine-i Nuh tabirine başvurdular. Bölgedeki muhacirler geldikleri memleketlerin küçük versiyonlarını Düzce'de tesis ettiler. Birçok farklı dilin konuşulduğu, birçok farklı kültürün yaşandığı Düzce'de, bu birbirinden farklı grupların ortak kabul edilebilecek tek özelliği İslam'a mensup olmalarıydı.

1880'lerden itibaren bölgede kronikleşmiş asayiş problemleri ve yerel gruplar arasındaki çatışmaları Dâhiliye Nezareti'ne yansımış şikâyetler üzerinden takip ettiğimizde bölgedeki ahvali umumiye şu şekilde tasvir edebiliriz. Kuzey Kafkasya muhacirleri ile yerli ahali ve diğer muhacirler arasındaki ekonomik (toprak üzerine, hayvan hırsızlığı) ve kültürel (kız kaçırma, cariyelik, dil, müzik ve sosyal hiyerarşi üzerine) çatışmalar yüzünden zaman zaman şiddete varan olaylar yaşanmaktaydı. Yereldeki gruplar kaymakamların, belediye reislerinin ve kadıların kendilerine yakın kişilerden olmalarını talep etmiş ve yerel meclislerde daha fazla söz hakkına sahip olmak için mücadele vermişti. Ayrıca bölgede eşkıyalık, tütün kaçakçılığı ve silah kaçakçılığı yapan çeteler mevcuttu. Bu çeteler iç bölgelerde Adapazarı, İzmit, Bolu ve Ankara taşrasında özellikle muhacir nüfusun yerleştirildiği bölgelerde ve sahil şeridinde Zonguldak ve İzmit arasındaki küçük limanlarda aktiftiler. Eşkîyanın yerel halkla bağlantıları kuvvetliydi. Onlar jandarma erlerine göre daha eğitilmiş süvari ve askerlerdi. Eşkîyalık yaptıkları bölgelere hâkimlerdi. Bu yüzden çoğu zaman kolcuların ve jandarmanın üstesinden gelebiliyorlardı. Bu çeteler devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlar yereldeki kontrolü ellerine geçiriyor, bölgedeki askeri, idari ve adli kurumları işlemez hale getiriyorlardı. Bu olayların neticesinde yerel idari ve askeri amirler merkezin duruma hâkim ve müdahil olmasını talep ederken, merkez birçok farklı yöntemle yereli idare etmeye çalışıyordu. Devlet bazı durumlarda bölgedeki eşkıyalara karşı mücadelesini eski eşkıyalardan tesis ettiği çetelerle sürdürüyor ya da yerel eşraf ve ümerayla iyi ilişki kurarak düzeni sağlamaya çalışıyordu. Bazı durumlarda ise yereldeki kaymakamları değiştirip, idari mahkemelerde yargılayıp, çeşitli cezalara çarptırıyordu.

Bölge, Harb-i Umumi sırasında Zonguldak'taki kömür yatakları ve İstanbul arasındaki güvenli kara yolunun bir parçası olduğundan sıkı güvenlik altındaydı. Bölgede Müslüman unsurlar arasında yaşanan çatışmalar savaş sırasında azaldı. Düzce ahalisi arasında İttihat ve Terakki muhalefetine karşı bir eğilim olsa da bu eğilim herhangi bir siyasi çatışmaya sebep olmamıştı. Bu dönemde Müslüman ve gayri-Müslim çatışması daha yoğundu. Rus ihtilali

sonrası Osmanlı Devleti'nin savaş stratejisinin değişmesi ile birlikte bölgedeki güvenli yapı da değişti. Bölgeye daha düşük rütbeli kaymakamlar atandı.

İttihat Terakki muhalefeti savaş sonrasında bölgede yeniden organize oldu. Kuvva-i Milliye ve Müdafaa-i Hukuk'un bölge ahalisini kendilerine katma çabaları başarısız oldu. Çerkez ümerasından, yerli eşraftan, asker kaçaklarından ve eşkıyadan kimseler birlikte hareket edip bölgedeki idari, askeri ve adli kurumları işlemez hale getiriyorlar ve kazanın kontrolünü ellerinde tutuyorlardı.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı için yapılan seçimler öncesinde Düzce'de idare-i örfiye ilan edildi. Şubat 1920'de Düzce seçimlerinde yapılan bir takım usulsüzlüklerden ötürü eski Bolu mebusu ve isyandan sonra Çerkez Ethem tarafından idam ettirilecek olan Hacı Abdülvehab seçim sonuçlarına itiraz etti. Ancak bu girişimi reddedildi. Ali Rıza Paşa hükümetinin istifası sonrası meclise gönderilen protesto telgraflarından birisi de Düzce eşrafı ve ümerasını temsilen gönderilmişti. Telgrafların altındaki imzalardan bir kısmı 13 Nisan 1920'de Ankara'daki Temsil Heyeti'ne karşı başlayan isyana iştirak etmiş kimselerdendi. Mayıs ayının ortalarında isyancılar ve Ankara anlaşmış, onlar meclis tarafından affedilmiş oldukları halde Çerkez Ethem tarafından idam ettirilmişlerdir. Birinci İsyân bu şekilde son buldu. Ağustos ayının ortalarında bölgede daha ufak çaplı bir isyan daha çıktı ve kısa bir sürede bastırıldı.

Güncel tarih yazımında ideolojik açıdan değerlendirilen ve saltanatçı-hilafetçi-gerici-karşıdevrimci olarak sınıflandırılan Düzce İsyânı'nı, tebliğimde idari, askeri, ekonomik ve kültürel temelli bir problem olarak ele alıp, Osmanlı Dâhiliye Nezareti'ne ve ona bağlı çeşitli alt makamlara yansımış dilekçeler, şikâyetler ve bunlara verilen cevaplar üzerinden isyanın nasıl bir bağlamda gerçekleştiğini ve isyancıların kimler olduğunu ortaya koymaya çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Kafkasya Göçmenleri, Düzce İsyânı, Milli Mücadele, Büyük Millet Meclisi

Mütareke Döneminde Örfi İdarenin Anadolu'da Uygulanmasına Dair Örnekler (1918-1922)

Muhammed KÖSE

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na, Almanya'nın başını çektiği ve İttifak Devletleri diye tabir edilen grubun safında savaşa girmişti. 1914 yılında başlayan savaş 1918 yılında Almanya'nın yenilgiyi kabul etmesiyle son bulmuş akabinde Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmişti. Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla İtilaf Devletleri İstanbul'dan başlayarak Anadolu'nun bazı bölgelerini işgale başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerinin başladığı işgallere boyun eğmiş herhangi bir tepki vermekten kaçınmıştır. Umutsuzluk havasının hâkim olduğu sıralarda Mustafa Kemal Paşa 16 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket ederek Samsun'daki asayişi sağlamak üzere 9. Ordu Müfettişi unvanı 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır. Samsun'daki teftişlerini tamamlayan Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin işgallerini kabullenememiş ve Samsun'dan hareketle Havza'ya oradan Amasya'ya geçerek buralarda genelgeler yayınlamak suretiyle Milli Mücadeleyi başlatmıştı. Devamında Erzurum ve Sivas'ta kongreler düzenleyen Mustafa Kemal aynı zamanda aydın arkadaşlarına mitingler yaparak Anadolu insanını işgaller karşısında harekete geçirmek yönünde telkinlerde bulunmuştu.

İtilaf Devletlerinin baskı ve işgallerine maruz kalan İstanbul Hükümeti, işgal devletlerin bu baskıları karşısında kararlı bir tutum sergileyemediği gibi Anadolu'daki asayişsizlik problemlerini çözmekte de sıkıntı yaşamıştır. Yönetim zafiyetinin yaşandığı Anadolu'da eşkıyalık, hırsızlık, çetecilik ve kaçakçılık gibi düzeni bozan faaliyetler had safhaya ulaşmıştı. İstanbul Hükümetinin gerek işgaller karşısındaki basiretsizliğini ve gerek memleketi yönetmedeki başarısızlığını gören Mustafa Kemal'in başını çektiği Milli Mücadeleciler ulusal

bağımsızlık hareketini başlatmıştı. İstanbul Hükümeti ise İtilaf Devletlerinin işgallerine karşı çıkmak yerine İtilaf Devletlerinin işgallerine karşı İstiklal Mücadelesini başlatan Milli Mücadeleciler ve Kuvayı Milliyecilerle uğraşmayı onları engellemeyi hedeflemişti. Bu bağlamda Örfi İdare Kanununu yürürlüğe koyan İstanbul Hükümeti, İstanbul başta olmak üzere yurdun bazı önemli kentlerine Divan-ı Harb mahkemelerini kurarak başta Ulusal bağımsızlık mücadelesini veren vatanseverler olmak üzere çeşitli adi suçlar işleyenleri bu mahkemelerde yargılamıştı. İstanbul hükümetine bağlı Divan-ı Harb mahkemeleri özellikle İstanbul Hükümetinin emirlerine uygun hareket etmeyen ve Milli Mücadele tarafı olanlara karşı bazen kulaktan dolma bilgiler ile yetinip oldukça sert ve tutarsız yargılamalar yapmıştı. Örfi İdare Kanunu askeri ve mülki ceza işleyenler için iki ayrı şekilde hazırlanmış olup suçun niteliğine göre farklı cezalar öngörmüştü. Örfi İdare Kanununun uygulandığı yerlerde suçlular Divan-ı Harb mahkemelerinde, Örfi İdarenin uygulanmadığı yerlerde ise yerel idari mahkemelerde yargılanmışlardı. Örfi idare öncelikle İstanbul ve Kuvayı Milliye hareketinin yoğun olarak başladığı Batı Anadolu'da uygulanmış ve zamanla Gaziantep, Ankara ve Elazığ gibi yurdun farklı bölgelerinde de uygulanmıştı.

Mütareke döneminde İstanbul Hükümeti, İstanbul başta olmak üzere Anadolu'da asayiş sağlamaya, huzuru tesis etmek, yönetime karşı çıkan hareketleri bastırmak ve İstanbul Hükümeti aleyhine yayın yapan kişiler ile yayın organlarını sindirmek için birtakım önlemler alma yoluna gitmiştir. Buna paralel olarak savaş suçu, asayiş bozma, hırsızlık, gasp, taciz, katl, hükümet aleyhine yayın yapan ve eşkıyalık gibi suç işleyenler Örf-i İdarenin uygulandığı yerlerde Örf-i Harb divanlarında yargılanmıştır. Bunun yanı sıra Kuvayı Milliye katılanlar, onlara yardım edenler, İstanbul Hükümetinin emirlerini yerine getirmeyenler ve Mustafa Kemal ile hareket edenler de suçlu sayılarak ona göre muamele edilmiştir. İstanbul Hükümeti tarafından suçlu kabul edilmiş olanlar örf-i İdare kanunu çerçevesinde kurulan Divan-ı Harb mahkemelerinde yargılanarak, kürek, sürgün ve idam gibi caydırıcı cezalara çarptırılmışlardır.

Bu çalışmamızda Mondros Mütarekesinin imzalanmasına müteakip uygulama alanı genişletilen İdare-i Örfiye kapsamında teşkil edilen Divan-ı Harb mahkemelerinin Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaptığı yargılamalar, işlenen suçlar için aldıkları kararlar, uyguladıkları sansürler, getirdiği toplantı yasağı, divan-ı harb mahkemelerine yapılan atamalar ve aziller gibi farklı konular arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır. Söz gelimi, Divan-ı Harbe yapılan tayin ve aziller, Bursa'da asayiş bozması hasebiyle İsmail Hakkı'nın yargılanıp sürgün edilmesi, Bursa'da eşkıyalık yapanların yargılanıp cezalandırılmaları, Çatalca'da telgraf ve telefon hattını kesenler için yapılan tahkikat, aleni oruç yiyenler için verilen ceza, İstanbul'da ırza geçene verilen ceza, Eskişehir'de Kuvayı Milliye için yardım toplayanların yargılanması, Düzcce'de huzursuzluk çıkaran Çerkez ve

Abazaların tutuklanması, İzmit, Erzurum ve Bayburt'ta İdare-i Örfiyyenin ilanı, Kuvayı Milliye lehine çalışanlar için başlatılan tahkikat, Giresun'da yasak silah taşıyanlar için verilen cezalar, Edirne'de uygulanan sansür ve daha pek çok konu çalışmamıza dahil edilmiştir. Çalışmamızda kullanmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivinden farklı fonlarda çok sayıda belge tespit edilip temini sağlanmıştır. Bununla birlikte konu ile alakalı Pınar Taşer'in yüksek lisans tezi ve Osman Köksal'ın doktora tezi başta olmak üzere yayımlanmış birçok bilimsel çalışmadan istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mütareke Dönemi, İdare-i Örfiyye, Divan-ı Harb, Suç, Yargılama, Ceza

Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Ömürlü Olmasının Yapısal Nedenleri

Bihter ÇARHOĞLU

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Avrupa kıtasının tarihinde önemli kırılmalara işaret eden olaylara bakıldığında, bunların çoğunda bugün Almanya dediğimiz coğrafyanın önemli bir rol oynadığı görülecektir. 1871'de Alman Birliği sağlandıktan sonra güç dengeleri değişerek Avrupa Uyumuna sona ermiş, Alman İmparatorluğu'nun izlediği Weltpolitik siyaseti Birinci Dünya Savaşı ile sonuçlanmıştır. Savaşın sonunda Alman coğrafyasında cumhuriyet rejimi kurulmuş olsa da bu zorlama rejim kısa ömürlü olmuştur. 9 Kasım 1918 tarihinde ilan edilen Weimar Cumhuriyeti'nin yaklaşık on beş sene sonra 30 Ocak 1933'de Hitler'in şansölyeliğiyle başlayan Nasyonal Sosyalizm ile bitmesinin nedenlerini açıklamak tarihçileri meşgul etmiştir. Bu bildirinin amacı da Weimar Cumhuriyeti'nin kısa süreli olmasının nedenlerini incelemektir.

Buna göre bu bildiride Weimar Cumhuriyeti'nin bir ölü doğum olduğu, yani cumhuriyet rejiminin yaşama şansının düşük olduğunun kuruluşundan belli olduğu iddia edilmektedir. Marx'ın "insanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama onu serbestçe kendi seçtikleri parçaları bir araya getirerek değil, dolaysızca önlerinde buldukları, geçmişten devreden verili koşullarda yaparlar" önermesini takiben Weimar Cumhuriyeti'ne "geçmişten devreden" koşullar ve uluslararası yapı mercek altına alınacaktır. Cumhuriyetin ilanı, savaşın yarattığı tahribat ve Sovyet Devrimi ile doğrudan ilgilidir. 1918'de çoğu yerde işçiler ayaklanarak bölgesel işçi sovyetleri kurmaya başlamışlardır. Hatta Bavyera'da Sovyet Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Spartakistlerin ülke çapında bir Sovyet Cumhuriyeti kurmalarının önünü almak için Sosyal Demokrat Scheidemann 9 Kasım'da cumhuriyeti ilan etmiştir. Böylece Weimar Cumhuriyeti, Alman coğrafyasında Sovyet Devrimi'ne benzer bir devrimi engellemek için bulunan kısa süreli bir

çözüm olarak kurulmuştur. Cumhuriyet, dayandığı toplumsal sınıflar, anayasal düzen ve siyasi iktidarın uygulanışı açısından monarşi düzeninden radikal bir kopuş teşkil etmemiştir. Monarşiden cumhuriyet rejimine geçiş toplumsal bir dönüşüm ya da devrim sonucunda olmamış; cumhuriyet, toplumsal sınıflar ve rolleri açısından monarşi ile süreklilik göstermiştir.

Kuruluş süreci itibariyle sorunlu başlayan cumhuriyetin kısa ömürlü olmasının nedenleri arasında Versay Antlaşması'nın getirdiği sınırlar, ekonomik bunalım, hiperenflasyon gibi kısa vadeli nedenler sıklıkla dillendirilir. Bu bildiride ise kısa vadeli nedenlerin etkisi reddedilmemekle birlikte, öncelikli olarak yapısal nedenler incelenecektir. Yapısal nedenler ise yönetsel olarak iki başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilki iç toplumsal yapı, diğeri ise uluslararası sistemin yapısal dönüşümüdür.

İç toplumsal yapı ile kastedilen Prusya mutlakiyetçi devletinden Alman İmparatorluğu'na ve Weimar Cumhuriyeti'ne sınıfsal yapı ve rollerdeki sürekliliktir. Hem Prusya Krallığı hem de Alman İmparatorluğu monarşi-aristokrasi-bürokrasi ittifakına dayanmıştır. Her iki devlette de liberallerin ve sosyal demokratların etkisi sınırlı olmuştur. 1875 yılında Genel Alman İşçi Birliği ile Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin birleşmesiyle kurulan SPD, Bismarck'ın çıkardığı sosyalistlerin toplantılarını, örgütlerini, yayınlarını ve partilerini yasaklayan yasa (Sozialistengesetz) yüzünden toplumsal muhalefeti örgütlemekte sınırlı kalmıştır. 1878 yılında başta üç yıllığına çıkarılan bu yasa 1890'a dek sürekli yenilenmiştir. Yasanın kalkmasından sonra SPD, sanayileşme ve kentleşmeye paralel olarak yaşanan toplumsal dönüşümlerden olumsuz etkilenen kesimlerin ve yeni oluşan sanayi işçilerinin desteğini kazanmıştır. Ancak bu sefer de parti, sol yelpazenin içerisindeki diğer partilerle iş birliği yaparak bir güç odağı haline gelme konusunda başarılı olamamıştır. Dolayısıyla savaş koşullarında ve Sovyet tipi bir devrim tehlikesi altında iktidarı bir anda elinde bulan ve cumhuriyetin kurucusu rolünü üstlenen SPD ve liberaller ne toplumsal bir zemine sahiplerdi ne de kendi içlerinde sınıf uzlaşısı içinde olmuşlardı. Alman solu ve liberalleri arasındaki bölünmelerin en trajik sembolü cumhuriyetin ilanından bir gün sonra yapılan Ebert-Gröner Paktı olmuştur. SPD'nin kurucularından ve cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı Friedrich Ebert 10 Kasım 1918'de Genelkurmay Başkanı Wilhelm Gröner ile yaptığı anlaşmayla ordunun hükümete bağlılığı karşılığında ordu yönetiminin aynen devam etmesinin garantisini verdi. Bu anlaşmaya dayanarak hükümet, Ocak 1919'da işçilere genel grev çağrısı yapan Spartakistlere karşı orduyu ayaklanmayı bastırması için görevlendirdi. Böylece yeni kurulan cumhuriyette Sosyal Demokrat Parti, işçi ve sosyalistlere karşı orduyla ittifak yapmış oldu. SPD'nin "düşmanla ittifakı" yüzünden sosyalistler ve liberaller arasında ayrılıklar yaşandı. Bunun yanı sıra Freikorps denilen orduya bağlı düzensiz silahlı milisler

komünistlere karşı “devleti koruyan” çetelere dönüştüler. Bu gelişmelerin toplumsal yapıya dair işaret ettiği sonuç ise, sosyalistler, sosyal demokratlar ve liberallerden oluşan bir sınıf ittifakı yerine, imparatorlukta sınıf uzlaşısının parladığı kurum olan orduyla ittifak yapılmasıdır. Ordunun cumhuriyet döneminde de üstlendiği rol sayesinde monarşi dönemi elitleri toplumsal hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Ordu ve eski elitlerle kurulan bu ittifak Weimar anayasasında da kendini belli etmiş, cumhuriyetin anayasası monarşi düzeninden önemli bir kopuş getirmemiştir. Bu anlamda cumhuriyet rejimi sadece söylemde kalmıştır.

Uluslararası sistemin yapısal dönüşümü cumhuriyet rejiminin bahsi geçen coğrafyada kısa süreli olmasının bir diğer yapısal nedenidir. 19. yüzyılın başında İngiltere’den başlayarak Kıta Avrupası’na yayılan sanayi kapitalizmi ve üretim ilişkilerinde yaşanan kapitalist dönüşümün etkisiyle Avrupa devletleri ham madde ve pazar rekabetini sömürgelerine taşımışlardır. Ancak 19. yüzyılda Alman coğrafyası üretim ilişkilerinde kapitalist dönüşümü yaşarken sömürge rekabetinin dışında kalmıştır. Dolayısıyla ekonomik olarak büyüyen ama dışa yayılamayan Prusya devleti çareyi Alman coğrafyası içinde genişlemede bulmuştur. 1834’de kurduğu Gümrük Birliği (Zollverein) sayesinde Prusya diğer Alman devletleri ile beraber, gümrük sınırları olmayan tek bir ekonomik birime dönüşmüştür. Bu anlamda Alman Birliği’nin kuruluşu, kapitalistleşen Prusya’nın Alman coğrafyasına yayılması ve Alman devletlerini sömürgeleştirmesinin bir biçimi olarak okunabilir. Siyasi birlik sağlandıktan sonra, ekonomik yayılma ihtiyacı kısa süreliğine Bismarck döneminin “doymuş millet” söylemiyle dizginlenmiş olsa da üretim ilişkilerinin yapısı yayılma baskısı yaratmaya devam etmiştir. II. Wilhelm döneminde sömürgecilik yarışına dahil olabilmek için donanma inşa edilmiş ve son noktada savaş “Güneş’in yanında yer” için kaçınılmaz bir araç olarak görülmüştür. Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı, uluslararası sistemin geçirdiği yapısal dönüşümün ve kapitalist rekabetin bir patlaması olarak okunabilir. Savaşın kaybedilmesiyle kurulan Weimar Cumhuriyeti, 19. yüzyılın başından beri çeşitli şekillerde süren yayılma ve genişleme sürecinde kısa bir durak olmuştur. Hitler’le birlikte yeniden başlayan yayılma siyaseti (Lebensraum) bu savı doğrular niteliktedir. Uluslararası sistemin yaşadığı kapitalist dönüşümün uzantısı olarak görülebilecek paylaşım mücadelesi bir başka dünya savaşıyla sona erecektir. Sistemin yapısal dönüşümü ancak İkinci Dünya Savaşı ile tamamlanabilmiş; savaş sonrasında Avrupa kapitalist bir blok olarak ortak bir kimlikle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde bölüşüm ve paylaşım rekabeti ise kapitalist olmayana karşı mücadele olarak yeniden tanımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Weimar Cumhuriyeti, Toplumsal Yapı, Uluslararası Sistem

1918 Alman Grevleri: Sürekli Devrim Tezinin Sonu mu?

Merve İrem YAPICI

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Avrupa devletlerinin pek çoğunda işçi sınıfı içinde huzursuzluklar ortaya çıkmıştır. Nitekim savaşın ilk yıllarında mücadele lehine geniş katılımlı gösteriler gerçekleştirilirken, işçi kesiminin genellikle bu gösterilerin dışında kaldığı dikkat çekmektedir. Hatta pek çok devlette sol çizgideki siyasetçiler ve sendika liderleri savaşı destekler tutum alsalar da grevlerin oluşmasını engelleyememişlerdir. Özellikle çalışma saatlerinin artması ve fabrika koşullarının daha da elverişsiz hale gelmesi, savaşın ikinci ve üçüncü yıllarında direnç ve protestoları arttırmış ve grevleri kaçınılmaz hale getirmiştir. 1915'te Glasgow'da savaş endüstrisi işçilerine artan talebin sonucunda kentteki kira artışlarına tepki olarak gelişen "Kira Grevi", 1916 ve 1917'de Almanya'da yiyecek kıtlığına tepki olarak gelişen işçi eylemleri; Sheffield, Viyana ve Budapeşte'deki grevler bu çerçevede değerlendirilebilir.

1917 yılında Rusya'da yaşanan Şubat ve Ekim Devrimleri, işçi sınıfı kaynaklı söz konusu direniş hareketlerinin taleplerinde ve etkiledikleri toplum kesimlerinde çeşitlenmeye yol açmıştır. Örneğin, önceleri grevler sırasında vurgulanan temel talepler iş saatleri ve maaşlar gibi doğrudan çalışma yaşamı ile bağlantılı konularken, 1917 yılının ortalarından itibaren acil barış çağrıları, siyasal suçluları salıverme ya da bağımsızlık talepleri gibi siyasal konuları da içermeye başlamıştır. Bu doğrultuda, 1917 Nisanında Berlin ve Leipzig'deki silah fabrikalarında geniş çaplı grevler düzenlenmiş ve işçiler tarafından pek çok kentte Sovyet kurma girişiminde bulunulmuştur. Bu girişimleri, Ağustos 1917'de İngiltere'de tren yolu işçileri arasında başlayan ve kısa sürede maden işçileri ile fabrikaları da etkileyip genel greve dönüşen eylemler takip etmiştir. Barcelona, Torino ve Milano'da yaşanan grev dalgaları da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Diğer taraftan, işçi grevlerinde patlak veren savaş karşıtı düşüncelerin toplumun diğer kesimlerine yansması ordu içi hareketler ile kendini göstermiştir. Ordular içinde ilk büyük hareketlenme Nisan-Mayıs 1917’de Fransa’da gerçekleşmiş, bunu aynı yıl İtalya ve İngiltere ordularındaki isyanlar takip etmiştir. Kara kuvvetlerinin yanı sıra deniz kuvvetlerinde de benzer isyanlar yaşanmış, 1917’de Alman, 1918’de ise Avusturya-Macaristan donanmasında geniş çaplı isyanlar meydana gelmiştir.

Rusya’da Avrupa’nın bir devrime yaklaşmakta olduğu inancını arttıran ve Rus devrimlerinden etkilendiği düşünülen bu hareketlerin en geniş katılımlısı 1918 Ocağında gerçekleşmiştir. Berlin ve Viyana’da yaklaşık beş yüz bin metal işçisinin katılımıyla gerçekleşen ve kısa sürede Kiel, Mannheim, Hamburg ve Augsburg gibi endüstriyel Alman kentlerine yayılan bu grevler Almanya ve Avusturya-Macaristan dışında da önemli etkiler doğurmuştur. 17 Ocak itibarıyla Viyana’da patlak veren ve sonrasında Almanya’ya yayılan bu hareketlerde Rusya’daki yeni yönetimin mülkiyetle bağlantılı uygulamaları sloganlaştırılmış ve Bolşeviklerle barışı baltalayacak taleplerin Alman yönetimi tarafından seslendirilmemesi gerekliliği sıklıkla ifade edilmiştir. Bu grevler nedeniyle Alman yönetiminin zaafa uğrayacağını öngören Bolşevik yönetimi Brest-Litovsk’ta pazarlık gücünün artacağını umut etmiştir. Ancak gerek Sosyal Demokrat Parti’nin grevler sırasındaki ılımlı tavrı, gerekse ordunun eylemleri kuvvet yoluyla bastırması sonucunda Bolşevik yönetiminin umutları boşa çıkmış ve Brest-Litovsk’ta Alman taleplerine büyük ölçüde boyun eğmek zorunda kalmıştır. Grevlerin bastırılmasının ardından Kasım 1918’de Almanya’nın pek çok kentinde sosyalist ayaklanmalar çıkmış, Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg gibi isimlerin öncülüğündeki enternasyonalist devrimcilerin öldürülmesiyle bastırılan ayaklanmalar, savaş sırasında Almanya’da siyasal istikrarın bozulmasına yol açarken, yönetim değişikliğine gidilmesini hızlandırmıştır. Üstelik siyasal istikrarsızlıklar sadece Almanya’da yönetim değişikliği getirmemiş, Almanya’nın savaşma gücünü de sarsmış ve barış masasına oturma sürecini hızlandırmıştır.

Lenin, emperyalist savaşın, savaşan devletlerin işçi sınıfları öncülüğünde gerçekleştirilecek bir iç savaşla barışa evrilebileceği görüşündeydi. Bu doğrultuda, Rus devrimini takiben gerçekleşecek Alman devrimini, hem emperyalist savaşın sonlanması hem de Rus devriminin başarısı açısından zorunlu görmekteydi. Ancak 1918 yılında Almanya’daki grev ve devrim girişimlerinde yaşanan başarısızlıklar, Lenin’in Almanya’dan Avrupa’ya yayılacak devrim beklentisini ve Avrupa proleteriyasına duyduğu inancı zayıflattı. “Sürekli devrim” tezinin sorgulanmasına ve “tek ülkede sosyalizm” anlayışının oluşumuna katkı sağlayan bu olaylar, aynı zamanda Bolşevik

yönetimi içerisinde Lenin ile Troçki arasında fikir ayrılıklarının patlak vermesini de hızlandırdı.

Üstelik 1918 yılında Almanya’da yaşanan bu gelişmeler, sadece Almanya ve Bolşevik Rusya yönetimleri değil, ABD yönetimi üzerinde dahi etkiler doğurdu. Wilson İlkeleri’nin yayınlanmasından kısa bir süre sonra ortaya çıkan Alman grevleri, ABD yönetimi tarafından Alman solu ile yayılmacı Alman hükümeti arasındaki ayrımlaşmanın bir göstergesi olarak değerlendirilip, olumlu karşılandı. Sömürgecilik karşıtı bir duruş sergileyen Wilson yönetimi açısından işçi hareketleri, Alman hükümetinin yayılmacılığını durduracak ve barış görüşmelerinde hükümete baskı oluşturacak yardımcı bir unsur olarak ele alındı. Bu bağlamda işçi hareketlerinin devrim boyutuna ulaşmasını arzulamayan Washington, Alman grevlerine sempati konusunda Moskova’dan çok daha farklı nedenlerle Moskova ile aynı çizgide yer almaktaydı.

Bu çalışmanın temel amacı, 1918 yılında patlak veren ve başarısızlıkla sonuçlanan Alman grevlerinin, gerek Birinci Dünya Savaşı’nın sonlanmasına, gerekse savaş sonrası düzenin şekillenmesine etkilerini tartışabilmektir. Zira üzerinde Rus Devrimlerinin etkileri hissedilen bu hareketlerin başarısızlıkla sonuçlanması, Bolşevik karar vericileri etkilemiş ve sonuçları İkinci Dünya Savaşı’na kadar hissedilecek politika değişikliklerini de beraberinde getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1918 Alman Grevleri, Troçki, Lenin, Sürekli Devrim, Brest-Litovsk

Birinci Dünya Savaşı'nın Çin Sosyalist Devrimine Etkisi

Emre DEMİR

TED Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Birinci Dünya Savaşı, savaştan iki ittifaka dahil olan üye devletlerin Avrupa devletleri olması dolayısıyla her ne kadar yoğun olarak Avrupa ve Batı Asya'da yaşanmışsa da Almanya İmparatorluğu'nun Avrupa toprakları dışında kalan bölgelerde sahip olduğu sömürge bölgeleri de savaştan ve savaş sonrasında ortaya çıkan yeni düzenlemelerden ciddi biçimde etkilenmiştir. Savaşın Avrupa merkezli olması ve Avrupa halklarını derinden etkilemesi, savaş üzerine yapılan siyasi tarih çalışmalarının da ağırlıklı olarak bu coğrafya üzerine odaklanmasına neden olmuştur. Tabii bunda bilgi üretiminin Avrupa merkezli olmasının da payı büyüktür. Ne var ki Birinci Dünya Savaşı, savaştan Avrupalı devletlerin kendi sömürgeleri üzerindeki denetimlerinin zayıflaması, savaş sonucunda sömürgelerin el değiştirmesi, yeni devletlerin ortaya çıkması ve savaşa katılan Avrupalı devletlerin güç kaybetmeleri ve nihayetinde de uluslararası sistemi savaş öncesindeki kadar denetimleri altında tutamamaları gibi nedenler dolayısıyla Avrupa dışında yaşayan ve savaşa doğrudan dahil olmayan halklar ve ülkeler için de askeri, siyasi ve ekonomik anlamda önemli sonuçlar doğurmuştur.

Savaş sırasında doğrudan çatışmaya girmese de etkilenen ülkelerden biri de 1911 Devrimi'nin sonucunda 1912 yılında Çin İmparatorluğu'nun yıkılması ile kurulan Çin Cumhuriyeti ve Çin halkı olmuştur. Yüzyıllar boyunca Doğu Asya'nın en eski uygarlığı ve en gelişmiş ekonomisi olarak bölgenin merkezi gücü olan Çin İmparatorluğu, 19. yüzyılın ortalarından itibaren bölge ülkeleri karşısında sahip olduğu üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Bunun sonucunda da önce Batılı devletlerin ardından da Japonya'nın askeri ve siyasi baskısı altında doğuda ve güneyde yer alan topraklarının bir kısmını sömürge toprakları olarak Batılı güçlere ve Japonya'ya devretmek durumunda kalmıştır. Çin'in kuzey doğusunda, Sarıdeniz kıyısında yer alan Tsingdao (bugünkü adıyla Qingdao) da bu bölgelerden birisidir.

Çin İmparatorluğu Tsingdao'yu, 1898 yılında iki Alman misyonerin öldürülmesinin ardından harekete geçen Almanya hükümetini yatıştırmak amacıyla bu devlete 99 yıllığına kiralamıştır. Almanya da burada kısa süre içerisinde bir liman ve askeri üs kurarak, Doğu Asya'daki merkezi yerleşim yeri haline getirmiştir. Ne var ki Almanya'nın buradaki üstünlüğü ancak 16 yıl sürmüş ve Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında 2 Eylül 1914 tarihinde Japonya, İngiltere'nin de desteği ile limana bir saldırı düzenlemiştir. İki ayı aşkın süren kuşatmanın ardından 10 Kasım 1914 tarihinde Almanya, limanı ve çevresinde denetimi altında tuttuğu bölgeyi Japonya'ya devretmiştir. Japonya ise bölgeyi Çin'e iade etmek yerine savaş boyunca kendi denetimi altında tutmaya devam etmiştir.

Çin'in devlet olarak Birinci Dünya Savaşı'ndaki etkinliği çok sınırlıdır. Bunun temel nedeni 6 Ağustos 1914 tarihinde tarafsız olduğunu ilan etmesi ve tarafsızlığını üç yıl boyunca korumuş olmasıdır. Çin savaşa ancak eskiden Almanya'nın denetiminde olan topraklarının savaşın sonunda kendisine iade edilmesi şartıyla 14 Ağustos 1917 gibi geç bir tarihte İtilaf Devletleri'nin safında dahil olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Paris'te gerçekleştirilen barış görüşmelerinde hem Çin hem de Japonya savaşın galipleri arasında yerlerini almışlarsa da eski Alman sömürgelerinin durumu görüşülürken Çin'in Tsingdao'nun kendisine iade edilmesi talebi kabul görmemiş ve liman Versay Barış Antlaşması ile resmen bir Japon sömürgesi haline gelmiştir. Bu karar karşısında savaş ağaları arasında yaşanan iç savaş ile boğuşan Çin Cumhuriyeti ciddi bir adım atamamış ve hükümetin zayıflığı Çin'de anti-emperyalist, siyasi ve kültürel bir hareket olan ve etkileri günümüze kadar süren 4 Mayıs Hareketi ile bağlantılı protesto gösterilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

4 Mayıs 1919 günü, Pekin'de yer alan üniversitelerde okuyan 4000'i aşkın öğrenci Tiananmen Meydanı'nda İtilaf Devletleri'ni, Çin hükümetini ve Japonya'yı protesto etmek amacıyla bir araya gelmişler ve Japonya ile iş birliği içinde olduklarını düşündükleri üç hükümet görevlisinin istifasını talep etmişlerdi. Sonraki gün hem Pekin'de hem de diğer şehirlerde toplumun diğer kesimleri de protestolara katılmış ve sürecin sonunda Paris'te bulunan Çin heyeti barış antlaşmasını imzalamadan ülkeye dönmüş ve istifası istenen üç hükümet görevlisi de görevden alınmıştır. Kısacası, her ne kadar Japonya başta Tsingdao limanı olmak üzere denetimi altına aldığı eski Alman topraklarını kontrol etmeye devam etse de 4 Mayıs Hareketi, sivil toplumun Çin'de belirleyici bir hareket olarak ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki 4 Mayıs, yalnızca anti-emperyalist bir protesto gösterisi olmanın çok ötesine geçen ve 20. yüzyıl Çin tarihini derinden etkileyen bir siyaset ve kültür hareketidir. Yeni Kültür Hareketi olarak da adlandırılan 4 Mayıs'ın öncüsü entelektüeller hem Batılı düşünceden hem de

1917 Rus Devrimi'nden derinden etkilenmiş ve 1915'ten itibaren Batılılaşma yönünde atılması gereken adımlar üzerinde tartışmaya başlamışlardır. Öyle ki Çin İmparatorluğu'nun gerilemesinin nedeni olarak Konfüçyüsçü değerlerin geri kalmışlığını göstermişler ve Çin'in ayağa kalkması için geleneksel değerlerin yerine Batılı bilimsel ve demokratik değerlerin seçici bir şekilde konması gerektiğini belirtmişlerdir.

4 Hareketi'ne karşı hükümetin sert tutumu ve hareketin buna rağmen başarılı olması, 1919 sonrası Çin iç siyasetinde yaşanan gelişmelerle birlikte Çinli entelektüellerin bir kısmının radikalleşmesine ve sosyalist düşünceye yönelmelerine yol açmıştır. Yeni Kültür Hareketi'nin öncülerinden Li Dazhao ve Chen Duxiu, 4 Mayıs hareketinden iki yıl sonra 1921 yılında Çin Komünist Partisi'ni kurmuşlar ve kurucu delegelerden Mao Zedong, Marksist düşünceyle Pekin Üniversitesi Kütüphanesi'nde Li Dazhao ile çalışırken tanışmıştır.

Kısacası, Çin'de Marksist düşüncenin yayılması, Çin Komünist Partisi'nin kuruluşu ve Çin devriminin tohumları 1919 yılında Japonya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında Çin topraklarını haksız yere elinde tutmasını protesto etmek için bir araya gelen Çin halkının elde ettiği toplumsal başarının ardından gelişen entelektüel ortamda atılmıştır. Bu çalışma, yukarıda ele alınan tarihsel bağlam üzerinde yükselerek, 4 Mayıs Hareketi'nin Çin entelektüel yaşamına ve dolayısıyla Çin devrimine katkısını ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Paris Barış Konferansı, Çin Halk Cumhuriyeti, Çin Komünist Partisi, Japon Yayılmacılığı

I. Dünya Savaşı'nın Kore Bağımsızlık Mücadelesine Etkisi

Hatice ÇELİK

Kırıkkale Üniversitesi
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

19. yüzyılın sonunda Çin ve Japon İmparatorluğu arasındaki güç mücadelesi kendini en belirgin olarak Kore Yarımadası örneğinde göstermiş ve yüzyıllarca kendini iki gücün arasında kalmasından ötürü “balinalar arasındaki karides” olarak tanımlanmış Kore Krallığı Japonya’nın sömürgesi haline gelmiştir. O zamana kadar Çin İmparatorluğu’nun siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan fazlasıyla etkilemiş olduğu bir yer olan Kore kesinlikle sömürge düzeni şeklinde bir yönetime tabi tutulmamıştı. Japonya, Kore Yarımadasını genişleme stratejisinin bir parçası olarak çok önem vermektedir ve kendisini ana kara Asya’ya bir adım daha yaklaştıran bir üs olarak algılamaktaydı. Çin ve Japonya arasındaki güç mücadelesinde, Japonya Kore ile 1876 yılında imzaladığı Kanghwa Anlaşması sayesinde bir adım öne geçmiş oldu. Bu anlaşma gereğince Kore Japonya’ya ticareti açmış ve diplomatik haklar vermişti. Kanghwa Anlaşması ile olan şey esasen Pandora’nın kutusunun açılması idi zira bu aşamadan sonra özellikle Batılı sömürgeci devletler de Kore’den benzer anlaşma taleplerinde bulunacaklardı. Bu da daha genel ifadeyle kapitalist pazar işleyişinin Kore yarımadasına nüfuz etmeye başlaması anlamına geliyordu. 1900lerin başında artan Japon etkisine karşı direnmeye çalışan Choson Kralı Kojong, Rusya’yı Japonya’ya karşı kullanmaya çalışmışsa da bu çok uzun soluklu bir politika olamadı. 1905 yılında Rusların Japonlara karşı savaşı kaybetmeleri Japonya’nın güvenini daha da artırmış ve Kore üzerindeki baskıları artırmıştır. 1910 yılında ise Choson Hanedanlığı resmi olarak sonlandırılmış ve Kore Japonya sömürgesi olmuştur. Japonya Kore yarımadasını kontrol altına aldıktan sonra bölgeyi doğrudan Japon İmparatoru tarafından atanan bir vali ile

yönetmiştir. Göreve geldiği andan itibaren sosyal hayat, eğitim, bürokrasi, polis gücü gibi bütün hayati alanlarda kendini gösteren Japon baskısı tüm Korelilere acı dolu bir tecrübe yaşatmıştır. Japonya'nın temel hedefi Kore yarımadasını ve Kore halkını pasifize etmek, kendilerine karşı oluşabilecek herhangi bir muhalif hareketin doğmasına bile izin vermemektir. Bu baskı karşısında ise Kore halkı direnişe başlamak için mümkün olan tüm yolları denemeye başlamıştır. Bunlardan bazıları sabotaj, Japon görevlilerin ve onlarla işbirliği yapan Korelilerin öldürülmesi, silahlı çatışma, gizli siyasi örgütlenme, medya faaliyetleridir. 1910 yılından sonra, Japonya'nın Kore'deki varlığına karşı direnme tüm Korelileri birleştiren motivasyon haline dönüşmüştür. Bu motivasyonu kırmak için Japon Vali özellikle polis gücüne ağırlık vermiştir. İşgalin ilk on yılı içerisinde hızla artan polis gücü her alana müdahale edebilme yetkisine sahipti ve bu da Korelilerin örgütlenebilmesini oldukça zorlaştırmaktaydı. Ancak şunu söylemek mümkündür ki artan baskı Kore toplumunun farklı şartlar altında bir araya gelmesi neredeyse imkansız olan tüm bileşenlerini Japon karşıtlığı fikrinde birleştirmeyi başarmıştır. Bu bileşenler muhafazakar Konfüçyus geleneğinden gelenler, radikal Batıcılar ve bunların aralarında kalan herkeştir. İşgalden yaklaşık on yıl sonra, 1919 yılına gelindiğinde I. Dünya Savaşı'nın bitişi her ne kadar sadece Avrupa kıtasında büyük yansımalar neden olmuş gibi görünse de Asya bölgesinde de ciddi süreçleri tetikleyen etkilere neden olmuştur. Bunlardan biri Kore Yarımadası'nda yaşanan olaylardır. Bu olayları tetikleyen temel faktör ise Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'ın 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada bahsettiği ve tarihe Wilson Prensipleri (İlkeleri) olarak geçen ilkelerden biridir. Bu self-determinasyon prensibidir. Wilson Prensipleri temel olarak savaş sonrası yapılacak olan barış müzakerelerinin ve kurulacak düzenin ana hatlarını belirleme amacı ile ortaya konmuştur. Self-determinasyon ilkesi kendi kaderini tayin etme hakkı olarak ifade edilirken; Kore Yarımadası da bu ilke ile birlikte Japon İmparatorluğu'nun sömürgesi olmaktan kurturalabileceğine dair bir beklentiye girmiştir. Tabii bu beklenti toplumsal bileşenlerin ve muhalif siyasilerin (hem Kore yarımadasında yaşayan hem de daha önce ülkeden sürülen siyasi aktörler) çabalarıyla birleşmiş, kendilerini dünyaya anlatmaya girişmişler ve 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanan barış görüşmelerine temsilciler göndermişlerdir. 1910 yılından itibaren Japon işgali altına giren ve ilk on yılın "askeri yönetim" (military rule) olarak tanımlandığı Kore Yarımadası her ne kadar self-determinasyon prensibini uygulamayı/uygulatmayı başaramamış olsa da 1 Mart 1919 günü Seul'de başlayan bağımsızlık yanlısı yürüyüşler ve eylemler hızla yarımada geneline yayılmıştır. Yoğun baskı altında olmalarına rağmen çok gizli şekilde örgütlenen, gizli gizli basılan bildirilerle ulaşabildikleri herkese ulaşmaya çalışan Koreli muhalifler hareketlerine kiliselerin, üniversitelerin ve kadınların desteğini de

almaya çalışmışlardır. Burada özellikle Kiliselerin desteği önemli görülmüştür. Çünkü o dönem Kore toplumunda kiliseler oldukça nüfuz sahibiydi. 1 Mart 1919 hareketi ile Kore bağımsızlığını kazanamamış olsa da Kore milliyetçiliğinin temelleri atılmış ve direniş sağlam bir adımla başlatılmış oluyordu.

I. Dünya Savaşı'nın ve 1 Mart hareketinin 100.yılı vesilesi ile bu çalışmada Kore Yarımadasında yaşanan bağımsızlık hareketi yakından incelenecek ve Kore'nin milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde ve ulus-devlet inşasında nasıl bir rol oynadığına odaklanarak, bu hareket ile birlikte iç siyasetin ne şekilde değiştiği/evrildiği analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kore Yarımadası, Ulus-Devlet, I. Dünya Savaşı, Self-Determinasyon

I. Dünya Savaşı'nın Güneydoğu Asya'ya Etkileri

Kerem KILIÇDAROĞLU

TED Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

I. Dünya Savaşı her ne kadar İtilaf (başlıca Birleşik Krallık, Fransa Cumhuriyeti, Rus İmparatorluğu, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Romanya, Japonya, Sırbistan, Belçika ve Portekiz) ve İttifak (Almanya, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan) devletleri arasında geçmiş olsa da adından anlaşılabilirliği üzere küresel çapta bir savaştı. Bu çalışmada İtilaf ve İttifak devletlerinden ziyade, konudan bağımsız görünmesine rağmen savaşın farklı bölgeleri ne derece etkilediği üzerinde durulacaktır. Bu noktadan hareketle Güneydoğu Asya bölgesi incelenecek ve I. Dünya Savaşı'nın (bölgedeki koloni devletler göz önünde bulundurulduğunda) bölgedeki siyasal ve sosyal değişime etkilerinin neler olduğu araştırılacaktır. Özellikle I. Dünya Savaşı öncesi bölgede kurulan ittifakların savaş sırasında ve sonrasında emperyalist güçlerle kolonileri arasındaki ilişkiyi ne ölçüde etkilediği bu araştırmanın asıl sorusudur. Araştırma, I. Dünya Savaşı'nın bölgede kısa ve uzun dönemde etkileri olduğunu savunmaktadır. Kısa vadede emperyalist güçler arasındaki kavgalar kolonileri stratejik ittifak tercihleri yapmaya itmiştir. Uzun vadede ise savaş, emperyalist güçlere karşı kolonilerde bağımsızlık mücadelesinin oluşmasında etkili olmuştur. Güneydoğu Asya bölgesi, savaşın sonucuna bağlı olarak farklı bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıktığı, yeni ittifakların oluştuğu ve II. Dünya Savaşı'na giden süreçte Japonya'nın bölgedeki yayılmacılığı açısından büyük önem taşır.

Araştırma esas olarak I. Dünya Savaşı dönemine odaklansa da emperyalist güçlerin Güneydoğu Asya'daki kolonileşmesi, birbirleriyle olan mücadeleleri (aralarındaki güç elde etme ve birbirlerini dengeleme mücadelesi) ve I. Dünya Savaşı'nın bölgeye etkisinden dolayı 1880-1930 arası dönem seçilmiştir. Söz konusu dönemde bölgedeki toplulukların (emperyalist devletler tarafından

kontrol edilen kolonilerin) emperyalist güçlerle ilişkileri incelenecek ve savaşın kolonileşme sürecine etkileri değerlendirilecektir.

Geçmiş 16. yüzyıla dayanan Güneydoğu Asya kolonileşmesi sonucunda, bölgedeki ülkelerin neredeyse tamamının (Siam/Tayland hariç) kontrolü emperyalist devletler tarafından ele geçirilmiş ve kaynak sömürüsünün (insan ve hammadde) önü açılmıştır. Burma ve Malaya 1820’lerde Britanya İmparatorluğu’nun yeni eyaletleri olarak ilan edilmiş; Fransız Koloni İmparatorluğu bölgede Kamboçya, Vietnam, Laos’u; Hollanda İmparatorluğu Endonezya’yı; İspanyol İmparatorluğu Filipinler’i (savaş öncesi Amerika Birleşik Devletleri’nin kontrolüne geçiyor); Portekiz İmparatorluğu Timor’u; Alman İmparatorluğu da Yeni Gine’yi sömürgesi haline getirmiştir. Söz konusu emperyalist güçler, yarattıkları kontrol sistemi ve yerel halklar üzerindeki baskı sonucunda zaman zaman direnişlerle karşılaşmış, fakat elde ettikleri konum itibarıyla (askeri ve ekonomik güç) bu yerel direnişleri kırmayı başarmışlardır. Savaşın başlamasıyla bölgede gözle görünür değişimler olmuş, savaş sonrasında ise bölgede çeşitli bağımsızlık hareketleri başlamıştır.

Savaş (öncesi ve sonrasında ortaya çıkan durum birlikte değerlendirildiğinde) bölgeyi üç aşamada etkilemiştir: İlk aşama, Yeni Gine kolonisinin el değiştirmesi şeklinde olmuştur (bölgedeki emperyalist güçler arasındaki çatışma). İkinci aşamada savaş, kolonileri (Siam ve Filipinler) stratejik tercihler yapmaya itmiştir. Üçüncü aşama ise bölgedeki emperyalist güçlerle karşısında oluşturulan Alman-Osmanlı ittifakının bölgedeki kolonileri etkileme çabasıdır (bağımsızlık fikirleri, Endonezya ve Malaya’da ortaya çıkan Pan-İslamizm).

İlk aşamada, savaşın başlamasıyla birlikte yaşanan ilk değişim Yeni Gine’de olmuş ve Almanlar kontrolü Avustralyalılara kaptırmıştır. Bu olayla birlikte Japonya Almanlara karşı Britanya ile ittifak yapmış ve savaş sonrası Almanlar (Avusturya-Macaristan’la beraber) Tsingtao (Çin) bölgesindeki hâkimiyetini yitirmiştir. I. Dünya Savaşı, bu açıdan, Doğu ve Güneydoğu Asya’da farklı ittifakların oluşumuna sebep olmuş, oluşan otorite boşluğunun sonucunda Japonya’nın II. Dünya Savaşı öncesi Asya’yı (Doğu ve Güneydoğu) istilası için gerekli ortam oluşmuştur.

İkinci aşamada savaş dönemi, bazı Güneydoğu Asya halklarını stratejik hesaplar yapmaya ve ittifakların kurulmasına sebep olmuştur. Kurulan ittifaklar düşünüldüğünde Siam’ın savaşa katılma kararı dikkat çekicidir. Siam emperyalist güçlerin koloni oluşturma sürecinde herhangi bir istilaya uğramamıştır. Batıda Britanya Burması, doğuda Fransız kolonileri arasında tampon bölge görevi görmüş ve bağımsız kalmayı başarmıştır. Savaş öncesi oluşturulan ittifakları göz önünde bulunduran Siam, savaşın başlamasıyla birlikte İtilaf devletlerine katılmıştır. Siam’ın savaşa katılma kararı, savaş sonrası

Britanya İmparatorluğu ve Fransızlarla arasındaki iyi ilişkiyi sürdürebilme çabasından ileri gelmektedir. Vietnam konusunda Fransızlar ikiye bölünmüş, bir grup yüksek rütbeli asker Vietnamlıların cephelere gönderilmesini isterken, diğer bir grup Vietnamlıların fabrikalarda çalışmasını, orduya erzak ve malzeme sağlamasını önermiştir. Filipinler’de de ilk başta Vietnam’a benzer bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Fakat Amerika Birleşik Devletleri’nin durumu Vietnam’daki Fransız yönetiminden farklılık göstermektedir. Fransız yönetimi Vietnam’a açık bir baskı kurarken, Amerika Birleşik Devletleri Filipinleri İspanyolların elinden almış ve ilerleyen dönemde (I. Dünya Savaşı sonrası) ülkede demokratikleşme adımlarını başlatmıştır. Filipinler, İspanyollardan kurtulmanın etkisiyle, Amerika Birleşik Devletleri’ne desteğini sunmuş ve savaşta yer alma kararı almıştır.

Üçüncü aşama emperyalist güçler arasındaki rekabetin koloniler üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Bölgedeki İtilaf güçlerinin hâkimiyeti, Alman-Osmanlı ittifakını Müslüman koloniler üzerinde Pan-İslamist politikalar izlemeye itmiştir. Bu sayede Müslüman koloniler arasında (Malaya ve Endonezya) İslam temelli bir bağımsızlık hareketinin oluşması hedeflenmiştir. Savaş döneminde etkisiz olan bu politika, savaş sonrası dönemde Pan-İslamist bağımsızlık hareketlerinin oluşmasına önayak olmuştur. Örnek olarak 1923 yılında kurulan Endonezya Birleşik İslam Partisi bağımsızlık hareketinin öncülerinden olmuş, İslam çatısı altında etkili bir örgütlenme başarısı göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Asya, I. Dünya Savaşı, Kolonileşme, Pan-İslamizm, Bağımsızlık Hareketi

Birinci Dünya Savaşı Sırasında İstanbul'da Enflasyon ve Etkileri

Ecem DOYGUN

Yıldız Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü

İlk küresel savaş, bütün ülkelerin tarihinde derin bir iz bıraktı. Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı döneminde enflasyon ve enflasyonun İstanbul'daki etkileri arşiv kaynakları kullanılarak değerlendirilecektir. Çalışmanın amacı, 1914 ile 1918 yılları arasında İstanbul'daki gıda fiyatlarını ve bu süre içinde yükselen enflasyonun sabit gelir grubu ile olan ilişkisini incelemektir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce uluslararası iş bölümüne dayanan bir ticaret ağı bulunmaktaydı. Bu ticaret ağının yaklaşık üçte ikisini sanayileşmesini tamamlayan Batı Avrupa Ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri oluştururken, geri kalan kısmını ziraatın hâkim olduğu ülkeler oluşturmaktaydı.

19. yüzyılda yabancı devletlerle imzalanan serbest ticaret antlaşmaları, Avrupa devletlerine tanınan özel ayrıcalıklar, kapitülasyonlar ve Osmanlı maliyesinde yaşanan sürekli borçlanma, Osmanlı Devleti'ni iktisadi açıdan Avrupa'ya bağımlı hale getirmişti. Mali bir reforma gidilmediği gibi artan devlet harcamalarını finanse edecek gelir kaynakları da azalmaya başlamıştır. Kapitülasyonlarla ülke içinde yabancı şirketlerin ucuz üretimi yaygınlaşmış, yabancı sermaye karşısında yerli sermayenin oluşmasına fırsat kalmamıştır.

1908 yılında yönetimi ele alan İttihat ve Terakki Cemiyeti aydınları kapitalistleşme sürecinde hem fikir iken uygulanılacak iktisat politikasının serbest ticarete mi yoksa korumacı politikalara mı dayanması gerektiği hakkında farklı fikirlerdeydiler.

İktidarının ilk yıllarında siyasal ve ekonomik hayatta liberal bir görüşü temsil eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, kısa süre içinde içe kapalı bir yapıya

bürünmüştür. Yaşanan bu değişimde Balkan Savaşlarının ve ardından yaşanan Birinci Dünya Savaşı, milliyetçilik fikirlerinin yayılması, azınlıkların durumu, bağımsızlık hareketleri, dış ülkelerin yaptığı baskıların etkisi vardır. Yaşanan sosyal, siyasi ve iktisadi sıkıntılar II. Meşrutiyet'in ilanı ile hakim olan liberal görüşü yıpratmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin iktisadi içe kapanmasını güçlendirmiş, serbest ekonomi politikaları yerine Alman tarihçi okulunun etkisiyle "milli iktisat" diye adlandırılan iktisadi milliyetçiliğin hâkim olduğu yeni bir dönemi ortaya çıkarmıştır.

Milli iktisat politikalarının bu dönemde ön plana çıkmasında ve İttihat ve Terakki aydınları arasında popülerlik kazanmasında Birinci Dünya Savaşı'nın çok büyük bir etkisi vardır. Savaş uluslararası ticareti tahrip ederek imparatorluğu kendi iç kaynakları ile yaşamını devam ettirmeye sevk etmiştir.

İstanbul imparatorluk için bir tüketim şehriydi. İstanbul'un ihtiyacı olan buğday, tahıl gibi bir çok gıda ürünü yurtdışından ithal ediliyordu. Savaş koşullarında durma noktasına gelen dış ticaret, hammadde kıtlıkları ile darlıklar ülkeyi sıkıntılı bir sürece doğru sürüklemiştir. İstanbul'un iktisadi ihtiyacı çevre şehirlerden karşılanmaya çalışılmasına rağmen talep yeterince karşılanamadı. Bu nedenle şehir sakinleri kıtlık ve kaos ile karşı karşıya kaldı.

Devletin özellikle askeri harcamaları savaşın başlamasıyla büyük ölçüde artarken gelirler harcamaları karşılayamıyordu. Vergi gelirleri ile devlet harcamaları arasındaki fark, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1913-1919 arasındaki altı yıllık dönemde önemli ölçüde artmıştır. Hükümet ordunun gıda ihtiyaçlarını sağlamak için el koyma yöntemini kullandı. İstanbulda iktisadi hayatın sağlanması ve dağıtımını büyük bir sorun haline geldi. Üretim erkek gücünün silah altına alınması ile düşerken tüketim her geçen gün arttı. Tüccarlar, fiyat seviyesinin gelecekte artacağı düşüncesiyle gıda ürünlerini piyasaya sürmekten kaçınarak istifçilik ve stokçuluk yapmışlardır. Savaş ekonomisi iktisadi hayatı alt üst ederek, arz ve talep arasındaki denge bozulmuştur. İstanbul, tarihin en büyük enflasyonundan biriyle karşı karşıya kaldı. Savaş boyunca özellikle gıda maddelerinin üretiminde düşüşlere rağmen sürekli artan talep, kıtlıklar yaşanmasına neden olmuştur. Gıda arzında yaşanan bu zorlukları çözmek adına yine milli iktisat politikaları doğrultusunda bir iktisadi politikası sistemine geçilmiştir.

Literatürde 1914 ve 1918 yıllarını kapsayan dönem olarak adlandırılan milli iktisat döneminde, kapitülasyonların kaldırılmasından, gümrük vergilerinin himayeci olacak şekilde yeniden düzenlenmesine; dış ticaretle ilgili yeniliklerden millileştirme ve milli sermaye ile milli burjuvazinin oluşturulmasına kadar birçok alanda ekonomik, sosyal ve idari düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Fakat Milli iktisat politikalarının beklenen başarıyı sağladığı ve sanayileşme yönünde etkin olduğunu söylemek ise güçtür.

Milli İktisat politikalarının başarısız olmasının nedenlerden birisi savaş döneminde, özellikle 1917 yılından sonra yaşanan kıtlık ve hayat pahalılığıdır. Yaşanan kıtlıklardan halk hükümeti sorumlu tutmuştur. Milli iktisat politikalarının başarısızlığının altında yatan en önemli neden ise, bizzat milli iktisat anlayışına geçilmesindeki en önemli neden de olan Birinci Dünya Savaşı ve onun doğurduğu şartlardır. Savaşın yol açtığı en önemli olumsuzluklardan biri savaşın nasıl finanse edileceği sorunuuydu. Almanya savaşın finansmanını halkına borçlanarak, İngiltere ise vergilerle çözmeye çalışırken Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nı Evrak-ı nakdiyye yöntemini seçerek çözmeye çalışmıştır. Bu yöntem ile piyasaya sürekli para basılmış bu da beraberinde hiperenflasyonu doğurmuştur. Yaşanan bu enflasyon ortamından ilk etkilenen sabit gelirli kesim olmuş, savaş boyunca statüsünü kaybeden memur kesimi karikatürlerde dilenci olarak çizilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı döneminde enflasyon ve enflasyonun İstanbul'daki etkilerini dört kişiden oluşan bir ailenin ortalama geçim masrafları üzerinden incelemektir. Çalışmada ekmek, un, yağ, şeker, pirinç gibi temel gıda ürünleri, aydınlatma, ısınma ve konut giderleri ile giyecek fiyatlarındaki değişim 1914 ve 1921 yılları kıyaslanarak sabit gelir grubu ile olan ilişkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İaşe, Enflasyon, İstanbul, Kıtlık, İttihat Terakki, Milli İktisat

I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Kömür Politikası

Zeynep SABANCI

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve
Teknoloji Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Songül ULUTAŞ

Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kömür teminine yönelik uyguladığı politikaları ele alacaktır. Bilindiği üzere imparatorluk, 1914 senesinde tüm kaynaklarını seferber ederek I. Dünya Savaşı'na oldukça geniş bir coğrafyada dahil olmuştu. Ancak, seferber ettiği kuvvetleri uzun bir süre besleyecek ve bu kuvvetlerin mobilizasyonunu sağlayacak yeterli kaynakları temin etmekten uzaktı. Dolayısıyla, ittifak halinde olduğu devletlerin ciddi iktisadi desteğine ihtiyacı vardı. Kömür madeni bunların başında gelmektedir. Savaşın örgütlenmesinde ve asker sevkiyatının hızlıca yapılmasında etkin bir rol oynayan, lokomotif ve makinalar için hayati bir önem taşıyan kömür madeni temin etmede yaşanan sıkıntılar savaş boyunca devlete korkulu anlar yaşattı. Nitekim kömür Dünya Savaşı'nın en önemli lojistik malzemelerinden biriydi.

Osmanlı topraklarında kömürün büyük bir kısmı Zonguldak-Ereğli bölgesinde konuşlanan ve Fransız-Osmanlı ortak yatırımı olarak teşekkül edilen Ereğli Şirketi'nden karşılanıyordu. Öte yandan 1915 yazından sonra Rus ablukasının artması ve Zonguldak'ın bombalanmasıyla kömür nakliyatı ciddi yara aldı. Bu nedenle Osmanlı, kömürü dış kaynaklardan özellikle en yakın müttefiki olan Almanya'dan sağlamaya çalışmış, kömür bulamadığı durumlarda yakıt olarak odun veya linyit kullanmıştır. Ancak, çetin geçen savaş koşulları nedeniyle Almanya'dan transfer edilen kömürün nakliyesi, silah ve mühimmat tedarikinde de olduğu gibi çoğunlukla kesintiye uğramıştır. Transfere elverişli kara yollarının düşman kuvvetler tarafından kontrol altında tutuluyor olması, her

iki ülkeyi de deniz yoluna itti. Her ne kadar Osmanlı-Romanya arasında yapılan mutabakata dayalı olarak Almanya'dan transfer edilen kömür, demiryolu vasıtasıyla İstanbul'a ulaştırılabilmişse de bazı durumlarda kömürün bir miktarına el konulabiliyor ve bahsi geçen miktarların ancak yarısından azı gönderilebiliyordu. Dolayısıyla en emniyetli yol yine deniz yoluydu. Nitekim, Rus ablukasına rağmen Karadeniz yolu savaş boyunca açık kalmıştır. Nehir taşımacılığı ve deniz transferinde ise birer liman şehri olarak geniş hinterlanda sahip olan Varna ve Rusçuk tercih edilmiştir. Bir süre sonra Tuna limanlarının da kullanım dışı kalmasıyla, Rusçuk'tan kömür transferi yapılamaz hale gelmiş, böylece devlet yeniden kendi potansiyeline başvurmaya karar vermiştir. Dolayısıyla Zonguldak-Ereğli madenlerinin önemi bir kez daha artmıştı. Savaşla birlikte madenin altyapısı güncellendi, iş gücü potansiyeli artırıldı ve askeri ihtiyaçlar başta olmak üzere sivil ihtiyaçları karşılamak amacıyla yeniden yapılanma dönemi başlatıldı. Öte yandan madenin yetersiz kalmasıyla, linyit ile birlikte, kahverengi kömür de devletin ihtiyaca binaen başvurduğu madenler arasına girdi. Her ne kadar çokça kül içerip, ısı değeri düşük olsa da Edremit-Ayazma yakınlarından çıkarılan kahverengi kömür, ablukalar arttıkça devletin imdadına yetişmiştir.

Kömür madeninin kullanım alanlarından biri de fabrikalardı. Fabrikalar çoğunlukla ordu için silah ve mühimmat üretiyor, sınırlı olan seri üretim kapasitesi öncelikle askeri gereksinimlere ayrılıyordu. Ancak Osmanlı çağdaşlarının aksine ağır sanayiye yönelik fabrikalarını, maden kaynağı açısından zengin ve çıkarım faaliyetlerinin yapıldığı bölgelere uzak mahallerde kurdu, bu da bir yandan nakliye masraflarını arttırırken diğer yandan kara ve deniz taşımacılığını zorunlu kılıyordu. Fabrikalar, genellikle İstanbul ve çevresinde konuşlanmıştı. Halihazırda üretim yapan Zeytinburnu fabrikası ve Tophane'nin yanı sıra Almanlar tarafından İstanbul ve çevresinde silah ve mühimmat fabrikaları kuruldu. Alman teşebbüslerinin amacı, Balkan topraklarında tarafsız kalmış olan devletlerin kendi arazileri üzerinden cephane gönderimini kısıtlamaları nedeniyle gerekli olan savaş malzemelerini iç üretim vasıtasıyla karşılamaktı. Üretim aşamasında karşılaşılan en büyük zorluk ise dumansız barutu işletmek için gerekli olan kömür ve dökme demir temininde yaşanıyordu. Bilhassa, kok kömürü eksikliği uzun süre odun kömüründen elde edilen koklardan sağlandı.

Ereğli maden ocaklarının yanı sıra imparatorluk savaşa girdiğinde merkezi İstanbul'da olan, fakat işlettiği ocakları Kozlu'da bulunan Kozlu Kömür Madenleri İşletmesi de kömür açığını kapatmaya çalışmıştır. Galata'da ikamet eden, gayrimüslim tebaaya mensup Mihalaki Kondoplus tarafından kurulan şirket, Zonguldak bölgesinde yerli sermaye tarafından kurulan girişimlerden biriydi.

Kurumsal olarak kömür madeninin çıkarılması, takibi ve nakliyesi için devlet tarafından savaş sırasında merkezi bir idare kurulmuş ve idarenin başına da bir Alman subay getirilmişti. Söz konusu idarenin amacı fabrikalarda, demiryollarında, hastanelerde ve hatta elektrik üretiminde kullanılmak üzere kömür temin etmek ve bu suretle mümkün olduğunca dışa bağımlılığı azaltmaktı. İdarenin belirlediği politika kapsamında üzerinde durduğu üç önemli adım vardı; evvela Zonguldak kömür madeninden elde edilecek kömür stokunun kısa bir süre sonra sona ereceği öngörülüyor, bu nedenle linyit ve kahverengi kömür kullanımı teşvik ediliyordu. Öte yandan yeni yatakların kullanıma açılıp açılmayacağı da araştırılıyordu. Bu lokasyonlardan biri de Bandırma'ydı. İkinci olarak; Tuna nehrine açılan limanların transfere kapalı olması nedeniyle yeni rotasyonlar üzerinde düşünülecekti. Sırbistan-İstanbul hattının bu bağlamda emniyeti sorgulanacaktı. Son olarak Heraklia antik kenti çevresindeki kömür madenleri yeniden değerlendirilmeye alınacaktı. Bu adımlar kapsamında, araştırmamız Osmanlı-Alman ittifakı özelinde kurgulanan kömür politikasını analiz edecektir. Çalışmanın temel kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Alman Devlet Arşivlerinden edinilen birincil kaynaklar oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kömür, Ereğli Şirketi, Kozlu Maden İşletmesi, I. Dünya Savaşı, Almanya

Musul Meselesi Neden Misak-ı Milli Çerçevesinde Çözömlenmek İstendi? - Geleceği Gören Bir Bakış

Aydın BEDEN

Akdeniz Üniversitesi
Edebiyat Fakölteesi
Tarih Bölümü

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Musul Vilayeti adıyla teşkilatlandırılan topraklar, I. Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren özellikle de Milli Mücadele Dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin İngiltere ile yaşadığı en önemli sıkıntının kaynağını oluşturmuştur. Genel olarak Musul Meselesi adıyla bilinen bu sorun, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen akabinde İngilizlerin savaş hukukuna aykırı bir şekilde, savaşmadan Musul-Kerkük bölgesini işgal etmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Zira Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte; Ali İhsan Paşa komutasındaki Türk ordusu, Rakka- Deyr-i Zor- Miyadin- Sincar- Telafer- Hamam Alil- Büyük Zap mansıbı- Güveyr Köprüsü- Dibeke/Dibke- Kadıhane- Taktak- Çemçemal- Süleymaniye- Halice hattı üzerinde bulunuyordu. Dolayısıyla bu hattın kuzeyi yani Musul, Erbil ve Süleymaniye gibi şehirler ile birlikte Musul Vilayeti'nin önemli bir kısmı hala Türk tarafının elindeydi. Oysa İngilizler, savaşın sona ermesine rağmen 1 Kasım 1918'de işgallere başlamış, hatta Ali İhsan Paşa komutasındaki VI. Ordu'yu siyasi baskı ve oldu-bittilerle geri çekilmeye mecbur bırakıp kısa sürede Hakkari'ye kadar bölgenin tamamını savaşmadan işgal etmişlerdir. Bu durum; Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte işgal altında bulunmayan, Türk hakimiyeti altındaki toprakların vatan toprağı olarak kabul edilmesi ilkesine ve bunun 28 Ocak 1920'de Son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından resmileştirilmiş hali olan Misak-ı Milli Kararlarına aykırı düşmekteydi. Bu yüzden Musul ve Kerkük bölgesinin anavatana katılması uğruna Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki kadro, sadece Milli Mücadele Dönemi'nde değil aynı zamanda Lozan Barış Konferansı sürecinde ve sonrasında da büyük mücadele vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu mücadelelerinde, yani Musul-Kerkük bölgesinin Türkiye'ye iade edilmesi gerektiğı noktasında neden

bu kadar ısrarcı olduklarını, konu ile ilgili verdiği demeç ve beyanatlarında en güzel şekliyle açıklamıştır. İadenin sebep ve sonuçlarını birçok platformda açıklayarak haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çerçevede Musul Kerkük Bölgesi, yalnızca Misak-ı Milli sınırları içinde kalmasından ötürü değil, savaş sonrası haksız bir şekilde işgal edilmiş bulunmasından, Kürtler ve Türkmenler başta olmak üzere soy ve tarih-kültür birliği içinde olunan bölge ahalisinin İngiliz hakimiyeti altındaki Irak'a bırakılmasından ve petrol kaynaklarının da işgalci güçler tarafından ele geçirilmesinden ötürü, yani askeri, siyasi, tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik pek çok açıdan yeni kurulan Türk Devleti'ne iade edilmeliydi. Mustafa Kemal Paşa için hayati bir önem taşıyan mesele, verdiği direktifler doğrultusunda İsmet Paşa tarafından da Lozan Barış Konferansı'nda savunulmuş ve Türkiye lehine çözümlenmeye çalışılmıştır. Keza 23 Ocak 1923'de İsmet Paşa, Musul Vilayeti'nin Türk tarafına teslim edilmesi gerektiğini yine askeri, tarihi, siyasi, coğrafi, ekonomik ve etnografik gerekçelerle açıklamıştır. İngiliz temsilcisi Lord Curzon da aynı şekilde uzun bir konuşma yaparak Türk tarafının taleplerini geri çevirmiştir. Lord Curzon'un en temel amacı Musul Meselesi'ni Milletler Cemiyeti'ne taşımaktı. Çünkü Türkiye'nin üye dahi olmadığı, oysa en güçlü üyesinin İngiltere olduğu Milletler Cemiyeti'nde nasıl bir kararın çıkacağı tahmin edilebilmekteydi. Bununla birlikte TBMM, Musul Meselesi yüzünden barış yolunu tıkamak da istemiyordu. Görüşmede, meselenin, iki ülke arasında çözümlenmesine, eğer anlaşmaya varılamazsa ancak o zaman Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülmesine karar verildi.

Nihayetinde konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiş ve Cemiyet, 16 Aralık 1925 tarihinde, Brüksel Hattı'nın güneyinde kalan bölgenin Irak'a bağlanması kararını vermiştir. Ankara Hükümeti her ne kadar kararı tanımadığını, Musul-Kerkük üzerindeki haklarının devam ettiğini bildirdiyse de dönemin şartları onu uzlaşmaya sevk etmiştir. Sonuçta 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul Meselesi çözümlenmiştir.

Sonuç olarak bildiride; söz konusu yaşanan bu askeri ve siyasi süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın kararlılığı, kararlılığının nedenleri, söylemlerinin hangi gerekçelere dayandığı ortaya konulacaktır. Sebepler açıklanırken, amacın ne olduğu ve o hedefe nasıl ulaşılabilceği hususu da sürekli hatırlatılacaktır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın amacı Musul-Kerkük Bölgesi'ne sahip olmak değildi. Paşa'nın asıl amacı; bu bölgeden türeyip gelecekte enerji, güvenlik, toprak bütünlüğü, terör gibi unsurların bazılarını dayanılarak bazılarının ise kullanılarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin zayıflatılmasını, hatta parçalanmasını isteyen unsurlara bu fırsatı vermemek olmuştur. Gelecekte Musul Kerkük Bölgesi'nden, daha genel anlamda Irak'tan veya bu bölgelerinden birine hakim olabilecek daha büyük bir güçten gelebilecek tehditleri baştan ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Yaklaşık yüz yıl sonra Türkiye'nin karşılaşabileceği

sorunları tahmin eden Mustafa Kemal Paşa, bu sorunların oluşmasından önce, o tehditlerin filizlenip yeşereceği durumları ortadan kaldırmayı hedeflemiş ve bunun için çalışmıştır. Bildiride, belirtilen hususlara açıklık getirilirken aynı zamanda kuruluşundan bu yana Irak Devleti'nde yaşanan ve özellikle de 2003 Irak Savaşı sonucunda ABD'nin bölgeye yerleşmesiyle birlikte Türkiye'yi doğrudan etkileyen gelişmeler ele alınacak ve bunların Musul Meselesi ile bağlantısı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ortaya çıkan sonuçlar ise Mustafa Kemal Paşa'nın öngörülerinde haklı olup olmadığını gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Musul-Kerkük, Misâk-ı Millî, Kürtler, Türkmenler, Irak, Türkiye, İngiltere, ABD

Türkiye - İran Sınır Meseleleri: 1913-1939

Seçil ÖZDEMİR

Bartın Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sultan IV. Murat komutasında yaptığı İran Seferi ardından 17 Mayıs 1639 tarihinde İran ve Osmanlı Devleti arasında Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştır. Bu sınır çizildiğinde Ortadoğu'da ve dünyada küreselleşme ve dominant aktörler henüz etkili değildir. Geçen süre zarfında şartlar çok yönlü bir değişime uğramış, Osmanlı Devleti ile İran arasında problemli süreçler yaşanmıştır. Buna rağmen Kasr-ı Şirin Anlaşması ile çizilen sınıra mutabık kalınmıştır. Anlaşmanın imzalanmasından itibaren tarafların bu sınırın değişmesi yönünde bir talebi olmamıştır; Ancak sınırların güvenliğine yönelik tehdit ve tehlikeler iki devletin ilişkilerini dönem dönem olumsuz şekilde etkilemiştir.

1639'da çizilen sınırları ile İran İslam Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en eski sınır komşusudur. Bu tarihi devamlılığa ek olarak İran ve Türk toplumu arasındaki ortak kültürel değerler İran-Türkiye ilişkilerinin sürekli dostluk ve işbirliği içinde ilerlemesini sağlamamıştır. İki devletin doğrudan birbirlerinin topraklarına yönelik talepleri olmamıştır; ancak ortak sınırları olan Irak başta olmak üzere Suriye vb. diğer bölge ülkeleri ile sınır bölgelerinde yaşanan gelişmeler, İran ve Türkiye arasında sık sık güvensizlik atmosferi oluşmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı yıllardan itibaren bölgede kendi nüfuz alanlarını oluşturma mücadelesine giren İngiltere ve Rusya'nın, İran ve Türkiye'nin karşılıklı ilişkilerine etki ettiği bilinmektedir. Bu çalışmada konunun bütünlüğü kapsamında bölge dışı aktörlerin de kriz dönemlerinde sürdürdükleri politikalar değerlendirilecektir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra başlayan ve 21. Yüzyılda devam eden Ortadoğu'da nüfuz mücadelesinde İran ve Türkiye gibi ortak tarihi, coğrafî, kültürel değerlere sahip

devletlerin karşılıklı ilişkilerinde yakınlaşmanın değil rekabetin tırmandığı görülmektedir.

Bu çalışmada I. Dünya Savaşı ardından ortaya çıkan sınır sorunları çerçevesinde İran ve Türkiye'nin karşılıklı ilişkileri incelenecektir. İran -Türkiye ilişkilerine etki eden bölgesel ve bölge dışı faktörler çerçevesinde konu bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

Bu çerçevede öncelikle: I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında İran - Türkiye sınır bölgelerinde Ermeni, Nasturi ve Kürt grupların sınır bölgelerindeki faaliyetleri, bu gruplara yönelik İran ve Türkiye tarafından sürdürülen politikalar ve sonucunda İran- Türkiye ilişkilerine ve sınır güvenliğine bu grupların etkileri değerlendirilecektir.

Bu ilişkilerin en belirgin örneklerini 1919'da başlayan Simko Ağa İsyanı örneğinde görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlaması ile beliren sınır sorunlarında, Milli Mücadele Dönemi'nde Simko Ağa İsyanı'nın da etkisiyle İran ve Türkiye ilişkileri gerilmiştir. Ayrıca bu isyan ile Milli Mücadele döneminden itibaren İran ve Türkiye'nin etnik temelli olarak birbirine yönelik güvensizlik algısının arttığı söylenebilir. Bu sürecin ardından özellikle sınır bölgelerine yakın olan azınlık grupların, taraflar arasında karşılıklı tehdit aracı haline geldiği görülmektedir. Simko Ağa İsyanı ve sonrasında Türkiye, sınırlarındaki Kürt ve Ermeniler konusunda İran'a, İran'da benzer şekilde Türkiye'ye güvenini yitirmiştir. İran'ın Türkiye'ye yönelik endişeleri öncelikle kendi sınırlarında ve Irak-Türkiye sınırlarına yakın bölgelerde bulunan Türk, Türkmen ve Sünni gruplar üzerinde Türkiye'nin nüfuzunun artacağı konusunda gelişmiştir. Hatta Türkiye sınır güvenliğini geliştirmeye yönelik adım atmak istediğinde İran tarafından Kerkük'ü ele geçirmek, nüfuz alanını geliştirmek istemekle suçlanmıştır. Tarafların birbirlerine yönelik güvenini yitirdikleri ve ilişkilerin kötü seyrettiği bu süreçte sınır bölgelerinde problemlere sebep olan gruplara bölge dışı aktörler de destek sağlamışlardır. Bütün bu etkenler bir arada değerlendirildiğinde bölgedeki rekabet atmosferinin sınır bölgelerinde sadece İran ve Türkiye değil diğer bölge ülkelerini de tehdit edebilecek yapılanmalar gelişmesine imkân verdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

1919-1937 yılları arasında yirmiden fazla sayıda Kürt isyanı yaşandığı bilinmektedir. Bu olaylar Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini etkilemiştir. Buna ek olarak sosyal, ekonomik, ticari, kültürel sorunlara da yol açmıştır.

1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri toparlanma ve yakınlaşma sürecine girmiş, sınır sorunları nispeten kontrol altına alınmış olsa da İran ve Türkiye ilişkilerinde bu anlamda istikrar çok uzun süreli olmamıştır.

Bu araştırmanın bütünlüğü açısından bölge dışı aktörlerin politikalarının değerlendirilmesi genel çerçevesiyle yapılacaktır. Nihayetinde sınır bölgelerinde

sorun yaşanmasına sebep olan grupların faaliyetleri, İran- Türkiye ilişkilerine ve sınır güvenliğine etkileri bu çalışmada incelenecektir.

Sonuç olarak 20. Yüzyılda gelişen olaylar ve bu yüzyılın sonlarında kurumsallaşan terörizm probleminin tohumlarının esasında bu sorunlu siyasi ilişkilerin etkisiyle I. Dünya Savaşı'ndan itibaren ekilmeye başlandığı görülmektedir. Bölge dışı aktörler gibi bölgesel dinamiklerin de bu problemin alt yapısında yer aldığı bu çalışama ile ortaya konulacak ve I. Dünya Savaşı sürecinde sınır sorunları ekseninde İran- Türkiye ilişkileri çok yönlü bir perspektif ile analiz edilecektir.

Araştırmanın kapsamını iki dünya savaşı arası dönem oluşturmaktadır.

Bu araştırma ile Türkiye Devleti'nin 20. Yüzyılda sınır bölgelerinde ortaya çıkan ve 21. Yüzyılda devam eden güvenlik probleminin tarihi alt yapısını incelemek ve Türkiye- İran ilişkilerinin seyrini bu faktörlerin ve dış aktörlerin etkisi çerçevesinde analiz etmek ve literatüre mevcut eserlerden farklı bir bakış açısıyla katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın geliştirilmesi için dönemin arşiv ve basın kaynakları kullanılacaktır. Buna ek olarak konu kapsamında değerlendirilebilecek basılı eserlerden faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sınır, İran-Türkiye İlişkileri, Güvenlik

Paris Barış Konferansında İngiltere ile Fransa'nın Karşı Karşıya Gelmesi: Suriye Sorunu

Sabit DUMAN

İnönü Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra galip devletler Paris Barış Konferansında bir araya geldi. Konferans masasında mağlup devletler yer almadı. Savaş sırasında özellikle ABD Başkanı Wilson'un “zafersiz barış”, “toprak kaybı olmaksızın barış” vaatleri bir yana bırakılmış gözüküyordu. Konferans 18 Ocak 1919 yılında açıldı. Savaş sırasında İngiltere, Şerif Hüseyin ile bir anlaşma yaparak, Osmanlı devletine karşı savaşa girdiği taktirde, savaş sonrasında tek ve büyük bir Arap devleti kurulacağını kendisinin de bu devletin kralı olacağı belirtilmişti. İngiltere 1916 Mayıs'ında ise Fransa ile Sykes-Picot anlaşmasını imzalayarak Şerif Hüseyin'e verdikleri sözlerle taban tabana zıt bir anlaşma yapmaktan çekinmemişti. Burada göz önünde bulundurulması gereken nokta İngilizlerin neden birbirine zıt iki anlaşma yapış olmasındır. Savaş bittikten sonra bu sorunu nasıl çözeceği belirsizdir.

Paris Barış konferansında bu konu kaçınılmaz olarak gündeme geldi. 1919'da Büyük Suriye Kongresi Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı Suriye kralı seçmişti. Faysal, Paris'e Suriye kralı olarak gitmişti. Şerif Hüseyin ve Faysal, Paris Barış Konferansında İngiltere'nin kendilerine verdiği sözleri yerine getirmesini istedi. Türkiye'de yapılan tezlere, yazılan makalelere bakıldığında İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Araplara verdiği sözleri tutmadığını ve onları kandırdığı ileri sürülmektedir. Gerçekten iddia edildiği gibi midir? İngilizler Arapları kandırmış mıdır? İngiltere ile Fransa konferans başladıktan sonra Suriye konusunda aynı görüşü mü paylaşıyordu?

İngiltere, Türkiye'de yazılanların aksine Arap tezlerinin arkasında durdu. Fransızlara Suriye'yi bırakmak istemedi. İngiltere, Fransa'nın Ortadoğu'da tek kurşun atmadığını, buna karşılık büyük bir bölgeyi istediğini ileri sürdü.

İngiltere'nin geri adım atmaması üzerine Fransa, Sykes-Picot anlaşmasında değişiklik yaparak Musul'u İngiltere'ye bıraktı. Araştırmacıların birçoğu tarafından İngiltere, Musul'da petrol olduğu için burayı bırakmadığı, İngiltere'nin önem verdiği tek konunun petrol olduğu ileri sürüldü. Fransa'nın Musul'u İngilizlere bırakması ideolojik olarak ele alındı. Oysa Paris Barış Konferansı tutanaklarına bakabilselerdi işin gerçeğini öğrenebilirlerdi. Birinci Dünya Savaşı ile ilgili yapılan hemen bütün tezlerde bu tutanakların okunmadığı görülmektedir. Bu tutanaklara bakıldığında İngilizlerin Arapların yanında yer aldığı açıkça görülmektedir. Ancak Fransa sürekli olarak Sykes-Picot anlaşmasını göstermektedir. Yapılan anlaşmaya göre sözlerin tutulmasını Fransa, İngiltere'den beklemektedir. Mayıs ayına gelindiğinde Fransızlar, İngilizlerin Araplara yardım ettiğini, Arapların bir savaşa hazırlandığını ileri sürerek İngiltere'yi suçladı.

Anlaşmazlık iyice derinleşince bu araya ABD başkanı Wilson girerek sorunu çözmeyi amaçladı. Wilson iki devlet arasındaki görüş ayrılığını gidermek için bir komisyon kurulmasını, komisyonun raporuna göre hareket edilmesini önerdi. Wilson'un amacı Amerikan'ın etkisini Ortadoğu yaymak değil İngiliz-Fransız gerginliğine çözüm bulmaktır. İlk başta İngiltere komisyona üye vermeyi kabul etti. Fransa ise komisyona üye vermeyi reddedince İngiltere de üye vermekten vazgeçti. Bunun üzerine komisyon üyeleri Amerikalılardan oluştu. King-Crane komisyonu Suriye'ye gidip incelemelerde bulunacak, bir rapor hazırlayarak iki devlete gösterecekti. Bu rapora göre Suriye konusu bir çözüme ulaşacaktı. Komisyon Irak'a gitmedi. Irak tartışma dışında tutulmuştu. İngiltere ise Fransa'nın Suriye'ye yerleşmesini Araplara verdiği sözler nedeni ile istemiyordu.

Komisyon 1919 Haziran'ında çalışmalarına başladı. İlk önce İstanbul geldi. Sonra Suriye ve Filistin'e geçerek halkın taleplerini ve şikayetlerini dinledi. Raporda Arapların büyük çoğunluğunun Suriye'nin bağımsız olmasını istediğini ve Fransız mandaterliğine karşı olduğu yazıldı. Raporda, Suriye bağımsız olmadığı takdirde ABD mandaterliği tercih edildiği belirtiliyordu. Ağustos ayında komisyon çalışmalarını tamamladıktan sonra Paris'e döndü. Wilson, raporu İngilizlerle Fransızlara raporu gösterdi. King-Crane raporu İngiltere ve Fransa tarafından reddedildi. Wilson bunun üzerine raporu kamuoyuna açıklamadı. Paris'te bulunan Faysal, Fransa tarafından kabul edilmedi. Fransa Faysal ile bir anlaşmaya varmadı. Faysal, Fransızlara kendisini Suriye kralı olarak tanımları halinde her türlü imtiyazı vereceğini belirtse de Fransızlar bir anlaşmaya yanaşmadı. İngiltere Fransa'yı daha fazla zorlamadı. İngilizler, Faysal'a Fransızlarla anlaşmasını söyleyince büyük Suriye rüyası suya düşmüş oldu. İngilizler Faysal'ı desteklemeye devam ettikleri takdirde bir İngiliz-Fransız

anlaşmazlığı ortaya çıkacak belki de Barış Konferansının dağılmasına neden olacaktı.

Faysal Paris'ten eli boş olarak döndü. 1920 Martının Suriye Milli Kongresi Faysal'ı Suriye kralı ilan etti. Suriye'nin sınırları Tarsus'tan Sina çölüne kadar uzandığını ilan etti. Ancak Faysal'ın krallığı uzun sürmedi. Fransızlar Suriye'ye asker sokarak Faysal güçlerini yenilgiye uğratarak bağımsız Suriye krallığına son verdi. İngiltere, Faysal'ın yardımına gidemedi. Bütün bunlara dayanarak özellikle Türkiye'de İngilizlerin Arapları aldatığı, verdiği sözleri yerine getirmediği ileri sürülmektedir. Oysa daha sonra Ortadoğu topraklarında Ürdün, Irak, Lübnan ve Filistin mandaterliğinin kurulduğu görülmektedir. Şerif Hüseyin ise Hicaz kralı yapılmıştır. İngilizler, Şerif Hüseyin'e verdiği sözü bir başka şekilde yerine getirmiştir. Tek bir Arap krallığı yerine birçok Arap devleti kurup onların başına Şerif Hüseyin'in oğullarını tahta oturtmuştur. Faysal, Şiiilerin çoğunlukta olduğu Irak'a kral yapılmıştır.

Bu bildiride Paris Barış konferansında Suriye konusu nasıl ele alındığı, Arap tezlerinin nasıl savulduğu Paris Barış tutanaklarına göre ele alınacaktır. İngilizlerin gerçekten Arapları aldatıp aldatılmadığı Batı belgelerine göre incelenecektir. Paris Barış tutanaklarının dışında ABD belgelerinde Suriye konusunun ne şekilde ele alındığı da incelenecektir. Petrol konusunun birinci derecede Batının ilgi alanına girip girmediği, hilafet konusuna nasıl bakıldığı Batı kaynaklarından dayanılarak ele alınacaktır. Arşiv belgelerine ek olarak Paris Barış Konferansı ile ilgili süreli yayınlara ve dönemin devlet adamlarının hatıralarına da başvurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Paris Barış Konferansı, Suriye, Sykes-Picot Anlaşması, Wilson, İngiltere, Fransa.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı Devletlerin Rus İç Savaşı'na ve Rus Mültecilerine Bakışı

Kezban ACAR KAPLAN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Bilindiği üzere, 1917'deki Bolşevik Devriminden sonra Rusya'da iktidara gelen Bolşeviklerle, onları devirmek isteyen muhalifleri arasında bir iç savaş patlak vermiştir. 1918-1922 arasında devam eden bu savaşa, İngiltere, Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa devleti, Bolşeviklerin karşısında dâhil olmuşlardır. Bir yandan Rusya'nın değişik bölgelerini işgal ederken, bir yandan da içerde Bolşeviklere karşı savaştan ve çoğunluğu Çarlık Ordusu subay ve askerlerinden müteşekkil, aynı zamanda Rus toplumunun üst kademelerinden birçok sivil de içeren ve tarihte Gönüllü Ordusu, Beyaz Ordu olarak da anılan muhaliflere maddi, manevi destekte bulunmuşlardır. Ancak hem onlar hem de destekledikleri muhalifler savaşı kaybetmişlerdir.

Bolşeviklerin İç Savaşı kazanmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birisi de muhaliflere destek veren Avrupalı devletlerin aynı zamanda Rusya'nın değişik şehir ve bölgelerini işgal etmesidir. Bolşeviklerin önemli ulaşım ve maden kaynaklarını kontrol etmesi, bir diğer nedendir. Ancak en önemli nedeni, onları iktidara taşıyan, “ekmek, toprak, barış” sloganlarıyla Rus halkının büyük bir çoğunluğunun desteğini almış olmalarıdır.

Bolşeviklerin savaşı kazanmaya başlamasıyla birlikte, özellikle 1919 yılı başından itibaren birçok Bolşevik karşıtı grup Rusya'dan ayrılarak, İstanbul başta olmak üzere, dünyanın farklı şehir ve ülkelerine dağılmışlardır. Beyaz Ordu mültecileri veya 1920'lerde Gönüllü Ordusunun başına geçen General Pyotr Nikolayeviç Wrangel'den dolayı Wrangel Mültecileri olarak da anılan mültecilere ilk başta, savaş sırasında onlara destek veren Fransa ve İngiltere gibi ülkeler sahip çıkmışlardır.

Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nda 1917 Ekim Devrimi'ne kadar Rusya ile aynı blokta yer almış ise de, savaş sonrasında Rusya'yı işgal eden ülkelerin başında İngiltere ve Fransa gelmekteydi. Bu devletlerin Rusya'yı işgallerinin görünürdeki nedeni, Çek-Slovak lejyonunun Bolşevikler tarafından, güvenlikleri konusunda teminat verilmesine rağmen tutuklanmasıydı. İngiltere ve Fransa gibi devletler, bu meseleyi kullanarak doğu cephesinin yeniden açılmasını sağlamak amacındaydılar. Ayrıca özellikle İngiltere ve Fransa 1914'ten beri eski müttefikleri Rusya'ya Arkangelsk, Murmansk ve Vladivostok limanları aracılığıyla gönderdikleri silah ve mühimmatın Bolşeviklerin kontrolüne geçmesini de istemiyorlardı. Zaten "dünya ihtilali" amaçlayan Bolşeviklerin Rusya'da iktidarı ele geçirmiş olmasından da rahatsız idiler. Ayrıca Nisan 1918'de Finlandiya'yı işgal eden Alman askeri birliklerinin oradan ileriye doğru hareket ederek Murmansk-Petrograd demiryolu ve hatta Arkangelsk limanını ele geçirmesinden endişe ediyorlardı.

Bir taraftan Rusya'yı işgal eden söz konusu Avrupa devletleri, bir taraftan da Bolşeviklere karşı savaştan Gönüllü Ordusu veya daha sonraki adıyla Beyaz Ordu birliklerine yardım ettiler. 1918 güzünden itibaren Anton Denikin'in komutasına geçen ve "Rusya, tek ve bölünmez" sloganı altında birleşen Gönüllü Ordusu veya Beyaz Ordu, Kosaklardan ve dört Gönüllü Ordusu birliğinden müteşekkildi. Bu birlikler, 1919 yılında bazı önemli başarılar elde ettiler. Örneğin 1919 baharında, daha sonra Beyaz Ordu komutanlığına getirilecek General Pyotr Vrangeli, kuzey Kafkasya'yı Bolşeviklerden temizlemeyi ve 1919 yazında daha sonra Stalingrad adını alacak Tsaritsyn şehrini kazanmayı başardı. Aynı dönemde Ukrayna'ya ilerleyen Beyaz Ordu Birlikleri, Ekim 1919'da da Moskova yakınlarına kadar geldiler. Ancak bu gelebildikleri en son nokta oldu. Çok geniş bir alana yayıldıklarından, Kasım'da başlayan Bolşevik karşı taarruzu üzerine geri çekildiler.

Mart 1920'de Denikin'in ordusu bütün Ukrayna ve kuzey Kafkasya bölgesinden geri çekilmek zorunda kaldı. Aynı dönemde, Antant Devletleri Yüksek Meclisi, Avrupa'daki durumu analiz etmek suretiyle Rusya'daki iç savaşın son derece büyük bir tehlike ve asayişsizlik ögesi olduğuna karar verdiler. Onlar için yapılması gereken en doğru şey, savaşı durdurmaktır.

İngiltere ve Fransa, Gönüllü/Beyaz Ordu birliklerinin Bolşevikler karşısında aldıkları yenilgiler sonucu ülkeyi terk etmelerine ve gittikleri ülkelerde yerleşimlerine ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına yardım ettiler. Ancak hem Rus İç Savaşı'na hem de Rus mültecilerine bakışı ve desteği konusunda bazı önemli farklılıklar vardı.

Rusya'dan dünyanın her yerine yayılan mültecilerin önemli bir kısmı da (yaklaşık 145.000-150.000 kadarı) Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. İngiltere, Rusya'dan kaçan sivil mültecilere yardım ederken, askeri birliklere yardımı

bırakan ilk ülke idi. Fransa ise Beyaz Ordu'nun komutanı Vrangeli ile yaptığı anlaşma çerçevesinde askeri desteğe devam eden en önemli ülke idi. Hem bu anlaşmaya istinaden hem de İtilaf Devletlerinin kararıyla Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne yaklaşık 150.000 mülteci gelmiştir. Ancak onun desteği de Bolşeviklerin başarıları kadar Anadolu'da devam eden mücadelenin gidişatına endeksliydi. Nitekim 1921'de Mili Mücadelede elde edilen başarılar ve Ankara-Moskova işbirliğinden sonra, Fransa da Beyaz Ordu'ya verdiği desteği çekmiştir. Sivil statüye dönmek zorunda kalan Beyaz Ordu mensuplarına ve en baştan beri sivil konumda olan Rus mültecilere en çok kucak açan ülkeler o dönemin Çekoslovakya'sı ve özellikle Sırp ve Hırvat Krallığı (Yugoslavya Krallığı) olmuştur. Ayrıca Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerden de destek görmüşlerdir. Bunların yanı sıra 1921'de mülteciler için genel af ilan eden ve onların Rusya'ya geri dönmesi konusunda önemli adımlar atan Sovyet Rusya'nın politikaları da önemlidir.

Bu bildiri, genel hatlarıyla Avrupalı devletlerin Rus İç Savaşı'ndaki rolüne değinmeyi, daha da önemlisi söz konusu savaş sırasında destek verdikleri ve ülkeden kaçarak "mülteci" konumuna gelen muhaliflere bakışını, analitik ve karşılaştırmalı bir biçimde ele almayı ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rus İç Savaşı, Bolşevikler, Beyaz Ordu, Gönüllü Ordusu, Vrangeli Mültecileri, Rus mülteciler, Avrupalı Devletler, İngiltere, Fransa

Yurttaşlığa Zincirlenen İnsan: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Ulus Devlet Düzeninin İnsan Hakları Açmazı

Sibel UTAR

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü

Birinci Dünya Savaşı, 20. Yüzyılda inşa edilen yeni dünya düzeninin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Kurulan bu yeni düzenin başat aktörü ise ulus devletlerdir. ABD başkanı Woodrow Wilson'un savaşın ardından oluşturulacak yeni düzenin temel koşullarını belirten “On Dört Nokta” programında yer alan “self determinasyon” ilkesi ile bir halkın coğrafi sınırlarını, politik durumunu ve kendi geleceğini başka devletlerin etkisi altında kalmadan belirleme ve yönetme hakkı, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması aşamasında büyük bir etki yaratmış ve 1919 barış görüşmeleri sonrasında Avrupa'da pek çok yeni ulus devletin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte kurulan yeni uluslararası sistem de ulus devletlerin münhasır yetkilerini ve mutlak egemenliklerini korumaya yönelik olarak inşa edilmiştir.

18. yüzyıldaki gelişiminden bu yana siyasal birlik fikri temelinde olduğu kadar kültürel birlik temelinde de açıklanan ulus devletin, ortak dil, kültür ve tarih kadar ortak etnik köken üzerinden de tanımlanması, ulus devlet sınırları içinde yaşayan, onun bir parçası olan yurttaşların türdeş olması yani ulus devletin etnik olarak homojen bir bütün olması mantığını da beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılda yükselen milliyetçi akımlarla perçinlenen bu anlayış, Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ulus devletlerin gerçekleriyle uyuşmamış, yeni devletlerden çoğunun sınırları kapsadıkları etnik toplulukların sınırları ile örtüşmemiştir. Homojen bir toplum yaratma amacındaki ulus devletler bunun üzerine, nüfus içinde türdeşliğe uymayan farklı zümrelerin zorunlu olarak göç ettirilmesi, asimile edilmesi, asimile edilemiyorlarsa yok sayılması ya da yok edilmesi politikalarını uygulamaya koymuşlardır. Bunun sonucunda ise bir ulus

devletin yurttaş olmadıkları için insan haklarından da mahrum edilmiş olan milyonlarca mülteci ve vatansız ortaya çıkmış, Hannah Arendt'in ifadesiyle “yeryüzünün posaları” haline gelen bu insanlar ya başka coğrafyalara sürgün edilmiş ya da faşist ve otoriter yönetimlerce sistematik biçimde katledilmişlerdir.

Çalışma kapsamında ilk olarak 20. Yüzyılda inşa edilen yeni dünya düzeninde insan haklarının garantörü olması beklenen ulus devletlerin nasıl olup da paradoksal olarak farklı etnik kökenden olanlar, mülteciler ve vatansızların haklarına yönelik bir tehdit ve insan haklarının evrenselleşmesi önündeki en büyük engel haline geldiği analiz edilecektir. Bunun için ilk olarak ulus devlet, yurttaşlık ve insan hakları arasındaki görünmez bağlar Arendt'in, modern çağda insan hakları düşüncesinin aslında yurttaşlık haklarından başka bir şey olmadığı görüşü çerçevesinde ele alınacaktır. Arendt'e göre insan hakkı öncelikle haklara sahip olma hakkına karşılık gelmektedir. Bu hak geleneksel hak kavrayışını önceleyen, diğer hakları dile getirmeye ve formüle etmeye olanak tanıyan orijinal siyasal bağı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Arendt'e göre çıplak hayat doğal hayattan çok siyasal katılım tarafından güvenceye alınır. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı sonrasında inşa edilen ulus devletler sisteminde yurttaşlık bağı ile bir ulus devlete bağlı olmayanlar insan haklarına sahip özneler değil, pratikte haklardan yoksun ve korunmasız birer bedenden başka bir şey değillerdir. Savaş sonrasında kurulan yeni ulus devletlerin ülkelerini homojenleştirme amacıyla yürüttüğü politikalar neticesinde sayıları milyonları bulan azınlıkları göçe zorlaması, asimile etmesi ya da katletmesi de bu bağlamda anlaşılabilir. Çalışma kapsamında iki savaş arası dönemdeki zorunlu yerinden edilmelere çeşitli örneklerle yer verilmekle birlikte İkinci Dünya Savaşı sırasında faşist yönetimlerce inşa edilen kamplar ve bu kamplardaki insanlık dışı muamele detaylıca incelenecektir.

Modern ulus devlet sisteminde insan haklarının yurttaş hakları ile iç içe geçmişliği sadece azınlıklar, mülteciler ve vatansızlar için değil, aynı zamanda ulus devlete yurttaşlık bağı ile bağlı olanların hakları içinde tehdit oluşturabilmektedir. Bunun en büyük örneği Birinci Dünya Savaşı ardından Avrupa'daki ve Asya'daki pek çok ulus devletin adım adım totaliter bir nitelik kazanması ve bu totaliter devletlerin yurttaşlarına devletten bağımsız yaşam alanı tanımaksızın tüm toplumu kendi ideolojisi çerçevesinde topyekün siyasallaştırmasıdır. Hem bireyi hem de toplumu devlete tabi kılmaya çalışan, insanın bütün varlığını kuşatarak “yeni tip bir insan yaratmak” çabasında olan totalitarizm Birinci Dünya Savaşı ardından ulus devletler sistemine ait yeni bir fenomendir. Çalışma kapsamında insan ile yurttaş özdeşleştiren ve insan/yurttaş haklarının varlığı için devleti zorunlu kılan ulus devlet odaklı uluslararası hukuk sisteminin devletlerin totaliterleşmesine imkan tanıdığı iddia edilmektedir. Çıplak hayatın ulus devletin politik ve hukuki paradigmasının bir parçası

olmaksızın değersiz olması, “yurttaş”ın “insan”ı yutması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum yurttaşlarının hak ve özgürlüklerinin sınırlarını belirleme yetkisine sahip olan ulus devleti, yurttaşlarının hayatı üzerinde daha önce hiç olmadığı kadar egemen kılmaktadır. Ulus devletin yurttaşları üzerinde mutlak egemenlik yetkisine sahip olması, toplum mühendisliği ile insanı ve toplumu dönüştürme “yeni tip bir insan yaratma” yönündeki politikaları mümkün hale getirmektedir. İnsanın/Yurttaşın kaderi ile ulus devletin kaderinin birbirine bağlanmış olması ise bir ideolojiye bağlı olarak ulus devletin geleceği için yurttaşların topyekün mobilize olmasına ve değer yargılarından bağımsızlaşmasına olanak tanımaktadır. Hitlerin Almanya’daki totaliter yönetimi bu çerçevede incelenecek en önemli örnektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, Yurttaşlık, Ulus-Devlet, Zorunlu Göç, Totalitarizm

I. Dünya Savaşı Sonrası Devlet Kurma Mücadelesi: Irak

Hasan Tevfik GÜZEL

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi

Osmanlı Devleti'nin dağılması ile yerine kurulan devletlerden biri olan Irak'ın inşa sürecinin failleri bizzat bu topraklarda yaşayanlardan daha çok I. Dünya Savaşı galibi İngiltere olmuştur. İngiltere Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olması ile Kasım 1914'te Basra'yı, 1917 Mart'ında da Bağdat'ı işgal etmiştir. Bu durum 1916 yılı başlarında Bağdat ile Basra arasını kendisinin, kuzey bölgelerini ise Fransa'nın nüfuz alanı olarak kabul eden Skyes-Picot Anlaşması'nın İngilizler adına tamamlanması anlamını taşımıştır. Basra ve Bağdat'ın yönetimi için hızlı bir şekilde komiteler kuran İngiliz yönetiminin sürecin nasıl şekilleneceğine dair tam bir fikir birliği içinde olduğu ise söylenemez. Zira Hindistan Bakanlığı Basra'nın kendilerine bırakılmasını isterken, askerî başarıları elde eden komutan Maude askeriyenin yeni yönetimin en üst makamı olması gerektiğine inanıyor, Mezopotamya Sivil Komiseri sıfatı ile Percy Cox ise iki vilayetin tek bir yönetim altında olmasını, Osmanlı'nın inşa ettiği düzene küçük müdahalelerde bulunarak şehirli eşraf, toprak sahipleri, aşiret reisleri, azınlık halindeki Yahudiler gibi yerli unsurlar ile işbirliği yapılmasını tavsiye ediyordu.

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır kurmuş olduğu idarî, askerî, sosyal, ekonomik ve dinî yapıda yaşanacak olan değişim Hindistan deneyimine sahip İngiliz makamları için yeni bir gündem maddesi olmuştur. 1915'ten itibaren Arap devleti kurulmasına dair yapılan gizli görüşmeler bir Arap İsyanı'nı başlatarak savaşın seyrine etkiye bulunmuş, sonrasında da isyanın lideri Şerif Hüseyin Kasım 1916'da Krallığını ilan ederek bağımsız bir Arap devleti kurulması mücadelesi vermiştir. Savaş sonrası barış anlaşmaları düzenlenmelerinin yapıldığı 1919 Paris Barış Konferansı'nda Arap isyanı komutanlarından olan ve Ekim 1918'de Şam'ı işgal eden Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, ABD'nin savaş sonrası düzene dair tüm dünyaya ilan ettiği Wilson İlkeleri'nin 'sınırların

milliyetler ilkesine göre düzenlenmesi' çağrısı çerçevesinde bağımsız bir Arap devletine dair destek aramıştır. Fakat Nisan 1920'de gerçekleştirilen San Remo Konferansı'nda Suriye ve Lübnan'ın Fransa'nın, Filistin ve Mezopotamya'nın da (Irak) İngiltere'nin mandası haline getirilmesi ile süreç her iki ülkenin çıkarlarının muhafaza edilmesine dönüşmüştür. Basra'dan Musul'a kadar olan bölgenin hâkimi konumuna gelen İngiltere bu coğrafya üzerinde bağımsız bir Arap devletini engellemesinin ilk tepkisini San Remo Konferansı'ndan 2 ay sonra kendisi için çok büyük maddi masrafa ve asker kaybına sebep olan Şii dinî liderlerin öncülük ettiği ayaklanma ile yaşamış ve bu da İngiltere için manda yönetiminin atanmış olan İngiliz yetkililerden ziyade yerel unsurlar tarafından yürütülecek bir sisteme dönüştürülmesini beraberinde getirmiştir. Bu fikrin baştan itibaren savunucusu olan ve isyanın bittiği Ekim ayında İngiliz Yüksek Komiseri olarak tekrar Bağdat'a dönen Percy Cox, Sünni Abdurrahman el-Geylani başkanlığında bünyesinde Şii ve Yahudi isimlerin olduğu geçici bir hükümetin kurulmasını sağlamıştır. İngiltere'nin Ortadoğu politikasını şekillendirmek için 1921 Mart'ında Kahire'de gerçekleştirilen toplantıda bir krallıkla manda sistemine devam edilmesinde de Cox, Irak'ın başına geçmesi için Suriye Krallığı Fransızlar tarafından yerle bir edilen Faysal isminde ısrar etmiştir. Nihayetinde Faysal 23 Ağustos 1921'de Irak Kralı olmuştur. Faysal'ın krallığı halk oylaması ile neticeye bağlanmışsa da oylamada Kerkük'te ret çıkması, Musul'da farklı etnik ve dinî unsurlar için bazı ilave maddeler istenmesi, Basra'da özerklik talebinin dillendirilmesi ve hatta Süleymaniye'de oylamanın yapılamamış olması Faysal'ın krallığının çok sağlam temelleri olmadığını göstermektedir. 1920 İsyanı'nın müsebbipleri konumundaki Şiilerin dinî merkezleri Necef ve Kerbela'da Faysal'a tam destek çıkmasında ise Faysal'ın yerel unsurların nabzını iyi tutarak onlarla yaptığı istişareler neticesinde hep birlikte hızla manda sistemini nihayetlendirerek bağımsız bir devlet hüviyetine sahip olma vaadi etkili olmuştur. Nitekim Faysal hemen Cox nezdinde İngiltere ile müzakerelere de başlamıştır. Aynı dönem içerisinde askerî başarılar elde eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) Fransa ile Suriye sınırına dair anlaşmaya vararak Musul vilayeti için de harekete geçme ihtimali, bazı Kürt aşiretlerin sorun çıkarmaları ve güneyde de kendisine Necd Krallığı verilen İbn Suud'un etki alanını genişletme çerçevesinde gerçekleştirdiği saldırılar Faysal'ın inşa etmek istediği güvenli gelecek için teşkil etmeye çalıştığı ordu için bütçe artırımını ihtiyacını doğurmuştur. Söz konusu artırım reddeden bakanları İngiltere'ye danışmadan azletmesi ise İngiltere ile ilişkilerin gerilmesine hatta Cox'un 'bu şekilde davranmaya devam etmesi halinde tahtının elinden alınması' tavsiyesini Londra'ya göndermesine de sebep olmuştur. Faysal'ın bağımsız bir devletin olmazsa olmaz nitelikteki unsuru olan ordu için benzerî girişimlerini azaltır şekilde İbn Suud ile Cox arasında sınırı tayin eden bir anlaşma imzalanarak Suud tehlikesi Irak'tan uzaklaştırılmış, sorun çıkaran Kürt aşiretleri

ise Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin (RAF) saldırıları ile bertaraf edilmiştir. Tüm bunların neticesinde İngiltere ile Irak arasında manda yönetiminin esaslarına dair ilk anlaşma Temmuz 1922'de imzalanmış, onaylanması ise kurucu meclise bırakılmıştır. Hızlı bir şekilde manda yönetiminden kurtulma yönündeki taleplerini tam karşılamayan anlaşmaya karşı Faysal, destekçileri konumundaki milliyetçiler ve manda karşıtı Şiiler ile İngilizlere ayak diremeye başlamıştır. Tahta çıkmasının üzerinden 1 yıl bile geçmeden İngiltere ile karşı karşıya gelen Faysal'ın 1. yıldönümü töreninden bir gün sonra ameliyat için Avrupa'ya gitmesiyle yönetimi eline alan Cox, muhalifleri bastırarak sürgün etmiş, tutuklatmış, partilerini kapatmış ve bazı gazeteleri de yasaklamıştır.

Mudanya Mütarekesi ile İngiltere öncülüğündeki blok karşısında başarı elde eden TBMM'nin olası bir Musul harekâtı karşısında 'Müslüman' Türklere karşı savaşılmaması yasaklayan fetvalar yayınlayan Şii dinî liderlerin 'Hristiyan' İngiltere'nin manda sistemini kuvvetlendirdiğini düşündükleri anlaşmayı onaylayacak olan kurucu meclis için yapılacak seçimlere katılmayı da yasaklayan fetvalar vermelerine ve 1921'de Krallık için halk oylamasının yapılamadığı şehir olan Süleymaniye'de Şeyh Mahmut liderliğinde bir Kürt ayaklanmasının çıkmasına rağmen üniter ve merkezî bir yapı inşa etmeye çalışan Faysal içinde birlik tesis edebilmek adına hem Kürtler hem de Şiilere karşı ılımlı yaklaşarak onları kurmaya çalıştığı yapının birer unsuru olarak muhafaza etmeye çalışmıştır. İngiltere ile uzun soluklu bir manda yönetiminden ziyade 4 yıllık bir süre üzerinden yeni bir mutabakata varılması hem çekilme yönündeki İngiliz kamuoyu baskısını azaltmış hem de Faysal için İngiltere karşısında elde edilen bir zafer olarak gösterilmiştir. Netice itibarıyla 1924 Mart'ında toplanan büyük çoğunluğu toprak sahipleri, tüccarlar ve aşiret reislerinden oluşan Kurucu Meclis'te İngiltere ile yapılan anlaşmanın onaylanmasına karşı çok sert bir muhalefet sergilenmiştir. İngiltere'nin sürecin uzamasının Lozan Anlaşması'nda bir çözüme kavuşamayan Musul Meselesi'nde Türklerin elini kuvvetlendirdiğini ve anlaşma onaylanmaz ise meclisin dağıtılması, kralın tahttan indirilmesi ve Irak'ın doğrudan İngiltere tarafından yönetilmesi tehdidinde bulunması Faysal ve başbakan Cafer el-Askerî tarafından meclis üyelerinin zorla meclise getirilerek anlaşmanın gece saatlerinde onaylanmasını sağlamıştır. Kendilerini Musul ile tehdit eden İngiltere'ye karşı ise meclis üyeleri anlaşmaya Musul vilayetinin Irak'a kazandırılmaması halinde anlaşmanın geçersiz olacağı şerhini de eklemişlerdir. Ayrıca Meclis Kral'a verilen çok geniş yetkilerle donatılmış yeni anayasayı da kabul etmiştir. İngiltere'nin Musul meselesini resmî olarak Milletler Cemiyeti'ne (MC) sevk ettiği dönem içerisinde kuzeydeki vilayetleri ziyaret eden Faysal, Musul'un Irak'ta kalacağı vaadiyle bölge halkından destek istemiştir. MC Aralık 1925'te Musul'un Irak'ta kalması raporunu İngiliz manda yönetiminin 25 yıl daha devam etmesi ve Kürtlere kültürel haklar verilmesi maddeleri ile birlikte kabul etmiştir. Önce Meclis'in söz konusu düzenlemeyi

Irak'ın MC'ye kabulünün 4'er yıllık gözden geçirmeler çerçevesinde takip edilmesi kararı ile birlikte onaylaması ardından da Haziran ayında Türkiye ile sınır anlaşması imzalanması ile birlikte Irak'ın İngiltere tarafından tayin edilen fizikî durumu resmî olarak son şeklini almıştır.

I. Dünya Savaşı ile sona eren İmparatorlukların yerine kurulacak devletlerin milliyetler esasına göre belirlenmesi şeklinde tezahür eden Amerikan idealizmi karşısında galip gelen İngiliz emperyalizminin, sınırların tayiniyle birlikte bu sınırların içinde yaşayan toplumların kendi kendilerini yönetme kabiliyetine sahip olmalarını teminen geliştirdiği manda sistemi ile yeni bir düzen getirme çabasının ilk örneklerinden olan Irak topraklarında süreç İngiltere'nin istediği şekilde cereyan etmemiştir. Zira ülkenin başına 'dışarıdan' getirdiği Kral'ın manda yönetimini zayıflatmaya yönelik girişimlerini yerel unsurlarla destekleyerek sonuç elde etmek istemesi dönemin süper gücü İngiltere'yi zor durumda bırakmıştır. Bu noktada Irak topraklarında tarımı desteklemek için sulama projeleri geliştiren, yeni ulaşım ve iletişim hatları kuran, yeni bir vergi sistemi geliştirerek kamu bankaları ile finans kuruluşları açan ve böylelikle dolaylı yoldan toplumun sosyal yapısının değişmesine sebep olan İngiltere'nin siyasî ve zaman zaman da silahlı çatışmalara maruz kalması Londra yönetimleri ve kamuoyu nezdinde sorular ve sorunlara sebep olurken diğer tarafta da Irak coğrafyasının sakinleri, aralarında tam anlamı ile bir birlik tesis edememelerine rağmen kendi yönetimlerini kuramamanın verdiği psikoloji ile süreci lehlerine değiştirme mücadelesi vermişlerdir. Bu durum çok farklı etnik ve dinî unsurun bir arada bulunduğu bir coğrafya üzerinde kendi denetiminde bir devlet inşasına girişen İngiltere'nin, coğrafyanın kendine has koşullarından mütevellit tam anlamı ile bir başarı elde edememesini ve uzunca bir süre karışıklıklara gark olacak bir yapıyı idaresi altındaki diğer bölgelerin bağımsızlık elde etme sürelerine kıyasla kısa denilebilecek bir zaman diliminde arkasında bırakmasını da beraberinde getirmiştir. Zira 1920 yılında tesis edilen manda yönetiminin ardından Irak'ın fizikî bütünlüğünün resmî olarak ancak 1926 yılında tamamlanabilmiş olması, 1932 yılında MC'ye bağımsız bir üye olarak kabul edilmesi ve günümüze kadar uzanan sorunların varlığı söz konusu durumun emareleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Ortadoğu, Irak, Faysal

Kaçar Devleti'nin Yıkılış Sürecine Birinci Dünya Savaşı'nın Etkisi

Atay AKDEVELİOĞLU

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

18. Yüzyıl'da Safevi Devleti yıkıldığında İran coğrafyası kaosa sürüklendi. Neredeyse tüm yüzyıl boyunca devam eden bu kaosu sona erdiren güç Kaçarlar oldu. 1797 yılında ülkeye hâkim olabilen Kaçar Hanedanı, 1925 yılında yerini Pehleviler'e bırakarak tarih sahnesinden çekildi.

Kaçarlar döneminde İran'ın iç politik tarihi, merkezi otorite ile merkezkaç güçler arasındaki egemenlik paylaşımı mücadelesine indirgenebilir. Kaçarlar, kaçınılmaz biçimde iktidarlarının meşruiyetini dine dayandırdıklarından, Şii ulemaya taviz vermek zorunda kaldılar. Tüm Kaçar şahları, tahta çıktıklarında Şii ulema ile bir güç mücadelesinde dengeyi bulmaya çalıştılar. Bu denge sağlandıktan sonra iktidarlarının istikrarı sağlandı. Kaçarlar'ın tek sorunu Şii ulema değildi. 19. Yüzyıl'da liberalizm ve daha sonra da sosyalizm, İran'da yer edinmeye başladı. Özellikle liberal değerler çerçevesinde Kaçarlar'ın iktidarını sorgulayan ve sınırlandırmaya çalışan modern küçük burjuvazi, 20. Yüzyıl'ın başında Kaçarlar'ı meşruti bir yönetime zorlayacak kadar güçlendi. Modern küçük burjuvazi, embriyo halindeki büyük burjuvaziye de bu mücadelesinde yanına almayı başardı. Zaman zaman, Çarşı da (geniş anlamda geleneksel küçük burjuvazi) Kaçarlar'ın otoritesini sınayan gruplardan biri oldu. Kaçarlar'ın uğraşmak zorunda kaldıkları bir diğer merkezkaç güç ise, aşiretlerdi. Aşiretlerin eşyanın doğası gereği özerklik eğilimleri ile Kaçarların merkezi devleti derinleştirme çabası daima çatışmalar doğurdu. Son olarak, Kaçarlar'ın bir diğer yapısal sorunu veya talihsizliği, Batı Avrupa'nın emperyalizme yöneldiği bir dönemde tarih sahnesine çıkmış olmalarıydı. İngiltere ve Rusya başta olmak üzere, emperyalist güçlerin kendi aralarındaki mücadele, ülkedeki gelişmelerde Kaçarlar'ın iradesinden daha belirleyici olabiliyordu.

Yukarıda değinilen yapısal sorunlarla başetmeye çalışan son Kaçar Ahmet Şah (1909-1925), Meşrutiyet Hareketi'nin (1906-1911) yıpratıcı mücadelesinin yarattığı istikrarsızlığı aşmaya odaklandı. Ahmet Şah Rusya'nın da yardımıyla 1911'de Meclis'i kapattığında, iktidarının tüm ülkede mutlak olduğuna dair bir yanılsama oluştu. Geçici bir süre mutlak monarşiyi ve daha da önemlisi merkezi devlet otoritesini kurmuş gibi görünen Ahmet Şah'ın bu başarısının ardında sadece Rusya yoktu. Aynı zamanda ittifak kurduğu aşiretlerin silahlı birlikleri, bir kısım Şii ulema ve Çarşı'nın da bir kısmının desteği, Ahmet Şah'ın mutlak gibi görünen otoritesinin kurucu unsurlarıydı. Bunlara ilaveten, bastırılmış olan ama uygun zaman bekleyen meşrutiyet yanlısı tüm grupların olası bir yeniden kalkışma ihtimali de, sakin görünen ortamı germeye devam ediyordu. Nitekim, Meclis'i 1914'te yeniden açmak zorunda kaldı.

İran yukarıda anlatılan ortamdayken, Birinci Dünya Savaşı başladı. Savaş'ta Rusya ve İngiltere'nin aynı safta yer alması, İran'ın istikrarı için olumluydu. Her iki büyük güç, 1905-1911 karmaşası sırasında yaptıkları ünlü 1907 uzlaşısıyla, uzun süredir devam ettikleri İran üzerindeki nüfuz çatışmasını sona erdirmişlerdi. Bu nedenle, Dünya Savaşı'nın İran üzerinde doğrudan bir etkisi olması beklenmemeliydi. Fakat, olaylar iki gelişme nedeniyle bu beklentiyi boşa çıkardı.

İlk gelişme, Osmanlı Devleti'nin beklenenin üzerinde askeri performans göstermesiydi. 1915 yılında Osmanlı 6. Ordusu'na bağlı birliklerin, Irak Cephesi ile bağlantılı olarak Kirmanşah yönündeki taarruzu, İran'ı savaş alanlarından biri haline getirdi. Ahmet Şah'ın ordusu, kendi ülkesindeki İngiltere-Osmanlı çatışmasına dâhil olmama yönünde gayret sarf etti. Bu tutumun temel nedeni Kaçar ordusunun, teknik olarak işgalci konumunda bulunan Osmanlı ordusuna karşı koyabilecek güçte olmamasıydı. Kaçarlar'ın askeri kapasitesi, Dünya Savaşı ölçeğinde kusurattan ibaret görünüyordu. Osmanlı ilerleyişi Kirmanşah'a varmadan durdu ve bu cephe uzun süre sakin kaldı. Tahran'daki güç mücadelesi bakımından görece çevrede kalan bu bölgedeki gelişmelerin İran'a etkisi sınırlı oldu.

İkinci gelişme, 1917 yılında Rusya'ya ait birliklerin İran'ın kuzeyini (ve işgal altında tuttıkları Osmanlı topraklarını) boşaltmalarıydı. Bu boşluğu doldurmak isteyen Osmanlı 6. Ordusu, hem Rusya Kafkasyasında, hem de Tebriz dâhil olmak üzere İran'da geniş bir alanı kolayca ele geçirdi. Osmanlı birliklerini Tahran'a girmekten alıkoyacak tek güç, İngiltere olabilirdi ama Osmanlılar bu yönde bir ilerlemeye yönelmedi. Bu harekât, Kaçar Devleti'nin kâğıttan kaplan olduğunu net biçimde gösterdi. Ülke içindeki güç odakları, Kaçar hanedanına karşı çıkma konusunda cesaretlendi. Osmanlılar 1918'in sonuna kadar işgal ettikleri bölgede kaldılar ve Simko Ağa veya Mirza Küçük Han örneklerinde olduğu gibi yerel grupları örgütlediler. İngiltere ise, Rusya'da boşalan nüfuz

alanını devraldı. Özellikle Kazak Alaylarının kontrolünün Rusya'da İngiltere'ye geçmesi, İran siyasi tarihi için belirleyici oldu. Bu gelişmeleri izlemekle yetinen Kaçarlar'ın iktidarının sorgulanması ve meşrutiyet yanlısı grupların güçlenmesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İran'da olası güç mücadelesi için ortam sağladı.

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Osmanlı Devleti ve Rusya İran'dan çekilmiş; dolayısıyla sahne İngiltere'ye kalmış görünüyordu. İngiltere, daha önce Rusya ile yakın ilişki kuran ama daha önemlisi, ülkede istikrarı sağlayacak iradeye ve güce sahip olduğu konusunda şüphe uyandıran Kaçar rejimi ile çalışmayı uzun vadede uygun bulmadı. Bunun üzerine, ülkenin en etkin askeri birlikleri olan Kazak Alaylarında sivrilmiş olan Rıza Han'ın daha iyi bir partner olacağını düşündüğünü gösteren bir dizi politik tercihi uygulamaya koydu. Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkesi üzerindeki egemenliğini koruyamayan Ahmet Şah, İngiltere'nin tasarruflarına karşı koyabilecek gücü kaybetmişti. Sonuçta, Birinci Dünya Savaşı'nın kaotik ortamı, Kaçar Devleti'nin sona ermesine neden oldu.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kaçarlar, Kaçar Hanedanı, Kaçar Devleti, İran

Manda Döneminde Suriye’de Milliyetçi Hareketler: Vataniyye’den Kavmiyye’ye

Özge ÖZKOÇ

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Fransız mandasına bırakılan Suriye’de, hemen hemen Ortadoğu’nun tamamında olduğu gibi, sömürge karşıtı milliyetçi hareketlerin çeşitli biçimler alarak yükselişe geçtikleri aşıkardır. Gerçekten de, özellikle iki savaş arası dönemde, yeni toplumsal dayanışmanın taşıyıcılığını yapacak ideoloji olarak milliyetçilik Suriye’deki siyasal hayatın temel unsurunu oluşturmaktaydı. Bu bağlamda, 1920’den 1946 yılında bağımsızlığın kazanılmasına kadar dönemde ise Suriye’deki milliyetçi hareketlerin Suriyelilik ve yerellik vurgusundan yani vataniyye’den, Araplık ve Arap birliğine işaret eden kavmiyye düşüncesine doğru evrildiğini, hatta 1943’te Baas Partisi’nin kurulmasıyla kavmiyye’nin vataniyye’ye galebe çaldığını söylemek mümkündür. Aslında bu dönemde, Suriye’deki milliyetçi hareketlerin niteliğini ve içeriğini belirleyen de Fransız manda yönetiminin bizatihi kendisi olmuştur. Fransa, işgalin hemen ertesinde baş gösteren milliyetçi hareketleri bastırabilmek ve farklı etnik-mezhepsel unsurların ortak bir “dava” etrafında birleşerek Fransa’ya karşı isyan etmelerini engelleyebilmek için “böl ve yönet” politikası uygulayarak, Suriye’yi dört mini devlete ayırmıştı: Halep ve Şam iki ayrı yönetim merkezi haline getirilirken, Batı Suriye’deki Aleviler ve güneydeki Dürziler için ayrı devletler kurulmuştu. Fakat yine de 1925-1927 yılları arasında önce güneyde Dürzilerin, ardından Hama’da Sünni Müslümanların ve Halk Partisi’nin öncülük ettiği Şam merkezli Fransa karşıtı isyanlar ortaya çıktı. Bu farklı bölgelerdeki ayaklanmaların dönem dönem ortak hareket etmeye çalıştıklarının altını çizmek gerekmektedir. Yine de söz konusu hareketlerin kendi nüfuz alanlarını korumak gayesiyle yol çıktıklarını, dolayısıyla da kapsayıcı bir milliyetçilik düşüncesinin isyanlara damga vurmadığını söylemek mümkündür. Fakat, 1930’lardan itibaren milliyetçi düşüncely besleyecek

öncelikler de değişmeye başlayacak, vataniyye ile kavmiyye arasında bir gerilim hattı doğacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli konumlara gelmiş şehirli eşrafın öncülüğünü yaptığı Milli Blok'un milliyetçiliği manda yönetimini hedef almakla birlikte, daha çok yerel kaldı; eşraf Fransızlarla ve kendi sınıfsal çıkarlarını korumakla o kadar meşguldü ki milliyetçilik anlayışını Suriye sınırları dışarına çıkaracak bir perspektife sahip değildi. Fakat daha radikal olan genç kuşak için milliyetçilik, bütün Arap dünyasını kapsayacak olan topyekûn bir mücadele temelinde tanımlanmaktaydı. Bu genç ve yeni kuşağın öncülüğünü yaptığı Milliyetçi Hareket Birliği 1933 yılında kuruldu. Milli Blok ile Milliyetçi Hareket Birliği arasındaki milliyetçiliğe ilişkin temel düşünsel farklılık, Suriye siyasal hayatındaki bir çekişmeyi de ortaya koymaktaydı. Milli Blok'un yerel milliyetçiliği ile Milliyetçi Hareket Birliği'nin Arap egemenliği/birliği düşüncesi arasındaki çatışma, 1930'ların ve İkinci Dünya Savaşı'nın konjonktüründe ikincisi lehine sonuçlanmaya yüz tutmuştu. İki savaş arası dönemde hem bölgesel hem de uluslararası alanda meydana gelen değişimlerle Milliyetçi Hareket Birliği'nin ağırlık kazandığını ve bunun bağımsızlık sonrası süreçteki temsilcisinin ise Baas Partisi olacağını altını çizmek gerekmektedir. Ancak Baas Partisi'nin doğduğu yıllarda kendisine şiar edindiği birleşik Arap devleti söylemi Milliyetçi Hareket Birliği'nin kendisini yapılandığı dönemden daha etkili ve anlamlı bir hale gelecektir. Bu değişimde, Filistin meselesi önemli bir rol oynadı. 1936'da başlayan Filistin isyanı, Filistin meselesini Arap dünyasının en önemli sorunu haline getirerek Arap halklarının bilincine taşıdı. Arapların birlikte hareket etmesi gerektiğine ilişkin fikirlerin Mısır, Irak, ve Suriye'de kök salmasına yol açtı. Dolayısıyla, Filistin isyanının Suriye'deki milliyetçi düşüncenin "Araplık" ekseninde şekillenmesinde önemli bir etkisi olduğu aşıkardır. Suriye'den birçok gönüllünün Filistin'e gitmesi ve "Büyük Suriye" düşüncesinin yaygınlık kazanmaya başlaması henüz kavmiyye'nin vataniyye'ye karşı zafer kazandığı anlamına gelmediyse de Arap birliğine giden sürecin önemli dönüm noktalarından biri haline geldi. Nitekim, yerel milliyetçilikten Arap milliyetçiliğine geçiş Arap entelektüellerin düşüncelerinde de belirginleşmeye başlamıştı. Örneğin, Hristiyan Arap entelektüeli Edmond Rabbath, "Bir Suriye ulusu yoktur, Arap ulusu vardır" diye yazıyordu. Henüz manda döneminde, yani 1943 yılında kurulan ve Tüzüğü'nü 1947 yılında yayımlayan Baas Partisi ise, Arap milliyetçiliği ekseninde siyaset yürüten en önemli parti haline geldi. Dolayısıyla, Baas Partisi aslında 1930'larda milletin Suriyelilik üzerinden değil de Araplık üzerinden tanımlanmaya başladığı fikrinsel mirasın üzerine siyasetini şekillendirdi. Gerçekten de Parti'nin iki kurucu ismi Mişel Eflak ve Selahaddin Bitar, iki savaş arası dönemde yükselişe geçen milliyetçi düşüncenin ürünüydüler. Nitekim, Baas Partisi'nin ideolojisini özellikle manda döneminde ortaya çıkan "Arap birliği" ve sosyalizm

düşüncelerinin üzerine inşa ettiler. Bu yüzden de, Eflak Parti'nin üç amacını “birlik, hürriyet, sosyalizm” olarak ilan etti ve temel sloganı da “sonsuz misyonu olan Arap ulusu” olarak belirledi. Dolayısıyla, Parti'nin ideolojisi, bağımsızlık sonrası dönemde Suriye’de ve hatta genel olarak Arap dünyasında hakim olan Arap milliyetçiliği ve birleşik bir Arap devletinin kurulmasını; emperyalist müdahaleden, içerideki feodal kalınlılardan ve sömürgeci güçlerle işbirliği içerisinde bulunan seçkinlerden kurtuluş anlamında hürriyetin sağlanmasını; yine sömürge döneminin mirasıyla ilgili olarak ekonomik atılımların Arap sosyalizmi ile gerçekleştirilmesini hedef almaktaydı. Arap milliyetçiliği, hürriyet ve Arap sosyalizmi Baas Partisi'nin üçlü ideali olarak belirlendi ve bu üç önemli unsur ifadesini 1947’de kabul edilen Parti Tüzüğü’nde de buldu. Bu üç basamağın en tepesinde ise, Arap milliyetçiliği bulunuyordu. Baas’ın kavmiyye’yi merkeze alan bu milliyetçiliği şüphesiz manda döneminin mirası ve aynı dönemde bölgede yaşanan gelişmelerin üzerine şekillendi. Nitekim, bu çalışmada Fransız mandası döneminde milliyetçi düşüncenin ve Baas Partisi’nde somutlaşan örgütlenmenin nasıl ve hangi koşullar altında kavmiyye’ye evrildiği ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Milliyetçilik, Manda Yönetimi, Arap Milliyetçiliği

Birinci Dünya Savaşı ve Kadınların Barış Hareketi

Adviye Damla ÜNLÜ

Istanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu çalışma ile Birinci Dünya Savaşı sonrası kurumsallaşan kadınların barış hareketinin uluslararası ilişkiler düşüncesinin, savaş öncesine dayanan kökenleri temelinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, kadınların doğuştan edilgen olduğu ve kadınlık halinin barış ile özdeşleştirildiği argümanlarının eleştirisi üzerine şekillenmekte, kadınların barış hareketinin sosyal ve uluslararası barış arasındaki bağlantıyı kuran ve uluslararası ilişkilere ilişkin alternatif bir perspektif sunan etkin ve etkili bir mücadele olduğu argümanına dayanmaktadır. Kadınların barış hareketini tarihsel olarak ele alan bu çalışma, kadınların uluslararası ilişkiler düşüncesinin, feminist uluslararası ilişkilerin bir disiplin olarak ortaya çıkmasından daha önce mevcut olduğu görüşünü destekler niteliktedir.

Napolyon Savaşları'nın sona ermesiyle Avrupa'da devletlerin ve sivil toplumun temel aktörler olduğu iki farklı barış perspektifi ortaya çıkmıştır. 1815 yılında oluşturulan Avrupa Uyumu devlet merkezli barış perspektifini hayata geçirmiştir. Liberal orta sınıfın barış yönündeki etkinliği, daha önce ağırlıklı olarak dini bağlamda ele alınan barışı, siyasi bir konu olarak gündeme getirirken, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyalist hareketler farklı bir barış perspektifi ile sivil toplumun barış düşüncesini çeşitlendirmiştir. Barış tarihi alanında gerçekleştirilen bu döneme ilişkin çalışmalar ağırlıklı olarak liberal orta sınıflar tarafından oluşturulan ulusal ve uluslararası barış hareketlerine odaklanmaktadır. Aynı döneme denk gelen kadın hareketleri tarihi alanında ise kadınların oy hakkı mücadelesine ağırlık verilmektedir. Bu çalışma ile Birinci Dünya Savaşı öncesi kadın hareketi ile savaş sonrası kadınların barış hareketi arasında ilişki kurularak, barış tarihine kadınların deneyimlerinin dahil edilmesine katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşma yönünde önemli bir gelişme gösteren kadınların barış hareketinin kökenleri Büyük Savaş öncesi kadın hareketine dayanmaktadır. 1914 öncesi kadın hareketi, kadınların oy hakkı mücadelesi ile ön plana çıkmıştır. Oy hakkı mücadelesinde savaş ve barış konularının ele alınmasında iki farklı eğilim tespit edilmektedir. Mücadele içindeki bir grup, oy hakkı mücadelesi ile savaş karşıtı duruşun bir arada yürütülmemesi ve oy hakkı mücadelesini gölgede bırakabilecek herhangi bir konunun gündeme gelmemesi gerektiği görüşünü yansıtmıştır. Diğer grup ise savaş karşıtlığını oy hakkı mücadelesinin bir parçası olarak değerlendirmiş ve mevcut sistemin değişimi için çaba gösterilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu grubun uluslararası ilişkilere yönelik geliştirdiği vizyon bağlamında barış mücadelesi, erkekler tarafından kurulan ve devam ettirilen mevcut siyasi sisteme, yine erkekler tarafından belirlenen değer ve normlar doğrultusunda dahil olmak yerine; anlayış, uzlaşma ve işbirliğine dayalı yeni bir sistem için alan açma motivasyonu ile şekillenmiştir. Bu yönde çalışmalar yapılmasına rağmen, 1914 yılına gelindiğinde, sivil toplumun barışın korunmasını hedefleyen diğer aktörleri ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın önüne geçilememiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın dokuzuncu ayına girildiğinde, 1915 yılının Nisan ayında Lahey'de Uluslararası Kadınlar Konferansı düzenlenmiştir. Kongre'ye katılan kadınlar, hükümetler, liberal, muhafazakar ve oy hakkı mücadelesini destekleyen basın tarafından ülkelerine ihanet etmekle suçlanmışlardır. Buna karşın kadın hareketinin oy hakkı mücadelesinin ötesine taşınması amacıyla Kongre'nin gündemi kadınların oy hakkı ve uluslararası ihtilafların barışçıl çözümü olarak belirlenmiştir. Kongrede kadınların, uluslararası ilişkiler, savaş ve barışın sağlanması konularında söz sahibi olma talepleri dile getirilmiştir. Bu bağlamda Kongre'de belirlenen hedeflerden, ülkelerin bürokratlarını arabuluculuğu başlatma veya kabul etmeye ikna etme konusunda başarılı olunamamışsa da Kongre kararları 20. yüzyıl uluslararası ilişkilerine önemli etkilerde bulunmuştur. Wilson ilkelerinde, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde, 1948 İnsan Hakları Deklarasyonu'nda Kongre'de alınan kararların izlerini bulmak mümkündür. Kongre'nin bir diğer önemi, Kalıcı Barış İçin Uluslararası Kadın Komitesi'nin (ICWPP) kurulması kararının alınmasıyla kadınların barış hareketini kurumsallaştırması olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülkede kadınların oy hakkı mücadelesinin başarıya ulaşmasıyla kadın hareketinin gündeminde kalıcı barışın sağlanması ön plana çıkmıştır. 1919 yılının Mayıs ayında Paris'te yürütülen barış müzakereleri sırasında Zürih'te ICWPP toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda kadınların müzakere sürecine dahil edilmemesi eleştirilmiş ve Almanya ile ilgili olarak önerilen maddelerin yeni bir savaşa neden olacağına ilişkin görüş ifade edilmiştir. Toplantı sonucunda ICWPP'nin, Barış ve Özgürlük

için Uluslararası Kadın Birliği (WILPF) adı altında kalıcı hale getirilmesi kararı alınmıştır. WILPF iki savaş arası dönemde silahsızlanma, savaşların sona erdirilmesi ve savaş nedenlerinin ortadan kaldırılması hedefleri doğrultusunda etkinlik göstermiş olup günümüze dek mevcudiyetini sürdürmüştür.

Napolyon Savaşları'nın sona ermesi ile başlayan ve Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması ile sona eren dönemde, devletler ve sivil toplum barışın sağlanması ve korunmasına ilişkin farklı planlar geliştirmiştir. Buna rağmen, hiçbir aktör için tahmin edilemeyecek şekilde uzun süren ve yıkıcı olan Birinci Dünya Savaşı'nın önüne geçilememiştir. Büyük Savaş'ın sona ermesi ile alternatif bir uluslararası ilişkiler düşüncesi için gerekli alan açılmıştır. Bu çalışmanın konusu savaş sonrası uluslararası ilişkilerin değerlendirilmesi değildir. Ancak açılan bu alanda kadın hareketinin ortaya koyduğu alternatif uluslararası ilişkiler düşüncesinin kökenleri ile birlikte değerlendirilmesi feminist uluslararası ilişkiler literatürüne tarihsel bir araştırma ile katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadınların Oy Hakkı Hareketi, Kadınların Barış Hareketi, Uluslararası Kadınlar Konferansı, Kalıcı Barış İçin Uluslararası Kadın Komitesi, Barış ve Özgürlük için Uluslararası Kadın Birliği

ABD’nin Birinci Dünya Savaşı’na Dahil Olmasında ve Monroe Doktrini Karşısı Kamuoyu Oluşturmada “Propaganda” Faktörü

Azime TELLİ

Mersin Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Dünyanın şahit olduğu ilk kitlesel savaş olan Birinci Dünya Savaşı, en başından itibaren savaşan taraflar arasında propaganda konusu olmuştur. Savaşan tarafların kamuoyu desteğini oluşturma ve sürdürme çabalarının yanı sıra yanlarına yeni müttefikler çekme ve karşı cephenin direncini kırmak için yoğun bir şekilde propaganda faaliyeti yürütmesi söz konusu olmuştur. “Kitlesel propaganda” araçlarının söz konusu dönemde ortaya çıkmış olması ve yaygın kullanımı sayesinde Birinci Dünya Savaşı, aynı zamanda bir propaganda savaşına dönüşmüştür. Savaşın kaderini etkileyen olayların pek çoğunda propaganda faktörünün önemli bir rol oynaması söz konusu olmuş olup savaş sonrası dönemin şekillendirilmesinde de propaganda silahı ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Savaş başladığında tarafsızlığını ilan eden ve Monroe Doktrini’ne bağlı bir görünüm izleyen Amerika Birleşik Devletleri, bu tavrını savaşın ilk üç yılında ticari gemilere yönelik saldırılarda Amerikan vatandaşların hayatlarını kaybetmesi karşısında bile kararlı bir şekilde sürdürmüştür. Dünya barışı ve demokrasi savunucusu kimliğiyle tanınan Woodrow Wilson’un, ikinci kez başkanlık seçimin kazanmasında Amerika’yı büyük savaştan uzak tutma vaadi belirleyici olmuştur. Öte yandan Amerikan’ın savaşa katılmasını isteyen İngiltere (İtilaf Devletleri) ile tarafsızlığını korumasından yana olan Almanya (İttifak Devletleri), bahse konu amaçları doğrultusunda savaşın başından itibaren Amerikan ve dünya kamuoyunda propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Savaşın giderek uzamasının yaratmış olduğu baskı İngiltere açısından ABD’nin savaşa dahil olmasını hayati bir konuma getirmiştir. İngiltere’nin savaşın başladığı andan itibaren yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin istenilen sonucu vermesi

Almanya'nın yürüttüğü karşı propaganda sonucunda olmuştur. Alman Dışişleri Bakanı Arthur Zimmermann'ın, Meksika Kralı'na hitaben gönderdiği şifreli telgrafın İngilizler tarafından deşifre edilmesi İngilizler açısından tarihi bir fırsat olmuştur. Meksika'ya, Amerika'ya saldırması durumunda açık destek sözü verilen telgraf tarafsızlık vaadiyle seçimi kazanan ABD Başkanı Woodrow Wilson'un savaşa katılma konusunda kamuoyu desteğini arkasını almasını da sağlamıştır. İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirilen ve Amerikan yönetimine servis edilen telgraf ABD'nin Monroe Doktrini'ne rağmen savaşa dahil olma kararı almasına yol açmıştır. ABD'nin, 6 Nisan 1917'de savaşa dahil olması sadece savaşın seyrini değil savaş sonrası barış müzakerelerinin seyrini de değiştirmiştir. ABD'nin Wilson İlkeleri'ni ilan ederek dahil olduğu savaş, propaganda faaliyetlerinin önemini görülmesini sağlamıştır. Başkan Wilson, savaşa katılım kararı aldıktan sonra propaganda faaliyetlerinin kurumsal olarak yürütülmesine yönelik kararlar almış ve Amerikan'ın demokrasi havariliği kimliğinin şekillenmesinin temellerini atmıştır. ABD'nin ilk kitlesel savaşın sonucunu belirleyen ülke olarak barış müzakereleri ve yeni dünya düzeninin şekillendirilmesinde propaganda yapıcısı (aktör) ve gerekse de karşıt propagandanın hedefi olarak bu dönemde dünya siyasetinde yükselen önemi söz konusu olmuştur. Çalışmanın varsayımı ilk kitlesel savaşta algı yaratma operasyonlarında kitlesel propaganda araç ve yöntemlerin en temel unsur olarak öne çıkmış olması olup İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemde de bu durumun devam ettiği şeklindedir. Bu çalışmada, İngiltere'nin Amerika'nın savaşa dahil olmasına yönelik propaganda faaliyetleri incelenecek olup bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde Birinci Dünya Savaşı'nda propaganda faaliyetlerinin önemine değinilecektir. Çalışmanın ikinci kısmı İngiltere'nin propaganda faaliyetlerine odaklanacak olup Zimmermann telgrafı vakası incelenecektir. Üçüncü bölümde ABD'nin Birinci Dünya Savaşı konusundaki tarafsız tutumunu değiştirmesinde propaganda faaliyetlerinin rolü ve sonrasında ABD'nin yürüttüğü propaganda faaliyetleri analiz edilecektir. Savaş sonrası yeni dünya düzeninin belirlenmesinde propaganda faktörünün etkisi yine Amerika örneği üzerinden irdelenecektir. Sonuç bölümünde ise kitlesel iletişim araç ve yöntemlerinin uluslararası ilişkilerinin şekillendirilmesindeki rolünde Birinci Dünya Savaşı'nın rolüne dair çıkarımlara yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: ABD, İngiltere, Zimmermann, Propaganda, Wilson İlkeleri, Monroe Doktrini

Milli Mücadele'nin Diplomasi Cephesi

Esme ÖZDAŞLI

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Fatih Emre ŞEN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Osmanlı Devleti, 1912’de başlayan Balkan Savaşları’ndan itibaren kesintisiz yedi yıl farklı coğrafyalarda savaşmış bir ülke olarak, Milli Mücadele’nin başladığı 1919 yılında ekonomik, askeri ve toplumsal bakımdan büyük bir darboğazın içinde bulunmaktaydı. 10 Ağustos 1920’de kendisinin davet edilmediği barış görüşmeleri sonrasında Sevr Anlaşması’nı imzalamak zorunda kalan İstanbul Hükümeti’nin, bu ağır anlaşmaya karşı çıkacak gücü de, isteği de bulunmamaktaydı. İstanbul Hükümeti’nin desteğinden mahrum ve hatta birtakım engellemelerine rağmen başlatılan Milli Mücadele, sadece askeri değil, devrin en büyük ülkelerine karşı diplomatik cephelerde de büyük mücadelelerle başarıya ulaşmıştır. Dolayısıyla Milli Mücadele’yi sadece askeri değil, diplomatik zafer olarak da görmek gerekmektedir. Kurtuluş Savaşı’nda Türk ordusu ile işgalci ülkelerin askeri güçlerini niceliksel olarak kıyaslayan birçok devlet adamı ve aydın, Türk ordusuna hiçbir şekilde şans vermemekteydiler. Devletlerin güçlerini salt maddi unsurlarla ölçen bu kesimler, Atatürk’ün askeri stratejisini diplomatik manevralar ile ince ince işlendiğini de fark etmemişlerdi. Tüm savaş boyunca İtilaf devletleri arasındaki çıkar çatışmalarını en verimli şekilde kullanan Atatürk, Anadolu mücadelesinin emperyalizme karşı bir mücadele olduğu gerçeğini uluslararası kamuoyuna duyurarak gerek SSCB’nin gerekse İslam Dünyası’nın ve sömürülen milletlerin desteğini almış ve mazlum milletlerin sesi haline gelmiştir.

Müttefik güçler arasında yaşanan en önemli tartışma, savaş sırasında yapılan gizli anlaşmalarda Osmanlı topraklarının paylaşımı konusu olmuştur. Mezkur antlaşmalarda yer alan maddeler birbirleri ile çelişirken, farklı anlaşmalarda aynı topraklar değişik ülkelere verilmekteydi. Özellikle İtalya, I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa ile gizli olarak yaptığı Saint Jean de Maurienne Antlaşması’nda (17 Nisan 1917) kendisine vaat edilen İzmir ve çevresinin Paris Barış Konferansı’nda Yunanistan’a bırakılmasına büyük tepki duymaktaydı. Fransa ise, Sykes-Picot Anlaşması ile kendi payına düşen Musul’un, Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından birkaç gün sonra,

Mütareke şartlarına da aykırı olarak İngiltere tarafından işgal edilmesine karşı çıkmaktaydı. Benzer şekilde İngiltere, Sykes Picot Anlaşması ile Arap coğrafyasını Fransa ile paylaşıırken, daha sonra imzalanan Mac Mahon Anlaşması'nda Osmanlı Devleti'ne isyan ettikleri takdirde Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'e bağımsız bir Arap devletinin sözü vermiştir. İngiltere'nin temel aktör olduğu bu gizli antlaşmaların Bolşevikler tarafından uluslararası kamuoyuna açıklanması ile taraflar arasındaki çatışma artmış, böylece Milli Mücadele sürecinde Atatürk, bu antlaşmaların çelişkilerini en önemli argümanlardan biri olarak kullanmıştır.

Atatürk ve dönemin Türk diplomatlarının en çok üzerinde durdukları nokta, askeri olarak elde edilen başarıların diplomatik başarılarla da taçlandırılması gerektiğidir. Bu nedenle Kuvayı Milliye'nin her zaferinden sonra SSCB, Ermenistan, İtalya, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri gibi birçok devletle müzakereler yürütülmüş ve diplomasi kanalları etkili bir şekilde işletilmiştir.

Bolşevik İhtilali sonrası SSCB ile Ankara Hükümeti arasında bazı görüşmeler yapılmış ve özellikle Atatürk ile Lenin arasında heyetler aracılığı ile gizli mektuplar gidip gelmiştir. Bu dönemde SSCB ile ilişkilerde Azerbaycan Türklerinin rolünü de unutmamak gerekir. Azerbaycan Askeri Konseyi Başkanı Neriman Nerimanov başta olmak üzere Azerbaycanlı Türk politikacılar da Milli Mücadele'ye destek vermiş ve SSCB nezdinde ilişkilerin kurulmasında öncü olmuşlardır. Bu süreçte SSCB, devrimi ihraç edebilmek, kendisine yeni müttefikler bulabilme arayışındadır. Ankara Hükümeti ise hem askeri başarılarının devamı için silah ve cephane ihtiyacını gidermek hem de Ruslar'la anlaşmaya vararak doğu cephesini kapatıp güçlerini batıya kaydırmayı istemiştir. Kazım Karabekir ve ordusunun Ermeni güçlerini hezimete uğratması sonrası süreç hızlanmış ve yürütülen diplomasi ile birlikte Moskova ve Gümrü Antlaşmaları imzalanmış, doğu cephesi kapatılmıştır. Sonrasında Anadolu'da yürütülen mücadele sonucu önce İtalyanlar, ardından Fransızlar Anadolu'dan çekilme kararı almışlar ve Fransızlar ile yürütülen diplomasi sonucunda 20 Ekim 1921'de Ankara antlaşması imzalanmıştır. Ankara, Fransa ve İtalya ile anlaşarak İngiltere'yi bölgede yalnız bırakmıştır.

Milli Mücadele döneminde Amerika Birleşik Devletleri ile de diplomatik kanallar oluşturulmuş, raporlarını hazırlayıp Amerika ve Avrupa kamuoyuna sunmak üzere Anadolu'ya gönderilen General Harboud ve Amiral Bristol ile Ankara Hükümeti temas kurmuştur. General Harboud Sivas'ta, Sivas Kongresi'nden sonra Atatürk ile yaptığı görüşmesinde Amerika'nın manda teklifini sunduğunda, Atatürk bağımsız bir devlet mücadelesinin sürdürüleceğini söyleyerek Amerikan ve dünya kamuoyuna Milli Mücadele'nin kararlılığını ve azmini vurgulamıştır. Burada işletilen diplomasinin iyi birer örneği olarak

General Harboud'ın Wilson İlkeleri'ne dayanarak hazırladığı raporunda Türklerin Doğu Anadolu'da çoğunlukta olduğuna, Amiral Bristol'ün de raporunda Yunan işgalinin haksızlığına değindiğini unutmamak gerekmektedir.

Batılı devletler dışında Milli Mücadele döneminde Asya kıtasında özellikle Hindistan, Pakistan, ve Afganistan bölgelerinde Müslüman topluluklarla da diplomatik temaslar kurulmuş, Milli Mücadele'nin haklılık ve kararlılığı, emperyalizme karşı direnen Müslümanlar için bir kurtuluş hareketi olduğu fikri bu bölgelerde yayılmıştır. Hindistan'da Mevlana Muhammed Ali ve Pakistan'da Muhammed İkbâl'in çalışmaları büyük rol oynamıştır. Eğitim hayatı ve sonrasında belirli bir dönem Avrupa'da yaşamış ve İngiltere, Almanya gibi ülkelerde bulunmuş Muhammed İkbâl'in Milli Mücadele'nin haklılığı konusunda verdiği demeçler büyük katkı sağlamıştır. Muhammed İkbâl'in Lahor'da Padişah Camii'nde verdiği vaaz sonrası Pakistanlı Müslümanlar maddi yardımlar toplamış, gençler gönüllü olarak cephelere gidip savaşmak istediklerini bildirmişlerdir. Bölgede görev yapan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin üyeleri birer diplomat gibi çalışmış, Hindistan ve Pakistan Müslümanları tarafından yapılan maddi yardımlar Anadolu'ya Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığı ile gönderilmiştir. Anadolu'ya Müslüman coğrafyalardan yapılan yardımlar ve direniş çağrıları, Afganistan ile imzalanan Dostluk Antlaşması, Suriye ve Irak'ta direnişçi gruplarla Ankara'nın temas kurması, doğuda yürütülen faaliyetler sonucunda bir İslam ihtilalinin yaşanması ihtimali İngiltere'yi rahatsız etmiştir.

Milli Mücadele sürecinde Ankara Hükümeti, gazeteleri de birer diplomasi aracı olarak kullanmıştır. Kongreler sürecinin başlaması ile 14 Eylül 1919'da Sivas'ta kurulan İrade-i Milliye gazetesi alınan kararları kamuoyuna duyurmaya başlamış, 10 Ocak 1920'de Ankara'da kurulan Hakimiyet-i Milliye gazetesi de doğrudan Ankara Hükümeti'nin sözcülüğü görevini üstlenmiştir. Gazeteler, Avrupa kamuoyunu Milli Mücadele'nin haklılığına inandırabilmek ve Ankara Hükümeti'nin safına çekebilmek, halka ülkenin muhakkak kurtulacağı düşüncesini benimsetmek için çalışmışlardır. Atatürk bununla da yetinmeyip Anadolu'ya gelen yabancı gazetelerin temsilcilerine demeç vermekten de geri durmamış, özellikle Chicago Daily News muhabiri Louis Brown'a verdiği demeci ile Amerikan Senatosu'na Sivas Kongresi'nde alınan kararların iletilmesini sağlamıştır.

Tüm bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, Atatürk'ün adeta bir örümcek ağı gibi ördüğü diplomasi ağının Milli Mücadele'nin kazanılmasında çok önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu çalışmada da Milli Mücadele dönemi diplomatik faaliyetleri hakkında bilgi vermek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Atatürk, Diplomasi, Cephele, İlişki Ağları

Kimlik-Dış Politika İlişkisi: Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası

Hasan Fatih SEVAL

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında küresel sistemde yaşanan değişikliği rasyonalist Uluslararası İlişkiler kuramlarının anlamlandırmak ve anlatmakta yetersiz kaldığı ortamda yükselişe geçerek Uluslararası İlişkiler disiplininin önemli yaklaşımlarından biri olma hüviyetini kazanan Sosyal İnşacı yaklaşımın disipline en önemli katkılarından biri 'kimlik' hususunda olmuştur. Sosyal inşacılar için kimlik, devletlerin dış politikalarını ve dolayısıyla uluslararası siyaseti anlamak için anahtar kavramlardan biridir. Sosyal inşacı yaklaşıma göre devletler, dış politika yapımı sürecinde, kimliklerini belirleyerek çıkarlarını ve bu çıkarlara uygun dış politikalarını tespit ederler. Bu aşamadaki kimlik, çıkar ve dış politika belirleme/oluşturma safhalarında herhangi bir öncüllük ya da ardıllık yoktur; tamamen işteş/karşılıklı bir inşa süreci vardır. Bir başka ifadeyle, kimliklerin çıkarları ve dış politikayı şekillendirebileceği gibi, çıkarlar ve dış politikanın bizatihi kendisi de bir kimlik inşası aracı olabilecektir.

Kimlik, bir 'şey'i o 'şey' yapan unsurdur; salt 'ne olunduğu' ile değil, aynı zamanda 'ne olunmadığı' ile de alakalı bir olgudur. Yani kimlik sadece 'kendi' ile ilgili değil, aynı zamanda 'öteki' ile de ilgilidir. Uluslararası düzeyde devletlerin ve devlet topluluklarının da kimlikleri vardır. Sosyal inşacı yaklaşıma göre bir devletin kimliği, uluslararası alanda diğer devletlerle etkileşim sürecinde inşa edilir. Fakat bir devletin kimliğinin tek başına dış ilişkiler faktörüyle oluşturulduğunu söylemek de hata olur. Dış politikanın kimliği inşa etmesi, mevcut kimlik üzerinden gerçekleşen bir durumdur. Devletler uluslararası alandaki politikalarıyla kimliklerini kurumsallaştırmaya çalışırken, uluslararası alanın yarattığı etkiler de devletlerin kimliklerini şekillendirmeye devam eder. Sosyal inşacı yaklaşımın sıkça tekrar ettiği 'karşılıklı inşa' bu çerçevede, dış

politika ile kimlik arasında görülür. Sosyal inşacı yaklaşım, rasyonalist Uluslararası İlişkiler kuramlarının kabul ettiği şekliyle, kimlikleri verili olarak almadığı gibi, kimlik inşası sürecini de sürekli bir olgu olarak görür. Uluslararası sistemin karakterinin ve yapısının değişebileceği gibi, devletlerin kimliklerinde de değişim ve dönüşüm olabileceğini kabul eder.

Sosyal inşacı yaklaşıma göre kimlik konusu, yeni kurulan ya da büyük bir dönüşüm sürecinden geçen devletler için özellikle önemlidir. Kimlik inşası sürecinde atılan adımlar, yapılan ya da yapılmayan eylemler hem içte kamuoyuna hem de dışta devletler topluluğuna mesajlar içerir. Aynı şekilde, Türkiye Cumhuriyeti devleti özelinde, Atatürk dönemi dış politikası da hem Türkiye halkına hem de uluslararası topluma bir mesaj içermektedir: yeni devletin Batılı kimliği.

Sosyal inşacılar göre devlet kimliği, devleti yönetenlerin kamuya yönelik açıklamalarında belirttikleri devletin doğası ve amacıyla ilgili düşünceleri ile pratiğe dönüşen dış politika davranışlarının bütünüdür. Osmanlı devletinin son dönemlerinde başlayan Batılılaşma ve modernleşme çabalarına paralel bir şekilde ilerleyen erken dönem Türk dış politikası aracılığıyla hem dünya toplumuna hem de Türkiye kamuoyuna ‘Batılılık’ vurgusu yapılarak Batılı Türkiye kimliği kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Sosyal inşacı yaklaşımın metodolojisine göre bu vurgu, hem Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün söylemlerinden hem de ilgili dönemdeki dış politika eylemlerinden yola çıkılarak ele alınabilir. Ancak bir tabula rasa olarak kurulmayan bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’nin -özellikle erken dönem- kimliğini irdeleyebilmek için tarihsel geçmişi de göz önünde bulundurmak elzemdir. Zira Türkiye Cumhuriyeti’nin Batılı ve laik bir kimlik inşa etme çabaları, Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan bir süreçtir. Ayrıca yeni cumhuriyetin kurucu kadrosunun pek çoğu, Osmanlı’nın eğitim alanındaki modernleşme teşebbüslerinin ürünüdür, denebilir. Bu bağlamda, yeni kurulmuş devletin kimliği, hem tarihsel ve kültürel bakımdan hem de kurucu kadronun düşünsel kökleri bakımından, Osmanlı geçmişine dayanmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi kimlik, ‘öteki’ ile de ilgili bir durumdur. Kimlik inşasında, benzenmek istenmeyen ‘öteki’ kadar, benzenmek istenen ‘etkili öteki (significant other)’ de aynı nispette önemlidir. Osmanlı döneminin kuruluş, yükseliş ve hatta duraklama çağlarında ‘öteki’ olan Batı, büyük toprak kayıpları ve ağır yenilgiler sonucunda devletin ‘etkili öteki’si konumuna gelmiştir. Osmanlı devletinde modernleşme ve Batılılaşma çabaları, temelde ‘devleti kurtarma’ güdüsüyle ‘etkili öteki’ olan Batı’yı örnek alarak başlamıştır. İlk bekâ (survival) kaygısıyla başlatılan bu süreç, sonraları kimlik inşa edici pratiklere dönüşmüş, Cumhuriyet’in ilânından sonra ise ‘devleti kurtarmak’tan ‘yeni bir devlet kurma’ ülküsüne evrilmiştir. Tanzimat döneminde başlayan

Batılılaşma çabaları, devleti kurtarmak adına bir araç olmaktan çıkarak, Kemalizm ideolojisiyle birlikte kimlik inşa edici bir uygulama haline dönüşmüştür. Batı, Türkiye Cumhuriyeti'nin 'etkili öteki'si olmaya devam ederken; Sovyet Rusya, Yunanistan ve Arap dünyasıyla birlikte (kimlik inşası sürecinde 'kendinden farklılık (difference with itself)' şeklinde tezahür ederek) Osmanlı geçmişi de yeni devletin 'öteki'si olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında hem 'etkili öteki' hem de 'öteki'lerle dış politik münasebetler, içeride inşa edilen Batılı ve laik kimliğin kurumsallaştırılması ve onaylanması hususlarında önemli bir yere sahiptir. Bu süreçte Batılılaşma hem kimlik inşasının bir aracı olarak hem de stratejik güvenliği sağlama/artırma yolu olarak görülmüştür. Diplomasiye en baştan itibaren önem verilmiş, Batılı temsilciler ile münasebetler Milli Mücadele döneminde bile ihmâl edilmemiştir. Lozan Konferansı'yla Türkiye'nin modern anlamda bir milli devlet olarak uluslararası alanda meşruiyet kazanmasından itibaren, Atatürk dönemi Türk dış politikası, her zaman Batı merkezli olmuştur. Milli mücadele zamanında ve devletin kuruluşunun ilk yıllarında Sovyetler Birliği'nden alınan aynı ve nakdî yardımlara rağmen, pek çok vesileyle Ruslar'ın ideolojisinin benimsenmediğini ve benimsenmeyeceğini dile getirerek devletin Batılı kimliğini vurgulayan Mustafa Kemal, 'Yurtta sulh, cihanda sulh' söylemiyle de yeni devletin kimliğinin pasifist/barışçı boyutunu ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması, Balkan ve Sadabat paktlarında yer alması, Akdeniz Paktı girişiminin bir parçası olması, Lozan'da çözülemeyen meselelerin diplomatik yollarla çözüme kavuşturulması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi gibi dış politik gelişmeler, inşa edilen yeni kimliğin Batılı ve barışçıl karakterini ortaya koyan en önemli göstergelerdir. Mustafa Kemal, Batılı ve barışçıl bir devlet inşa etmek ülküsüne paralel bir şekilde dış politika hedeflerini belirlemiş, devletin 'etkili öteki'si olarak Batı'yla münasebetleri bu mantık üzerinden yürütmüştür. Bu çerçevede, devletin 'etkili ötekisi'ni (devletin kimliğini tanımlama biçimini) saptamış olmak, dış politika uygulamalarının yönelimini belirlemiş; dış politik gelişmeler de yeni kimliğin inşa edilme süreci üzerinde etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Sosyal İnşacılık, Kimlik

Birinci Dünya Savaşı'nda Cephelerdeki Kilitlenmeler Üzerine İki Savaş Arası Dönem'de Taktik Arayışlar Ve *Blitzkrieg*

Burak ÇINAR

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Birinci Dünya Savaşı; Askeri Devrim'in uzantısının 19. yüzyılda sömürgeler üzerine elde edilen sonuçlarının Avrupa'nın ulus devletleri üzerinde yarattığı illüzyon, *levee en masse* ile sayıları patlayan ordular ve Sanayi Devrimi'nin getirdiği kitlesel silah üretiminin birleşmesinin 19. yüzyıldan kalma Avrupa siyasetinin kırılma noktasına ağır gelmesiyle ortaya çıkmış bir topyekûn savaştır. Savaş boyunca milyonlarca insan silâh altına alındı, daha fazlası savaşa odaklanan sanayide işçi olarak çalışmaya başladı ve harekât planları yapıldı. Ancak topyekûn savaş olmasına rağmen harekât planları ülkeleri stratejik sonuca götürmekten uzak kaldı. Savaşın cereyan ediş şekli itibarıyla, Birinci Dünya Savaşı tarihe siper savaşlarıyla damgasını vurdu. Her cephede bir yıpratma savaşına dönen çarpışmalar bütünü, tarafların birbirlerine taktik ve operasyonel üstünlük sağlamasını engelledi. Böyle bir savaşı ancak diğerine göre daha uzun süre dayanan kazanabilirdi ve kaynak konusunda daha avantajlı olan sömürge imparatorlukları Fransa ve İngiltere, ABD'nin desteğiyle galip geldiler.

Savaş sürerken, bu tekdüzeliğin kırılmasına yönelik bazı düşünceler ortaya çıktı. İngilizler tankı yeni icat etmişlerdi. İlk tanklar daha çok zırhlı arabaların büyük modellerine benziyorlardı. Piyadeye karşı çok sayıda makineli tüfek kullanan bu araçların bazılarında top da monte edilmişti. Makineli tüfek ve şarapnele karşı zırhlandırılmıştı. Kısa zamanda tankların seri üretimine geçildi. İngilizler bunları cephede denedilerse de istedikleri verimi alamadılar. Bu haliyle tanklar bir topyekûn savaş için bekledikleri silah olarak gözükmüyordu. Piyade

hücumunu tanklarla desteklemeyi düşünen İngilizler, bu konuyu irdelemeye devam ettiler.

Bu arada özel eğitimli taarruz birimleri kuran Almanlar da piyade odaklı *Stosstruppen* taktiğini geliştirdiler. Bazı ilerlemeler sağladılarsa da bu taktik de stratejik sonuca götürmedi. Sadece savaşın son yılı içerisinde geçici bir şok etkisi yapabildiler. Bunlar da kesin sonuç almaya etki etmedi.

Öte yandan, Filistin Cephesi'nde savaşan İngilizlerin, yenilikçi bir kişiliğe sahip olan komutanı Orgeneral Edmund Allenby ise kitlesel süvari birliklerini birlikte kullanarak imha muharebesine girmeyi başardı ve sonuç aldı. Geniş bir alanın sağladığı manevra kabiliyeti ve bunu değerlendirebilecek hareket kabiliyeti yüksek birliklerin varlığı Allenby'nin avantajıydı ve o da bunu iyi değerlendirmişti. Ancak Allenby bir yandan da taarruza geçmek için sayısal üstünlüğe sahip olmak gibi o zamana kadar olan klasik savaş anlayışını devam ettirmişti.

Birinci Dünya Savaşı'nda piyade odaklı ve sanayi ağırlıklı savaş tutarsızlığı cephelerin kilitlenmesine yol açmış, tank ve uçak gibi yeni silahların geliştirilmesine rağmen bunların verimli kullanılmasına yönelik taktik düşünce henüz benimsenmemişti. Bunun sonucu olarak artan aşırı kayıplar, İki Savaş Arası Dönem'de birçok askeri düşünür bu konuya eğilmeye itti. Bir yandan askerî teknoloji gelişimini sürdürürken, diğer yandan harekât alanında stratejik sonuca odaklı imha düşüncesi belirmeye başladı. Böylece yaklaşık dört asır sonra yeniden saldırıya odaklanılarak, yeni doktrin arayışları başladı. Bu da sanayi ağırlıklı savaşa uygun taktik düşüncenin gelişimi için bir ön oldu.

Yeni doktrin arayışları İki Savaş Arası Dönem'de özellikle Almanya ve Sovyetler Birliği gibi revizyonist ülkelerde hürmet gördü. Büyük Savaşı kazanmış olan Fransa ve İngiltere gibi statükoculuğun takıntı haline geldiği ülkelerde ise bu konuda atılım yapmaya çalışanlara yer verilmedi. Böylece Almanya ve Sovyetler Birliği'nde geliştirilen yeni savaş doktrinleri kabul gördü. 1930'larda teorik altyapısı hazır duruma gelen iki doktrinden "*Blitzkrieg*" Almanya'da, "Derin Harekât" ise Sovyetler Birliği'nde ise kabul gördü. Böylece her iki ülke de Askerî Felsefe'de, yaklaşmakta olan savaş için önemli birer avantaj kazanmış oluyordu. Ancak 1937'deki "Büyük Temizlik" sonrasında Joseph Stalin Sovyetler Birliği'nde bu doktrini yasakladı. Böylece Almanya'da Hitler'in desteklediği, General Heinz Guderian'ın teorik altyapısını çizerek, "Achtung Panzer!" adıyla kitaplaştırdığı *Blitzkrieg*, Avrupa orduları arasında yürürlükteki tek modern düşünce oldu.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yarısındaki Alman zaferlerinin arkasında bu gelişim süreci yatmaktadır. 1 Eylül 1939-5 Aralık 1941 arasındaki sürekli zaferler serisi, açıkçası, Almanların ne tank kalitesi ne de tank sayısındaki

üstünlük sayesinde olmuştur. Almanlar Avrupa'nın en güçlü iki ülkesi olan Fransa ve Sovyetler Birliği ile savaşa girerken, araç sayı ve kalitesi açısından geride kalmışlardı. Ancak elde ettikleri zaferler, *Blitzkrieg* gibi diğer rakiplerini savaş alanında geride bırakan bir savaş sistemine sahip olmaları sayesinde olmuştur. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan kilitlenme, İkinci Dünya Savaşı'na girilirken *Blitzkrieg* ile aşılmıştı. Fransa'nın bir buçuk ayda işgal edilmesi ise bunun ispatı olmuştur.

Bu çalışmada öncelikle Birinci Dünya Savaşı'nda cephelerin kilitlenme nedenleri üzerinde durularak, savaşta farklı cephelerdeki bazı harekâtlar karşılaştırılmaktadır. Ardından bu kısır döngünün giderilmesi için İki Savaş Arası Dönem'de, Avrupa güçleri arasında yapılan çalışmalar ve bu çalışmalara tepkiler anlatılmaktadır. Bu gelişmeler arasından Derin Harekât ve *Blitzkrieg* doktrinlerine özellikle yer verilmektedir. Bu doktrinlerin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki etkileri anlatıldıktan sonra analize gidilmektedir. Analiz bölümünde; iki dünya savaşı içinden seçilen bazı harekâtlar, kullanılan doktrinler, katılım, teknoloji, gelişme ve sonuçları açısından operasyonel ve stratejik düzeylerde incelenerek karşılaştırılmakta ve çalışma sonuca bağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İki Savaş Arası Dönem, *Blitzkrieg*, Derin Harekât, *Stosstruppen*

Birinci Dünya Savaşı'nı Etkileyen Devlet Adamları: Georges Clemenceau Örneği

Ali Engin OBA

Çağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

1914-1918 yıllarını kapsayan Birinci Dünya Savaşı, 20. Yüzyılın en önemli olaylarından birini teşkil etmektedir. Siyasi tarihçilerin “Büyük Savaş” olarak tanımladıkları bu tarihi olayı anlamaya çalışırken, devlet adamlarının bu savaş öncesindeki, sırasındaki ve sonrasındaki tutumlarını, savaşın gelişmesinde meydana getirdikleri etkileri de değerlendirmemiz icap etmektedir.

Devlet adamları, aldıkları kararlar çerçevesinde de ön plana çıkmaktadırlar. Devlet adamları aldıkları kararlar ile uluslararası ilişkiler tarihini etkilerler. Başka bir deyişle, devlet adamı diplomasi tarihinin esas unsurudur. Bu çerçevede, devlet adamlarının şahsiyetleri alınan kararları etkileyen en önemli öğelerden biridir. Büyük Savaş ele alındığında dört devlet adamı aklımıza gelmektedir. Bunlar ABD Başkanı Woodrow Wilson, İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ve Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré'dir.

Georges Clemenceau Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde ve Paris Barış Konferansı'nda alınan kararları etkileyen ve uluslararası ilişkiler tarihini şekillendiren önemli devlet adamlarından biridir.

İngiliz Başbakanı Lloyd George' a göre Clemenceau, Fransa'nın en büyük devlet adamıdır. Halk arasında kaplan “Le Tigre” olarak anılmaktadır. Winston Churchill'e göre ise Fransa'yı şahsında kişileştiren kimsedir.

Gazeteci, yazar, milletvekili, senatör ve politikacı, Radikal Partisi üyesi Clemenceau, adaletin kuvvet ile desteklenmesine inanan ve Wilson'ın Milletler Cemiyeti fikrine ihtiyatla yaklaşan bir kişidir.

Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak kaleme aldığı eser ilgi çekicidir (Grandeur et Misere d'une Victoire). Dreyfus olayında, Dreyfus'ü savunan Clemenceau, 14 Mart 1906'da Sarrien Hükümeti'nde İçişleri Bakanı olmuştur. Ekim 1906'dan 1909'a kadar ise Başbakanlığı üstlenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı içinde, 16 Ekim 1917'de, ikinci defa, 76 yaşında, başbakan olmuştur. Bu görevde 18 Ocak 1920'ye kadar kalmıştır. Savaşın bitiminden bir yıl önce üstlendiği bu görevde başarı sağlamış, savaşın kazanılmasında, savaş sonrası Paris Barış Konferansı'nın yürütülmesinde takdir kazanmıştır. Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré ile uyuşamamasına rağmen, savaşın yürütülmesinde iki liderin anlaşma içinde oldukları görülmüştür.

Clemenceau 24 Kasım 1929'da 88 yaşında ölmüştür. Ülkesine zafer kazandıran bir devlet adamı, "Zaferin Babası" olarak saygıyla anılmıştır.

Clemenceau uluslararası sorunları yakından izlemiş ve bu konularda gerçek karar verici olmuştur. İhtiyatlı bir politika izlemiş, Rusya ve İngiltere ile iyi ilişkilerin sürdürülmesini desteklemiştir. Clemenceau'nun her iki hükümetinde Dışişleri Bakanı Stephen Pichon olmuştur. Clemenceau'nun çok yakını olan Pichon, O'nun ana çizgilerini belirlediği dış politikayı uygulamıştır. Pichon, daha evvel, Briand ve Barthou hükümetleri hariç, Üçüncü Cumhuriyet'in diğer hükümetlerinde de dışişleri bakanı görevini üstlenmiş bir politikacıdır. Clemenceau'nun halkların kendi kaderlerini tayin etmeleri konusundaki tutumu ise belirsizdir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılması ile burada yaşayan halkların devlet kurmalarını desteklerken, koloni halklarının bu haktan yararlanmalarına karşıdır. Plebisit kullanımının genelleştirilmesini istememiştir.

Clemenceau Alman düşmanıdır. 1870'ten itibaren Fransa'nın Alman işgaline uğradığını görmüştür. Bu nedenle Almanya'nın Büyük Savaş'tan sonra Fransa'nın güvenliğine bir tehdit teşkil etmemesi için çaba sarf etmiştir. Ayrıca, Yunanlıların İzmir'e çıkmalarını desteklemiştir. Ermeniler lehine bir tutum takınmıştır. Yazılarında Türk düşmanı olmadığını belirtmesine rağmen, Ermenileri desteklemiştir.

Clemenceau, Fransa'nın Osmanlı Devleti politikasını da etkilemiştir. 1898'den itibaren Fransa, Osmanlı Devleti'nde etkin bir güç haline gelmiştir. Özellikle Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki etkinliğini arttırması, Fransız-Alman rekabeti ışığında, Fransa'yı Osmanlı Devleti'nde nüfuzunu arttırmaya sevk etmiştir. Böylelikle, Fransa ekonomik bakımdan Osmanlı Devleti'ndeki en önemli ülke halini de almıştır.

Fransa, ekonomik ve stratejik çıkarları nedeniyle, kapitülasyonların sağladığı avantajların bilinci içinde Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasını savunmuştur. Birinci Dünya Savaşı başladığında, Osmanlı Devleti'ndeki çıkarları ışığında Fransa Osmanlı Devleti'ne karşı resmi bir savaş ilanında

bulunmamıştır. Ancak, daha sonraki gelişmeler nedeniyle Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik ılımlı tutumu devam edememiştir.

16 Mayıs 1916 tarihinde İngiltere ile imzalanan Sykes-Picot Anlaşmasının uygulanması çerçevesinde, 1 Aralık 1918'de, Clemenceau, Lloyd George ile yaptığı özel bir toplantıda bu anlaşma ile Fransa'ya bırakılan Musul'u ve uluslararası rejime tabi tutulmuş bulunan Filistin'i İngiltere'ye bırakmıştır. Bu kararı ile Fransa'nın Avrupa'daki güvenliğini sağlamak için Paris Barış Konferansı'nda dile getireceği taleplere İngilizlerin olurlarını temin etmek istemiştir. Bu talepler, Almanlar'a ödettirilmesi istenen ağır tazminat, Ren Bölgesi ve Saar konularıdır. Ayrıca, İngilizlerin Sykes-Picot Antlaşmasını gözden geçirme taleplerini, özellikle de Suriye ve Lübnan'ın Fransa'ya verilmesi konusunda bir sorunun çıkarılmamasını ön görmüştür.

Clemenceau 18 Ocak- 28 Haziran 1919 tarihlerinde gerçekleşen Paris Barış Konferansı'nda Fransız çıkarlarının korunmasında taviz vermeyen kesin kararlılığı ile de dikkat çekmiştir. Nitekim bu konferans sırasında Alsace – Lorraine bölgesinin geri alınmasını ve Fransız Alman sınırının güvenliğini teminat altına alınmasını öncelikli amaç olarak kabul etmiştir. Konferans gündeminde yer alan diğer konular hakkında görüşünü peşin olarak tespit etmemiştir. Clemenceau ayrıca, konferanstaki görüşmeler sırasında, Wilson'un 14 Noktası'nın esas alınmasını da kabul etmiştir. Konferans çalışmaları sırasında Onlar Konseyi oluşturulmuş, daha sonrasında bu konsey İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD'den oluşan Dörtler Konseyi'ne dönüştürülmüştür. Konferans başkanlığına Clemenceau seçilmiştir.

Bu şekilde Clemenceau Versailles Antlaşmasının sert hükümlerinin de mimarıdır. Bu suretle, savaş sonrası dönemde, özellikle Almanya'da meydana gelen ve yeni bir savaşa yol açan gelişmeleri de etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Büyük Savaş, Fransa, Almanya, Devlet Adanı, Georges Clemenceau, Versailles Antlaşması

Nazizmin Yükselişini Açıklamak ve Anlamak: “Alman İstisnacılığı” Yeniden Düşünmek

Klevis KOLASI

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu çalışma Nazizmin yükselişi ile ilgili tarihyazımında önemli bir yer tutan “Alman istisnacılığı” (*Sonderweg*) tezini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, uzun vadeli sürekliliklerin belirlenimciliğine vurgu yapan “Sonderweg” tezi karşısında, yapısal bir “belirlenimciliğe” kaymadan, Birinci Dünya Savaşı’nın doğurduğu (ulusal ve uluslararası) bağlamın rolünü ve özellikle Weimar Cumhuriyeti’nin sonraki yıllarında radikalleşmenin dinamiklerini dikkate alınmasını önerir. Bu doğrultuda çalışma, Nazizmin yükselişinin iki savaş arasındaki kriz durumu bağlamında anlaşılması gerektiği (yeterli şartlar), ancak bu çözümlemenin Almanya’da demokratik değişimi önleyen otoriter devlet-toplum ilişkisinin devamlılığını (gerekli şartlar) vurgulayan belirlenimci olmayan yapısal bir çözümleme ile çelişmediğini öne sürmektedir.

Birinci Dünya Savaşı’nın en dikkate değer sonuçlarından bir tanesi, Avrupa’da faşist hareketlerin doğmasına yönelik uygun bir ortam yaratmış olmasıdır. Ancak, Nazizmin yükselişini açıklamak ve anlamak için yardımcı olan Birinci Dünya Savaşı’nın etkileri, 1945 dönemdeki Almanya tarihyazımında öne çıkan “Alman istisnacılığı” tezi tarafından gölgelendirilmiştir. Bu görüşe göre, Nazizmin kökenleri Alman tarihin derinliklerinde aranmalıydı: Nazi Almanyası, bu kültürde yüzyıllarca beslenen kötü huylu bir potansiyelin mantıksal sonucu veya Alman tarihinin doruk noktası olarak görülüyordu. Bu çerçevede, Nazilerin on dokuzuncu yüzyıldan Luteryen Reformasyonuna kadar uzanan Alman kültürüne özgün olan inançlardan faydalandıkları düşünülüyordu. Diğer bir deyişle, kitlesel bir hareket olan Nazizmin başarısı sadece, Alman kültürüne veya tabiatına içkin olduğu düşünülen bir dizi tavırların (Prusyalı militarizm, otoriteye saygı, devletin yüceltilmesi, liberalizmin zayıflığı) kalıcılığı ile bağdaştırarak

anlaşılır hale getirilebileceği düşünülmüştü. Bu görüş, A.J.P. Taylor'ın *Course of German History* adlı kitabında şu ifadeyle açıkça ortaya konulmuştur: “bir nehrin denize dökülmesi ne kadar kazaraysa, Alman halkının Hitler’le karşılaşması da o kadar bir rastlantıydı”. Kısaca, bu mekanik belirlenimci görüş, Nazizmi, kökleri modernite öncesine dayanan entelektüel veya kültürel bir geleneğin siyasi doruk noktası olarak sunmaktadır. Nazizmi üreten Almanya olduğu için, Almanya’nın “moderniteye giden yolu”nun çarpıtılmış veya durdurulmuş olduğu tezi, 1945 sonrası ilk on yıldaki siyasi ortam ile de uyumluydu. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin liberal uluslararası düzeni kurma aşamasında, Almanların entelektüel geleneğinin, yalnızca Aydınlanma’dan ve değerlerinden değil, aynı zamanda Fransız Devrimi’ne karşı romantik-ulusçu bir karşı tepkiyle de Batı’dan kökten koptuğu görüşü yaygınlik kazandı.

Özcü bir kültür anlayışına dayanan söz konusu tez yanında, 1960’lardaki toplumsal tarih çalışmaların öne çıkmasıyla birlikte, “Alman istisnacılığı” ile ilişkin toplumsal-siyasal olgulara duyarlı daha güçlü bir versiyon öne çıktı. Bu yeni çalışmalar “Alman istisnacılığı” ile ilişkin kırılma noktasını ondokuzuncu yüzyılda meydana gelen siyasi ve toplumsal gelişmelere bağlamaktadırlar. Napolyon’a karşı savaşlar; Stein-Hardenberg dönemi; Kutsal İttifak ve Metternich’in tepkisi; 1848 devrimlerinin başarısızlığı; Bismarck’ın “yukarıdan devrim”i ve “kan ve demir” politikası; birleşik Prusya-Alman devletinin kurulması gibi gelişmeler, Almanya’nın İngiltere ve Fransa’dan ayrılmasının temel olguları oldular. Liberalizmin, şiddetli devrim yoluyla monarşi ve aristokrasiden iktidarı kazandığı İngiltere ve Fransa’nın aksine, Almanya’daki liberalizm benzer bir başarıya sahip değildi. Max Weber’in deyişiyle Almanya’nın trajedisi, Stuart’ların ve Bourbons’ların aksine, hiçbir Hohenzoller’in kafası kesilmemiş olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu tarihsel gelişmeler, 1848 devrimi gibi, Almanya tarihinin son dönüm noktasının başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı. Weber’in sosyolojik tezini geliştiren Anthony Giddens’a göre Almanya örneğinde, liberal burjuvazi “başarılı” bir devrim yaratamadı. Almanya siyasi birleşmesini, Bismarck’ın agresif bir genişleme politikası sonucunda sağladı ve sanayileşme, gücün halen geleneksel seçkin gruplarda kalan bir sosyal yapı içinde gerçekleşti. Buna göre “sanayi öncesi geleneklerin” bozulmadan kaldıkları bir toplumsal yapıda, hızla “modernleşen” bir toplumun çatışmalarının emilmesi zorlaştı. Theodor Hamerow’un deyişiyle, “1848’deki hataların cezası 1849’da değil, 1918’de, 1933’te ve 1945’te ödendi.”

“Alman istisnacılığın” söz konusu ikinci versiyonunun, kültürcü versiyona göre açık üstünlükleri olduğu halde, mekanik bir belirlenimcilikten kurtulamadığı gibi, 1918-1933 dönemindeki krizin ve dolayısıyla uluslararası ve

toplumsal bağlamın rolünü göz ardı etme eğilimindedir. Sonderweg tezine en önemli eleştirisi Almanya tarihçisi Geoff Eley tarafından getirilmiştir. Eley'e göre Nazizmin yükselişi, Almanya'nın gelişme "özelliklerinden" veya Almanya'nın modernite "eksikliğinin" bir sonucundan ziyade, Alman modernliğin *içten* ve *dıştan* aşırı uyarılması sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, Nazizm, Almanya'nın sanayileşme ve ulus-devlet oluşum süreçlerinin, eşitsiz bir biçimde gelişmekte olan çok sayıda devletin stratejik etkileşimi ile baskı altında kalmasının bir sonucuydu. Bu açıdan, Nazizmin kökenleri söz konusu *uluslararası* konjonktürün daha geniş dinamikleri içinde yerleştirilmelidir. Bu nedenle faşizm, modern öncesine kadar uzanan kültürücü veya Almanların geri kalmışlığının (modern öncesi geleneklerin devamı) yapısal belirlenimciliğini vurgulayan açıklamalar yerine, onu üreten kriz bağlamında anlaşılmalıdır. Eley'a göre, faşizm iki savaş arasındaki kriz durumu bağlamında, yeni bir halkçı uzlaşa dayanan bir toplumsal düzen kurmayı amaçlayan karşı devrimci bir ideolojik proje olarak anlaşılabilir.

Bu çalışma, Eley'in 1918-1933 dönemdeki vurguladığı ulusal ve uluslararası bağlamın önemi, Barrington Moore'nin "tepeden inme devrimleri" ve "faşizm" arasındaki ilişki ile ilgili öne sürdüğü belirlenimci olmayan yapısal çözümleme ile uyumlu olduğunu öne sürer. Modern bir parlamenter sistemin kurulması için uzlaş-kurucu mekanizmaların yokluğunda, kalıcı yapısal istikrarsızlık, Alman yönetimini zayıflattı. Bu açıdan, Nazilerin başarısı, siyasetin merkezinde, liberalleşme yönündeki değişimi devamlı olarak önleyen hakim bir sosyo-ekonomik çıkarlar blokuna bağlı olan sanayi öncesi geleneksel elitlerin otoriter tavırlarının sürekliliğini gerekli kılmaktaydı. Bu çerçevede, 1917-1923 döneminde (devrimci ve reformcu) solun kazanımları ve sağın radikalleşmesi; zaten zayıf olan parlamentarizmin nihai bir krize girmesine ve çözülmesine yol açtı. Bu şekilde, örgütlü işçi sınıfı ve sosyalizmin tehdidine olan tepkinin parçası olarak ortaya çıkan Nazilerin "sistem dışı çözüm" önerileri ancak 1932'de mümkün olabildi.

Anahtar Kelimeler: Nazizm, Faşizm, Sonderweg Tezi, Toplumsal Tarih, "Demir-Tarım" İttifakı, İki Savaş Arası Avrupa'da İrredantizm ve Revizyonizm, 1918-1933'de Siyasal ve Ekonomik Kriz

Milletler Cemiyeti Sistemi: İdealizmden Çöküşe

Doğan Şafak POLAT

İstanbul Arel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu tebliğin amacı, I. Dünya Savaşı sonrasında bozulan dünya düzenini yeniden inşa etmek maksadıyla galip devletler tarafından büyük umutlarla kurulan Milletler Cemiyeti (MC)’nin amaçları ve örgütsel yapısı ile oluşturulan “ortak güvenlik sistemini” hakkında bilgi vermek yanında MC’nin başarısız olmasının nedenlerini tespit etmek olarak belirlenmiştir. Tebliğin hipotezi; uluslararası barış ve güvenliği sağlamak maksadıyla kurulan MC’nin başarısız olmasının nedenleri arasında en önemlilerinin başlangıçta kurgulanan sistemdeki yapısal sorunlar, karar verme mekanizmasının yetersizliği ve belki de en önemlisi kuruluş amacına aykırı olarak manda sisteminin ortaya konulması olmuştur. Daha kuruluş aşamasında savaşta yenilen devletlerin Cemiyet’e üye olarak kabul edilmemeleri ve Wilson’a rağmen ABD’nin üye olamaması gibi nedenler de Cemiyet’in etkin olarak görev yapmasını engellemiştir. Bu hipotez çerçevesinde şekillenen çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde MC’nin kuruluş süreci, amaçları, yapısı ve oluşturulan ortak güvenlik sistemi ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Cemiyet’in başarısız olmasının nedenleri üzerinde durularak çalışma sonlandırılacaktır.

Kurumsal anlamda devletler arası ilişkilerde ilk uluslararası organizasyon olma özelliğini taşıyan MC, uzun ve uğraşılı iki hareketin sonucunda kurulmuştur. Bunlardan birincisi Amerika kıtasında harbin tüm insanlık için yıkıcı etkileri görülerek bu facianın biran önce sona erdirilmesi amacıyla 1915 yılında ABD Senatosunda gerek Cumhuriyetçi gerekse Demokrat senatörlerden oluşan bir grubun bir araya gelerek “League to Enforce Peace” adlı bir kuruluşu oluşturmalarıyla başlamıştır. Başkan T. W. Wilson, 8 Ocak 1918’de ABD Senatosu’nda 14 ilkesini sıralamış ve ilk kez bir “barış cemiyeti” oluşturulmasına olan ihtiyacı dile getirmiştir. Ayrıca Wilson, denizlerin serbestliğini sağlayacak, savaşı önleyecek, ülke bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını güven altına alacak,

silahsızlanmayı düzenleyecek uluslararası bir örgütün kurulması ile üye devletler arasındaki saldırganlığın önleyebileceğini ifade etmiştir. Wilson, 14. ilkede MC'nin oluşturulabilmesi için “büyük ve küçük devletlerin siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini garanti altına almak maksadıyla, belirli anlaşmalar temelinde ulusların genel bir birlikteliğinin oluşturulması” ihtiyacını dile getirmiştir. İkinci hareket ise savaşın bizzat yaşandığı Avrupa'dan gelmiştir. Savaşın yıkıcı etkilerine maruz kalan insanlar tarafından savaşın galibinin ya da mağlubunun olmadığı ve savaşın tüm yönleriyle insanlık için bir felaket olduğunu dile getirilmiştir. 25 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda Amerikalı ve İngiliz delegeler tarafından uluslararası barış ve güvenliği sağlayacak bir MC'nin oluşturulması için plan hazırlanması önerilmiştir. Hazırlanacak bu planın barış antlaşmalarının ayrılmaz bir parçası olması kabul edilmiş ve bu maksatla bir komisyonun oluşturulmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Wilson başkanlığında büyük ülkelerden ikişer, 9 küçük ülkeden ise birer temsilciden oluşan 19 kişilik komisyon oluşturulmuştur. Komisyonca hazırlanan metin 28 Nisan 1919'da Konferansta kabul edilmiş ve 28 Haziran 1919 tarihinde imzalanan Versailles Anlaşması'na dâhil edilmiştir.

MC Sözleşmesi anti-hegemonyal bir meşruiyet sistemine dayanmıştır. MC, ortak güvenlik (kolektif güvenlik) ilkesine göre kurgulanmıştır. Güçlü karşısında zayıfı korumayı amaçlayan ortak güvenliği sağlama sorumluluğu ise önemli ölçüde büyük güçlere bırakmıştır. Sözleşme 26 maddeden oluşmuştur. Bu maddeler içerisinde MC'nin yapısı, üye kabul şartları, MC üyelerinin barışı devam ettirmek maksadıyla uluslararası silahların en düşük seviyeye indirilmesi zorunluluğunu, hakemlik ve manda yönetimini içeren hususlar yer almıştır. Başlangıç bölümünde, MC'nin genel amaçları ile üye devletlere yüklenen sorumluluklar belirtilmiştir. Bu sorumluluklar arasında uluslararası işbirliği geliştirmek, barış ve güvenliği sağlamak için üye devletlerin savaşa başvurmamaları bulunmaktadır. Ayrıca üye devletlerin gizliliğe yer vermeyen, adil ve şerefli uluslararası ilişkiler sürdürmeleri ve uluslararası hukuk kurallarına kesinlikle uymak yükümlülükleri de vardır. Bunun yanında MC, üye devletlere karşılıklı ilişkilerinde adaleti korumak ve antlaşmalardan doğan bütün yükümlülüklerle tizlikle saygı göstermek sorumluluğunu da yüklemiştir.

MC, İsviçre, Hollanda, Fransa, İngiltere ve ABD öncülüğünde 10 Ocak 1920 tarihinde İsviçre'de kurulmuştur. MC'nin yapısı Genel Kurul, Konsey ve bu kurumlara destek sağlayan bir sürekli Sekreterlikten oluşmuştur. Genel Kurul, MC üyelerinin temsilcilerinden oluşmakta, belirli zamanlarda ve ihtiyaç halinde, Cenevre'de ya da başka bir yerde toplanır. Genel Kurul, MC'nin görev alanına giren ya da dünya barışını ilgilendiren her soruna bakmaya yetkilidir. MC'nin her üyesi Genel Kurul'da en çok üç temsilci bulundurabilir; her üyenin yalnızca bir oyu vardır. Konsey, Müttefiklerin oluşturduğu dört üye ile Genel Kurul'un

seçtiği dört üyeden oluşur. Konsey, koşullar gerekli kıldığı zamanlarda ve yılda en az bir kez, Cenevre’de ya da kararlaştırılacak başka bir yerde toplanır. Konsey, toplantılarında dünya barışı ile ilgili her sorunu görüşmeye yetkilidir. Konseyde temsil edilen her üyenin yalnız bir oyu ve bir temsilcisi vardır. Bunun yanında Sekreterlik çalışanlarının kabul ve atanması, Cemiyet merkezinin bir yerden başka bir yere taşınması, silahsızlanma için planların yapılması da Konsey’in görevleri arasında yer almıştır. Ayrıca Konsey, anlaşmazlıkların barış yoluyla çözülebilmesi için uygun önerilerde bulunmak ve ambargoların uygulanması, uluslararası barışa yönelik bir tehdidin bulunduğu durumlarda, MC üyelerinden birisinin talebi ile toplanmak gibi görevleri vardı. Sürekli Sekreterlik ise Cenevre’de, bir Genel Sekreter ile gerekli görülecek sayıda tarafsız memurlardan oluşuyordu. Sekreterliğin Konsey ve Genel Kurul’un gündemini oluşturma görevi yanında toplantılardan sonra raporlar yayınlamak görevi de vardı.

MC’nin başarısız olma nedenlerini dört başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi MC sözleşmesi içeriği ile ilgilidir. Cemiyetin bünyesinde kuvvet kullanmayı önleyici tedbirleri içeren maddeler muğlaktır. Örneğin Sözleşmenin 10. Maddesinde mütecaviz net olarak belirlenmemiş olup, barışı sağlamada yetersiz kalmıştır. Ayrıca alınacak önemli kararlarda oy birliği prensibinin uygulanması, siyasi ve hukuki sorunların çözümünü engellemiştir. İkincisi ise üye devletlerin tutumlarıyla ilgilidir. Bir taraftan insan haklarını korumaya çalışırken diğer taraftan ortaya konulan manda sistemi ile sömürge arayışı içine giren devletler MC’nin genel amaç ve işlevinde çelişkiye neden olmuşlardır. “Milletler Cemiyeti idealinin temeline ters” olmasına rağmen İngiltere ve Fransa kendi çıkarları doğrultusunda mandater devletler olarak söz konusu cemiyette yerlerini almışlardır. Üçüncü husus ise üye devletlerle ilgilidir. Başlangıçta yenik devletler cemiyete üye olamamışlardır. ABD söz konusu cemiyetin kurulmasında en fazla katkıyı sağlamasına karşın üye devletler arasında yer almamıştır. Sovyet Rusya da cemiyete daha sonraki yıllarda üye olmuştur. Geçen süreçte Wilson tarafından ortaya konulan 14 Prensip etkinliğini hızla kaybetmiş ve MC barışı koruma, devamlı kılmada yetersiz kalmıştır. MC’nin etkinliğini kaybetmesi neticesinde ortaya konulan idealizm ve demokrasi büyük yara almış ve bu ortamda Avrupa’nın ve dünyanın her yerinde otoriter, totaliter ve faşist yönetimler ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeleri: I. Dünya Savaşı, Wilson İlkeleri, Milletler Cemiyeti, Ortak Güvenlik Sistemi, Uluslararası Güvenlik

Milletler Cemiyeti'nin Uluslararası Örgütler Hukukuna Etkisi

Nergiz EMİR

Anadolu Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Uluslararası örgütlenme düşüncesinin geçmişi çok daha eskiye dayanmakla birlikte uluslararası bir andlaşma çerçevesinde kurulan ve daimi organlara sahip olan hükümetler arası uluslararası örgütler 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde uluslararası örgütlerin uluslararası hukukun kişisi olarak tanınması ve buna ilişkin doktrinin gelişmesi uluslararası örgütler hukukuna ciddi katkılarda bulunmuştur. 19. yüzyılda, daha ziyade ekonomik ve teknik işbirliğini sağlama amacını taşıyan uluslararası örgütler; 20. yüzyılda Milletler Cemiyeti'nin kurulması ile siyasi alanda işbirliğini sağlama amacını da taşımaya başlamıştır. Milletler Cemiyeti 10 Ocak 1920 tarihinde, ilk uluslararası evrensel örgüt olarak kurulmuştur.

Milletler Cemiyeti Misakı nispeten kısa bir metinden oluşmaktadır ve hemen giriş kısmında Milletler Cemiyeti'nin iki temel amacı gerçekleştirmek için kurulduğu belirtilmiştir. Bunlar uluslararası işbirliği ile barış ve güvenliktir. Milletler Cemiyeti'nin amaçları ve getirdiği düzenlemeler itibarıyla devletin mutlak egemenliğine dayalı uluslararası sistemin esasını değiştirmeyi değil; onun kurumsal bir yapı içerisinde daha istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi amacını taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla, Milletler Cemiyeti ile birlikte uluslararası hukukun yapısal olarak değiştiğini ya da en azından değişime açık hale geldiğini ifade etmek mümkündür.

David Kennedy "*The Move to Institutions*" isimli makalesinde, Milletler Cemiyeti örgütünün doğuşu ile birlikte Milletler Cemiyeti Misakı'nın yapısını incelemiş ve örgütün uluslararası hukukun kurumsallaşma sürecine katkılarını ele almıştır. Bu kapsamda, kurumsallaşmanın daha farklı bir deyişle uluslararası bir örgütlenme içerisinde olmanın etkisiyle, devletlerin ütöpik amaçlarının gerçekleştirilmesinin mümkün hale geldiği ifade edilmiştir. Sömürgelerin

ekonomik gelişimi, savaş sonrası uluslararası uyuşmazlıkların çözümü, insan haklarının ve diğer söylemlerin teyit edilmesi, hem ulusal hem uluslararası alanda demokratik yönetişimin ilerletilmesi için bilimsel ilkeler temelinde belirli bir usule dayalı uluslararası kuralların, idari düzenleme mekanizmalarının ve kurumsallaşmış uyuşmazlık çözümüne ilişkin çalışmaların geliştirildiği belirtilmiştir. Milletler Cemiyeti ile birlikte ortaya çıkan bu tür gelişmeler uluslararası hukuka katkıda bulunmuş ve benzer yapılanma Birleşmiş Milletler döneminde de devam etmiştir. Günümüzde Birleşmiş Milletler sistemi belirli ölçüde değişime uğramış olsa da Milletler Cemiyeti döneminde ortaya çıkan bu tür gelişmelerin etkisi hala kendini göstermektedir.

Milletler Cemiyeti'nin uluslararası bir örgüt olarak çeşitli ilerlemeler sağladığı ifade edilmiştir. Bu ilerlemelerin sağlanması her şeyden önce kurumsal yapısı sayesinde olmuştur. Milletler Cemiyeti'nin bir organı olan Konsey'de daimi üyeler ve daimi olmayan üyeler temsil edilmiştir. Bu noktada, büyük güçler daimi üye olarak temsil edilmiş ve üye sayılarının artmasına rağmen ilgili devletler üstünlüklerini korumuştur. Konsey olağan olarak üç ayda bir gerekliklik durumunda ise daha sık toplanmıştır. Milletler Cemiyeti'nin Konsey dışında her sonbahar Cenevre'de toplanan ve tüm üye devletlerin katıldığı ve eşit oy hakkına sahip olduğu diğer bir organı Genel Kurul'dur. Bunun yanında, Sekreterlik de Cemiyet'in organlarından biridir ve idari görevlere sahiptir. Yine Lahey'de Uluslararası Daimi Adalet Divanı da Milletler Cemiyeti Misakı ile kurulmuştur. Görüldüğü gibi, kuruluşu ve organları bakımından Birleşmiş Milletler'in yapısı Milletler Cemiyeti'ne benzemektedir.

Jan Klabbers, Milletler Cemiyeti'nin uluslararası hukukta uluslararası örgütler hukukunun bir alt disiplini olarak ortaya çıkmasındaki etkileri ele alınırken "*intellectual hiatus*" (düşünsel boşluk) ortaya çıktığını ifade etmiştir. Çünkü Klabbers'e göre, Kennedy'nin çalışması adeta *Big Bang* teorisi gibi daha öncesinde hiçbir şey olmadığını ve aniden uluslararası örgütler hukukunun yaratıldığını ileri sürmektedir. Klabbers, günümüzdeki uluslararası örgüt yapılanmasının 19. yüzyılın ortalarına dayandığını ve uluslararası hukukçuların o dönemden beri bu konu üzerinde çalışmaya başladıklarını ifade etmektedir. Buna ilaveten, Klabbers'e göre, uluslararası örgütleri kurumsal yönleriyle ele alan ilk ciddi, metodolojik ve sistematik çalışma 1907 yılında Amerikalı diplomat Paul S. Reinsch tarafından kaleme alınmıştır. Dolayısıyla, Milletler Cemiyeti'nin ilk evrensel örgüt olarak uluslararası örgütler hukukunun gelişimine yaptığı katkıların niteliği noktasında farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak Klabbers de, tutarlı bir teorik yapıya sahip olmadığını ifade ettiği bu yaklaşımın uluslararası örgütler hukukuna kurumsal yaklaşımların tohumlarını attığını kabul etmektedir.

Milletler Cemiyeti'nin uluslararası örgütler hukukunun gelişimine etkileri değerlendirilirken, bu örgütün kuruluşundan önceki hukuki ve siyasi yapılanmanın hazırladığı zemin reddedilmemektedir. Dolayısıyla, Milletler Cemiyeti'nin kurulması Klabbbers'in eleştirisinde ifade ettiği gibi uluslararası örgütler hukukunda ani bir gelişmeye yol açmış değildir. Ancak Kennedy'nin Milletler Cemiyeti'nin uluslararası örgütler hukukunun kurumsallaşması üzerindeki etkilerini değerlendirdiği çalışmasında ele aldığı hususlar dikkate değer görünmektedir. Üstelik Milletler Cemiyeti Misakı'nın kurumsallaşmaya etkileri, çeşitli uluslararası örgütlerin ortaya çıkardığı farklı metinlere de atıf yapılarak açıklanmaktadır. Öte yandan, Milletler Cemiyeti Misakı'nın kendisi ve ortaya koyduğu organları vasıtasıyla, devletlerin sadece ekonomik ve teknik bir işbirliğini sağlamaları değil; hukuki bir düzen çerçevesinde bir arada kalarak sorunlarını kendi belirledikleri sınırlar içerisinde çözmeleri söz konusu olmuştur. Dolayısıyla, Milletler Cemiyeti uluslararası bir örgüt olarak uluslararası hukukun kurumsallaşmasına önemli katkılarda bulunmuş ve günümüzde devam eden Birleşmiş Milletler sistemine de öncülük etmiştir. Milletler Cemiyeti, kendisinden önce kurulan uluslararası örgütlerden bu yönüyle ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milletler Cemiyeti, Uluslararası Örgütler, Uluslararası Hukuk.

Türkiye'nin Diaspora Politikalarının Tarihsel Derinliği: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esir Türkler ve Türk Dünyası

Fırat YALDIZ

Kastamonu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Esir Türkler, 1. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı'nın savaştığı birçok cephede ortaya çıkan ve çözülmesi uzun yıllar süren önemli bir sorundur. Birçok cephede aynı anda savaşan Osmanlı askerleri (ve siviller), başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve daha birçok devlete esir düşmüş; bunun sonucu olarak da Hindistan'dan Burma'ya, Yunanistan'dan Malta'ya, Mısır'dan Kıbrıs'a, Tiflis'ten Bakü'ye kadar birçok yerde Türk esir kampları ortaya çıkmıştır. Üstelik bu esirlerin sadece askerler olmadığı, farklı toplumsal gruplardan insanlar olduğu görülmektedir. Sadece Rusya'daki yaklaşık 60.000 – 70.000 Türk esirin durumuna bakıldığında dâhi, dört tür insandan bahsetmek mümkündür: (i) Askerler, (ii) savaştan önce Rus şehirlerinde çalışmakta olan Türk işçiler, (iii) savaştan önce başta Batum ve Odesa olmak üzere Türkiye'den kaçan ve İttihat ve Terakki rejimine karşı duran siyasi muhalifler, (iv) işgal edilen Türk topraklarından zorla alınıp Rusya'ya sevk edilen Türk siviller ve köylüler.

Esir Türkler sorunu 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile bitmemiş, Kurtuluş Savaşı sırasında da devam etmiş; hatta Kurtuluş Savaşından sonra dâhi Ankara Hükümetinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin gündeminde yer almıştır. Osmanlı Ordusunda savaşırken esir alınan Osmanlı askerlerinin ve Osmanlı tebaası olan sivil esirlerin, Ankara hükümeti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti tarafından korunması ve savunulması, Milli Mücadele dönemi ve sonrasında önemli bir özelliği olmuştur. Esir Türkler konusu 1. Dünya Savaşından sonra çözülmemiş, Kurtuluş Savaşı sırasında da devam etmiştir. 1921'de İngilizlerin Ankara hükümetiyle temasa geçerek İngiliz esirlerin bir iyi niyet gösterisi olarak serbest bırakılmasını, karşılığında da Malta'daki Türk esirlerin serbest bırakılacağını belirtmesi, bu konudaki önemli örneklerden biridir. Üstelik

esir Türkler konusu Kurtuluş Savaşından sonra dahi Ankara Hükümetinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin gündemde yer almaya devam etmiştir.

Bu döneme ilişkin gelişmeler bağlamında, Türk Dünyası'nda yaşanan olaylar 3 açıdan özel bir öneme sahiptir:

- (i) Orta Asya ve Kafkasya'da (Türk Dünyası) bulunan esir Türkler, bu coğrafyalarda yaşayan yerli / soydaş halklardan destek görmüştür.
- (ii) Orta Asya ve Kafkasya'da (Türk Dünyası) bulunan esir Türkler, yerli / soydaş halklara destek vermiştir.
- (iii) Cumhuriyetin kuruluş dönemine denk gelen bu dönem boyunca yaşanan karşılıklı dayanışma, Milli Mücadele dönemi ve sonrasında sıklıkla vurgulanan ve günümüzde de önemli bir dış politik vizyona tekabül eden Türkiye'nin Türk Dünyasına destek olma politikalarının da tarihsel perspektiften yeniden yorumlanmasına fırsat sağlamaktadır.

Bu durum -anakronik bir yorum yapma hatasına düşmeden- erken dönem bir diasporik dayanışma örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış Türkler konusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinden itibaren önemsedği ve gündemde tuttuğu bir konu olmuştur. Esir Türkler meselesi, Hatay'ın anavatana katılması süreci (1921 - 1939) yanı sıra, Kıbrıs meselesi, Balkanlar'da yaşayan Türkler ve Orta Asya'yla ilişkiler gibi konular bu duruma örnektir. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerindeki esir Türkler konusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önce dahi kurucu liderlerin gündeminde yer alan ve 1. Dünya Savaşından Milli Mücadele'ye miras bırakılan önemli bir sorun ve konudur.

Osmanlı Ordusunda savaşırken esir alınan Osmanlı askerlerinin ve Osmanlı tebaası olan sivil esirlerin, Ankara hükümeti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti tarafından korunması ve savunulması, Milli Mücadele dönemi ve sonrasında önemli bir özelliği olmuştur. Üstelik bu esirlerin, esir bulundukları bölgelerdeki durumu ve özellikle Orta Asya ve Kafkasya'da yerel halkla ilişki ve iletişimde, zaman zaman "birlik, dayanışma, yardımlaşma" örnekleri de görülmüştür. Bu dayanışma, Milli Mücadele dönemi ve sonrasında sıklıkla vurgulanan ve günümüzde de önemli bir dış politik vizyona tekabül eden Türkiye'nin Türk Dünyasına destek olma politikalarının da tarihsel perspektiften yeniden yorumlanmasına fırsat sağlamaktadır. Esir Türkler konusu, ulusal (Türkiye ile Rusya'da bulunan harp esirleri ile ilgili 22 Şubat 1926 tarihli ve 750 numaralı Kanun) ve uluslararası hukukun da [Mondros Ateşkes Antlaşması (1918), Türkiye ve Rusya arasında Esir Mübadelesi Sözleşmesi (28 Mart 1921)] konusu haline gelmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarih, hukuk ve diplomasi perspektifinden dış politikasını etkilemiştir. Bu çalışmada, Nargin Adası'nda bulunan esir kampında tutulan Türklere, Azerbaycan halkının gösterdiği yardım

ve Buhara’da bulunan esir Türklerin esaretleri sona erdikten sonra dâhi bölgede kalarak yerli/soydaş halka eğitim vermeye devam etmesi gibi karşılıklı dayanışmaya örnek gösterilebilecek önemli olaylar incelenecektir.

Özellikle, dönemsel açıdan günümüz diaspora çalışmalarında sıkça tartışılan dış politika ve devletlerin diaspora politikaları bağlamında, Milli Mücadele sırası ve sonrası dönem Türkiye’nin diaspora politikalarına temel teşkil edebilecek tarihsel arka zemine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin 2000’li yıllardan itibaren dile getirmeye başladığı Türk Diasporası olgusuna ilişkin politik çabaların, bu önemli dönem göz ardı edilerek başarıya ulaşması mümkün değildir. Bu bağlamda çalışmanın temel iddiası, Türkiye’nin 21. yüzyılda giderek gelişen ve derinleşen diaspora politikalarının, bugün ortaya çıkan yeni bir dış politik vizyon olmadığı; Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesinde yer aldığı ve her zaman kurucu lider ve ekibinin gündeminin üst sıralarında bulunduğuudur.

Anahtar Kelimeler: Esir Türkler, Milli Mücadele, Türk Diasporası, Türk Dünyası, Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti

Kültürel Bir Devrim: Birinci Dünya Savaşının Kur'an Tefsirlerine Etkisi

Ayşe UZUN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi

Yeryüzü ve tarih ikilisi, savaşların pek çok alandaki muhtelif etkilerine şahitlik etmiştir. Bu etkiler, ekseriyetle menfî tesirler olarak değerlendirilmiştir. Savaşların ekonomik, siyasi ve kültürel sahadaki yıkıcı etkileri göz önünde bulundurulduğunda bu değerlendirmenin pek de haksız olmadığı anlaşılır. Genel itibariyle savaş kelimesi, tahrip içerikli meselelerle irtibatlıdır. Bizatihi kötü bir olgu olarak tanımlanan “savaş”ın doğuracağı olay ve olgular dizisinin de kendisinden pek farklı olmadığı yönünde bir eğilim mevcuttur. Ancak bu yaygın ve hakim kanının aksine, savaşın kimi zaman müspet yahut nötr olarak tanımlanabilecek tesirleri de vardır. Birinci Dünya Savaşı örneğinde bunu izah etmek mümkündür. Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşının en temel neticelerinden biri, milliyetçilik akımına kazandırdığı güçlü ivmedir. Fransız ihtilaliyle birlikte ortaya çıktığı iddia edilen mezkûr akım, Birinci Dünya Savaşıyla neşvünema bulmuştur. İlk etapta siyasi rejim değişikliklerinin habercisi olarak görebileceğimiz milliyetçilik akımının, kültürel ve bilimsel alanlarda kuvvetli tesirler icra ettiği, tarihi belgelerle ispat edilebilecek mahiyette bir husustur. Milliyetçiliğin özellikle kültürel alandaki etkilerini, geniş bir zeminde incelemek mümkündür. Zira kültür kavramıyla en yoğun ilişkiler örgüsüne sahip bir diğer kavram milliyetçiliktir. Ancak konuyu daha dar bir bağlama çektiğimizde örneğin Birinci Dünya Savaşı sonrasında milliyetçiliğin, dindar toplumların ürettiği, din merkezli kültürel ve ilmî çalışmalara etkisi noktasında incelediğimizde; bulgularımız, darlaşan alana paralel biçimde netlik kazanacaktır. Böylece Birinci Dünya Savaşının kültürel etkisini gözlemlemek kolaylaşacak ve okuru ikna eden veriler ortaya çıkacaktır.

Bu yazıda, dünya tarihini şekillendiren en önemli savaşlardan olan Birinci Dünya Savaşının, milliyetçilik akımıyla yüzleşen ülkelerde telif edilen dinî

edebiyat üzerindeki rolü inceleneyecektir. Burada dinî-edebî mirasa dair bir hususileştirme yapmakta yarar var. Çünkü dinî yazın; Kur'an yorumundan, kıraat analizlerine, hadis şerhlerinden İslam tarihi kurgularına varıncaya kadar zengin bir bakiyeyi içerir. Burada Birinci Dünya Savaşının, yirmi yüzyılda kaleme alınan Kur'an tefsirleri üzerindeki temel etkileri araştırılacaktır. Yani kültürel yapının bir parçası addedebileceğimiz, dinî edebiyatın yalnızca bir unsuru üzerinden savaşın etkileri izlenecektir. Elbette Kur'an tefsirlerini unsur olarak nitelerken, bunları söz konusu yapının cılız bir halkası olarak görmemekteyiz. Aksine bunların, İslamî ürünler arasında birincil ve en otoriter etkiye sahip olduğunu vurgulamak gerekir. Yazının ana konusunu, daha spesifik bir halde özetleyecek olursak; Birinci Dünya Savaşının pekiştirdiği milliyetçilik cereyanının, yirminci yüzyılda telif edilen tefsirler üzerindeki izleri izah edilecektir. Bu izler, iki ana damar üzerinden açıklanacaktır. Bunlardan ilki, yazılan tefsirlerin dili meselesidir. İkincisi ise tefsirlerde önceki yüzyıllara kıyasla farklılık arz eden konular meselesidir.

Kur'an tefsiri, Müslüman toplumların Kur'an'ın inişinden günümüze dek ihtiyaç duydukları bir alandır. Bu alanda 1400 yıldır daimi bir biçimde eser üretiminde; değişmeyen yani sabit kalan bir kitabın aksine değişen toplumun algı, idrak ve ihtiyaç düzeyinin değişmesi gibi hususlar etkindir. Müslüman toplumların ortak beslenme havuzu olarak tasavvur edilen tefsir ürünlerinin, Birinci Dünya Savaşından önce birleştirici bir dili varken; Birinci Dünya Savaşıyla birlikte kuvvet kazanan milliyetçilik akımıyla bu birleştirici dil, yerini ayırıştırıcı bir karaktere bırakmıştır. Savaş öncesinde Arapça, Kur'an tefsirlerinin ortak dilidir. Milliyetçiliğin Müslüman coğrafyalarda henüz teşekkülünü tamamlamadığı aşamalarda, Arapçanın, İslami edebiyat üzerinde kültürel üstünlüğü vardır. Fakat Birinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'de tefsirler Türkçe kaleme alınmıştır. Artık Arapça tefsir yazmak, adeta miadını doldurmuştur. Arapça tefsirlerin itibarını sarsan bu gelişmede, milliyetçiliğin inkâr edilemez bir rolü vardır. Türkçenin muteber görüldüğü bu evrede; Arapça, Farsça ve Urduca tefsirlerin Türkçeye tercüme edildiği görülür. Yani ulusların ana dillerinde ürettikleri tefsir literatürü, dünya ölçeğinde de benzer aşamalardan geçer.

Birinci Dünya Savaşının, yirminci yüzyılda yazılan Kur'an tefsirlerine bir başka önemli etkisi konu düzeyindedir. Kur'an tefsirleri bu yüzyılda önceki yüzyılların konularından farklılık arz eden meseleleri gündemine taşımıştır. Bu konu çeşitliliğinde milliyetçiliğin etkileri olmuştur. Ulus devlet çerçevesinde bir dünya kurgulamak, savaş ve kıtâl meselelerini eski dünyadan farklı bir bağlamda ele almayı gerektirmiştir. Ümmetten millete evrilen bu çizgide düşman tanımında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. İşte bu değişimlerin, Kur'an tefsirlerine yansması olmuştur. Bunun yanı sıra doğrudan milliyetçiliğin etkisinde olmasa

da Birinci Dünya Savaşının tefsirlere etkisi bağlamında değerlendirilebilecek başka meseleler de vardır. Mesela diğer din mensuplarına yaklaşımda ve kadın söyleminde değişiklik bunların başında gelir. Ayrıca bilimsel tefsir konusundaki hevesli izahlar da savaşın tefsir mirasındaki izleri olarak okunabilir. Zira bilim gücüne sahip olanın galip geldiği bir savaşın ertesinde, bilimin yüceltilişi ve Kur'an'daki ayetlerin bu yüceltme doğrultusunda izah edilişi bir vakıadır.

Yazının ana materyalleri; Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili, Mevdudî'nin Tefhîmü'l-Kur'an ve Seyyid Kutub'un Fî Zilâli'l-Kur'an adlı eserlerinden derlenmiştir. Bahsettiğimiz çerçeve dâhilinde, bu eserlerden elde edilen veriler ortaya konulduğunda; Birinci Dünya Savaşının İslamî edebiyat üzerindeki etkisi müdellel hale gelecektir. Yazıda kaynak eser merkezli bir metot takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Milliyetçilik, Din, Kur'an Tefsirleri, Kültür

Birinci Dünya Savaşında Hollanda Doğu Hint Adalarında (The Dutch East Indies) Türk Etkisi (1914-1918)

Süleyman TEMİZ

Iğdır Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Hollanda Doğu Hint Adaları günümüzde Endonezya bölgesi takımadaları boyunca uzanan bir Hollanda kolonisiydi. Cornelis De Houtman yönetimindeki ilk Hollandalı denizci kabileler, Cava adasına 1595 tarihinde ulaştı. Bunları ise değişik şirketlere bağlı olan tüccarlar takip etti. Şirket sayısında meydana gelen artış, rekabeti de beraberinde getirdi. Rekabetin giderek kızıştığı ilerleyen dönemlerde bölgede faaliyet gösteren bütün şirketler Hollanda hükümetinin girişimleriyle 1602’de Birleşik Doğu Hindistan Şirketi’ni (*Vereenigde Oost-Indische Compagnie – VOC*) teşkil ettiler. Aynı sene Hollanda idaresinin çıkardığı yasa ile Asya kıtasında bağımlılık yeminiyle personel alma, savaş açma, kaleler kurma ve diğer devlet veya hükümet yetkilileriyle anlaşmalar yapma yetkisi verildi. Başlangıçta esas amacı ticaret yapmak olan bu şirket zaman içerisinde denize kıyısı olan yerlerde büyük garnizonlar teşkil ederek, anlaşmalar vasıtasıyla yerel yönetimlerden çeşitli imtiyazlar sağlayarak, kontrolü altında bulundurduğu yerlerde ticaret merkezleri oluşturmasıyla bölgede faaliyet gösteren Portekiz, İspanyol, İngiliz, Fransız ve Çin asıllı farklı rekabet gruplarını bölgeden uzaklaştırdı. Bu sayede 18. Yüzyılın başlarında bölgedeki takımadaların büyük bir bölümünü sömürge savaşları veyahut mahalli idareciler ile yaptıkları anlaşmalar sayesinde mutlak hâkimiyetleri altına aldılar. Bu sayede sağladıkları avantajları kullanarak, toprak ilhakları ile beraber bölgede egemen güç haline geldiler. İlerleyen süreçte borç nedeniyle iflasın eşiğine gelen şirket, 1799 tarihinde feshedilerek tüm hakları, mal ve toprakları Hollanda devletine devredilmişti. Hollandalıların bölgeye ilk geldikleri zamandan şirketin feshedildiği tarihe kadar geçen dönemde bölgede yaşayan Müslüman Endonezyalılar ile Hollandalılar arasındaki temas ve ilişkiler çoğunlukla bu şirket aracılığıyla olmuştu. Şirket idarecileri en başından itibaren Endonezyalı

Müslümanlara hiçbir şekilde sempati ile muamele göstermediler. Kendi imtiyazları ve ticari ayrıcalıkları ve üstünlüklerini koruma içgüdüleriyle İslam'ı potansiyel bir tehdit olarak görmüşler ve İslam'ın bölgedeki etkinliğini kırmak için yoğun uğraşlar vermişlerdir. Bu sömürge, Hollanda İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki en değerli Avrupa sömürgelerinden biriydi ve 19. ve 20. yüzyılın başlarında baharat ve mahsul ticaretinde Hollanda'nın küresel önemine kayda değer katkılarda bulundu.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından yaklaşık üç ay sonra savaşa dâhil oldu ve bu sayede büyük müttefiki Prusya İmparatorluğunun teşvikleriyle 14 Kasım 1914'te cihat ilân etti. Fetva, İslam coğrafyasında büyük yankı uyandırmıştı. Aynı zamanda Müslüman coğrafyayı sömürge altında bulunduran Avrupalı güçlerde de korku uyandırdı. Onlara göre Sultan'ın bu cihat ilanı dalga dalga yayılabilme potansiyeline sahipti ve kendi sömürgeleri için de bir tehditti. Zira gerek Sultan Abdülaziz ve gerekse Sultan II. Abdülhamid dönemlerinde bölge ile temaslar kurulmuş, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı, Balkan ve İtalyan savaşlarının haberleri Hollanda Hint adalarındaki Müslüman halk arasında dolaşırken Osmanlıya olan sempati de giderek artmaya başlamıştı. Onlara göre Osmanlının bölgeye göndereceği ajanları vasıtasıyla bölge Müslümanlarını sömürge idarelerine karşı kışkırtmak ihtimali bir hayli yüksekti.

Osmanlı Sultanının Pan-İslamist politikaların göz korkutuculuğu, bir tehdit olarak algılanmasında, yüzyılın başlarında Hollandalı İslam politikasının ana mimarı olan ünlü Hollandalı İslamolog Christiaan Snouck Hurgronje'nin de etkisi vardır. Snouck Hurgronje'nin görüşüne göre, Ortadoğu'daki basında çıkan Hollanda karşıtı makaleler, uluslararası Müslüman dayanışmasının altını çizerek yüceltme çabaları veya İslam kültürünü tanıtmaya yönelik girişimler, Pan-İslamizmin herhangi bir şekilde tezahürü ve reklamı, Avrupalı sömürgecilerin İslam dünyasındaki iktidarının devamı için bir tehlike olarak görülmeliydi. Snouck Hurgronje, Hollanda iktidarı tarafından pan-İslamcılığın özü ile mücadelede gerekli olan kesin ve açık mücadele yöntemini belirleyebilecek net cevap olarak görüldü. Snouck Hurgronje öncelikle tehdidin büyüklüğünü hafife almakla işe başladı. Ona göre böyle bir kavramın kullanılması yanlıştı. Uluslararası İslam topluluğunun, Hristiyan Papa'nınkiyle karşılaştırılabilecek manevi bir lideri yoktu. Ve bu lider kesinlikle Osmanlı sultanı kabul edilmemeliydi. Snouck Hurgronje, savaşın başlamasıyla birlikte pan-İslamcılığın tehlikelerine karşı dünyayı uyardı ve bunun en müthiş savunucusu olmaya devam etti. İslam konusunda dünyanın en ünlü ve bilgili uzmanlarından biri olarak sömürge idarelerinde fikrine danışıldı. Mekke'de kaldı ve Hollanda Hint Adalarındaki İslam hakkında geniş çapta araştırmalar yaptı. Hollanda hükümeti tarafından, her sene Endonezya'dan hac amacıyla binlerce insanın Mekke'ye seyahat etmesi, bölgeye ihtimal dâhilinde olan bir Türk kışkırtmasından daha

büyük bir tehdit olarak görülmüştür. Tabii ki Türk ajanlarının bu kişileri Hicaz bölgesinde sömürge idarelerine karşı isyan çıkartmaları için kışkırttıkları da biliniyordu. Pan-İslamizm düşüncesinin ne koşulda olursa olsun Hollanda Hint Adaları'na yayılmasına izin verilmemeliydi. Batı kültürü ile birliktelik, koloninin nihai hedefiydi ve İslam kültürünün prensipleri bu amaca kökten aykırıydı. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi merkezi İstanbul'a gitmek belki de Hollanda Hint Adaları'ndaki bir Müslüman'ın işleyebileceği en kötü suçtu. Etkiyi azaltmak amacıyla Amsterdam'da yayınlanan ve Hollanda Hint Adaları'nda dağıtılan Malay dilinde basılmış *Pewarta Wolanda* isimli derginin amacı, Hollanda Hint adalarındaki Türk etkisini azaltmaktı. Dergi haftalık basılmakta ve ücretsiz dağıtılmaktaydı. *Pewarta Wolanda*, kısmen ebeveynleri çocuklarını Hollanda'ya göndermeye ve eğitimleri için İstanbul'a göndermemeye ikna etmeye çalışacaktı. Osmanlı'dan bölgeye nakledilecek olan manevi destek ve hatta İstanbul'dan gelen askeri birlik hakkındaki söylentiler, Hollanda yönetimine karşı direnci teşvik edebilirdi ve bu şekilde de etki etti. Hollanda devleti senatosunda bu durum gündeme geldi ve Türklerin bu amaca hizmet etmek amacıyla milyonlar harcadığı söylendi. Korku içinde olan Hollanda yönetimi ise Endonezyalı Müslümanların hac amacıyla hicaza gitmelerini yasakladı. Bu şekilde Hollanda Hint Adaları'ndan gelen hacı adayı sayısı 1914'ten sonra neredeyse durma noktasına geldi.

Cihat ilanından sonra Hollanda Doğu Hint Adalarındaki Müslüman çoğunluk içerisinde de gözle görünür hareketlilikler yaşanmaya başladı. Alhilal Ailahmar temsilciliği Batiava'da açılarak yapılacak yardımların adresini teşkil etti. Bazı bölgelerdeki Müslümanlar cihat ilanına ve Osmanlıya desteklerini yinelerken ve bu amaçla bağışlar toplarken, Perak ve Selangor Sultanları gibi bölgedeki Malay yönetimleri, Osmanlı'ya ne olursa olsun herhangi bir yardımda bulunulmasını veya Osmanlı tarafına katılım lehine herhangi bir faaliyete girişmelerini ya da bundan etkilenecek şekilde söylemleri yasakladılar. Ayrıca Malay hükümdarları İngilizlere olan bağlılıklarını devam ettirme sözü verdiler. Bu çalışmada Hollanda Doğu Hint Adalarında sömürge altında yaşayan Müslüman bölge halkının Osmanlı lehinde Dünya savaşı esansında sergiledikleri tavır ve bölgeye olan Türk etsinin boyutları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Asya, Dünya Savaşı, Sömürgecilik, Hollanda Doğu Hint Adaları, Türk Etkisi

E.H. CARR'ın “20 yıllık kriz 1919-1939” Eserinde Birinci Dünya Savaşı

Seven ERDOĞAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

20. yüzyılın ilk yarısında insanoğlu iki dünya savaşını art arda deneyimlemek zorunda kalmıştır. Bu iki savaştan Birinci Dünya Savaşı, belki de daha önemli olanıdır. Zira bu savaş sonrasında ortaya çıkan uluslararası düzenin, dönemin büyük güçleri arasında sürdürülebilir ve hepsi tarafından meşru görülebilir bir dengeye dayanmaması en nihayetinde İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanılmasını zorunlu kılmıştır. Başka bir deyişle, iki dünya savaşı inkâr edilemez bir nedensellik bağı ile birbirine bağlıdır. Bugün hala İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası sistemin devamı olan bir dünyada yaşamaya devam ediyor oluşumuz ve bu sistemin Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan düzenden büyük bir kopmaya işaret etmiyor oluşu tespitlerinden hareketle, Birinci Dünya Savaşı'nı anlamaya çalışmak günümüzde halen anlamlı bir çabadır.

Bu çalışmada E.H. Carr'ın Birinci Dünya Savaşı'na yaklaşımı, Yirmi Yıl Krizi 1919-1939 isimli klasik eseri temelinde analiz edilmektedir. Yazarın ilgili eserde savaş öncesi dönemdeki gelişmeler ile savaş ve savaş sonrasında kurulan düzene dair söylediklerinden hareketle Birinci Dünya Savaşı'nı nasıl kavramsallaştırmakta olduğu ele alınmaktadır. Yirmi Yıl Krizi 1919-1939'un odak noktasında 1919-1939 arasındaki yirmi yıllık dönem olduğundan, kitabın savaş sonrasında kurulan düzene dair daha fazla değerlendirme içermektedir. Dolayısıyla çalışmada, ele alınan eserin doğası gereği bu konu üzerinde daha fazla durulmaktadır. E.H. Carr'ın kült eserinin birinci referans olarak ele alınacağı bu çalışmada, bu esere ve Carr tarafından bu eserde ortaya konulan fikirlere dair ortaya çıkan akademik yazın da dikkate alınacaktır. Bu noktadan hareketle çalışmanın sonunda E.H. Carr'ın eserinin, bugünün dünyasını halen

şekillendirmeye devam eden Birinci Dünya Savaşının günümüzde anlaşılması açısından nasıl bir öneme sahip olduğuna dair bir çıkarımda bulunulması hedeflenmektedir.

Saygın bir aileye mensup olarak 1892 yılında dünyaya gelen ve sonrasında iyi bir eğitim alan E.H. Carr, 1916 yılında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda hiç zorlanmadan kendine bir iş bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı yılları da dâhil olmak üzere, Carr 1937 yılına kadar İngiliz diplomasinin içinde yer almıştır. Birinci Dünya Savaşının ertesinde 1919 yılında toplanan Paris Barış Konferansı'na İngiltere'yi temsil etmek üzere katılan heyette yer alan diplomatlardan biri olmuştur. Bu da demek oluyor ki Carr, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir düzen kurmak adına atılan adımları birebir yerinde gözlemlemiş biridir. 1937 yılında İngiliz diplomasinden ayrılmaya karar veren Carr, ardından Aberystwyth Üniversitesi'nde Woodrow Wilson kürsüsünü elde ederek akademik hayata atılmıştır. Akademik çalışmalarını yürütürken bir yandan da "The Times" dergisinde asistan editör olarak görev yapmış ve kimliğini gizleyerek dönemin dış politika aktörlerini ve gelişmelerini eleştiren makaleler yayınlamıştır. Esasında Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve halen emekleme dönemini yaşayan bir alan olan Uluslararası İlişkiler disiplinine mensup bir akademisyen olma kaygısı taşımayan E.H. Carr, böyle bir motivasyona sahip olmadan eserleriyle dünya genelinde bu alanda en çok bilinen ve okunan isimlerden biri haline gelmiştir.

E.H. Carr'ın 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi eli kulağındayken tamamladığı "Yirmi Yıl Krizi 1919-1939" kitabı, Uluslararası İlişkiler literatüründe klasikleşen önemli eserden biridir. Kitabını yazarken 1938 Münih Antlaşması'ndan haberdar olan Carr, kitabını 1939 yılının yazında Almanya Polonya'yı işgale başlamadan hemen önce tamamlamıştır. Kitap yayınlandığı sıradaysa İkinci Dünya Savaşı hâlihazırda başlamış ve kitapta yer alan bazı ifade ve iddialar anlamını yitirmiş vaziyetteydi. Türkçeye de çevirisi yapılan kitap, "Yirmi Yıllık Kriz 1919-1939" ismiyle yayınlanmıştır. 1989 yılında Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından uluslararası siyasette halen istikrarlı bir dengenin kurulamamış olması ve günümüzde yaşanan kimi gelişmelerle dünya savaşları öncesi dönemlerde ağırlık kazanan eğilimler arasında kolaylıkla benzerlikler kurulabilmesi iki dünya savaşının bugün yeniden ele alınmasını gerekli hale getirmektedir. Bu çalışma da bu düşünceden hareketle E.H. Carr'ın Yirmi Yıl Krizi 1919-1939 eserinde Birinci Dünya Savaşının izini sürmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nı ortaya çıkaran dönemi ve sebepleri ele alması boyutuyla ön plana çıkan eserin, bunu yaparken aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı durum ve sonuçların da üzerinde durmakta olduğu çoğunlukla dikkate alınmamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın literatürdeki bu boşluğun doldurulmasına katkıda bulunması hedeflenmektedir.

Yayınlanmasının ardından akademik çevrelerde büyük ilgi gören kitap, bugün hala dünya genelinde Uluslararası İlişkiler öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu tarafından okunan ya da haberdar olunan bir eser niteliğindedir. Kitap, iki dünya savaşı arasındaki yirmi yıllık dönemin anlaşılmasına tuttuğu ışık kadar, realizm ve ütopycılık diye adlandırdığı liberalizm arasındaki çatışmayı yani Uluslararası İlişkiler disiplininin ilk büyük tartışmasını içermesi açısından da ilgi çekicidir. Zaten bu kitabı ve yazarını, Uluslararası İlişkiler disiplinde bugün sahip olduğu konuma getiren de dönemin hakim teorisi konumundaki ütopycılığı hedef alan ve bu yaklaşıma realist bir meydan okuma niteliğindeki teorik yaklaşımıdır. Bu yönüyle kitap, Uluslararası İlişkiler yazınındaki ilk eleştirel eserlerden biridir. Carr'a göre iki savaş arası dönemde var olan aşırı ütopycılık, uluslararası politikada gücün ihmal edilmesine neden olmuştur. Yazarı bu kitabı kaleme almaya sevk eden temel gerekçe de bu olmuştur. Ortaya koyduğu eleştirel yaklaşımından dolayı kitap, sıklıkla realizmin, özellikle tarihi türevinin, bir örneği olarak da anılmaktadır. Hatta Carr, bu kitaptaki düşünceleriyle o zamana kadar liberal bakış açısının egemen olduğu daha emekleme sürecinde olan Uluslararası İlişkiler disiplinde ilk realist çıkışı yapan kişi olarak da görülmektedir. Bu genel algı, Carr'ın esasında realizmin de zafiyetlerinin olduğunu ifade ederek uluslararası siyaseti en iyi anlama yolunun realizmi ve ütopycılığı belirli bir dengede bir araya getirmekte olduğu iddiasına sahip olduğunu tamamıyla yok saymaktadır.

Carr'a göre Birinci Dünya Savaşı, 19. yüzyılda uluslararası siyasette var olan düzen ve büyük güçler arasındaki denge ortamının çökmesinin sonucunda gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşının ardından imzalanan barış antlaşmaları da ne yazık ki uluslararası siyasete hâkim olan kriz durumunu çözmek yerine yeni çatışmalar da yaratarak krizin derinleşerek devam etmesine neden olmuştur. Yirmi Yıl Krizi 1919-1939 yayınlanmasının ardından oldukça geniş bir çevrede, özellikle İngiltere'de liberal görüşün hâkim olduğu akademik ortamlarda, büyük bir rahatsızlık yaratmıştır. Kitabı hedef alan ciddi eleştiriler söz konusu olmuştur. Örneğin, Carr, Almanya'nın yayılmacı politikalarını meşrulaştıran biri olmakla suçlanmıştır. Bu erken suçlayıcı tepkilerin ardından kitaba dair çok sayıda değerlendirme yazılmıştır. Zaten kitabın, Uluslararası İlişkiler literatüründe ilk akla gelen önemli eserlerden biri haline gelmesinde bu değerlendirmeler büyük rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, E.H. Carr, 20 Yıl Krizi 1919-1939

Birinci Dünya Savaşı, Uluslararası İlişkiler ve Edward Carr: Realizmin Ötesinde

Şaban H. ÇALIŞ

Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Çağlar SÖKER

Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

19. yüzyılın sonuna yaklaşılırken, özellikle Alman Birliği'nin sağlanmasını (1871) takip eden süreçte Avrupa görelî bir barış dönemine girmiştir. Bu durum Avrupa entelektüel çevrelerinde iyimserliğe yönelimi de beraberinde getirmiş ve 20. Yüzyılın başlarında demokrasi, ticaret, çıkarların uyumu, ilerleme ve barış gibi, liberal geleneğin anahtar kavramları sıkça dillendirilir olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması İdealist geleneği zayıflatır da sona erdirmemiş ve “idealist” düşünceler iki savaş arası dönemde de etkili olmaya devam etmiştir. Ancak tarihin ilk topyekün savaşı, savaş öncesi dönemde baskın olan idealist yaklaşımlara karşı güçlü bir “Realist” geleneğin oluşumuna zemin hazırlamış ve bu durum Uluslararası İlişkiler, ilk büyük tartışma olarak da bilinen “İdealizm-Realizm” tartışması şeklinde yansımıştır. Böyle bir tartışmanın hiç olmadığı, söz konusu ikilikçi mantığın Alfred Zimmern, Norman Angell, Leonard Woolf ve Edward Carr gibi düşünürlerin karmaşık ve detaylı tartışmalarını sıkıştırıp basite indirgediği eleştirileri yapılsa da disiplinin “resmi tarihi” içerisinde bu tartışma “kurucu tartışma” olarak anılmaktadır.

Uluslararası İlişkiler disiplininin 1919 yılıyla başlatılan “resmi tarihi” içerisinde Edward H. Carr genelde, savaşın ardından yeniden güçlenen “ütopyacı” düşüncelerin sert bir eleştirmeni olduğundan, Realist gelenek içerisinde konumlandırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı ve ardından Soğuk Savaş ortamının şiddetli güç mücadeleleri, Edward Carr'ı Realist çerçeveye –deyim yerindeyse- hapsedmiş; “Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939” adlı ünlü eseri de Realizmin temel metinlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Carr, “ahlakî, uluslararası hukuku ve uluslararası kurumları” ön plana çıkaran “ütopyacıların”

karşısına, siyaseti ve güç dengesini koyduğu kabulünden hareketle “gerçekçi” çerçeve içerisinde dondurulmuştur. Ancak önemli düşünürlerle ilgili kolayca yargıya varmak ve onları kategorize etme hususunda aceleci davranmak Uluslararası İlişkiler öğrencileri açısından yanıltıcı olabileceği gibi disiplin için de zararlıdır. Zira öğrenirken ya da araştırma yaparken kendimizi bu kategorizasyonlarla sınırlamak bizi, Dışişleri Bakanlığı’nda görev alan, aynı zamanda bir Rus tarihçisi olan, Bakunin ve Dostoyevski gibi önemli şahıslar hakkında eserler veren Edward Carr gibi düşünürleri dar bir çerçevede ele almaya yönleltebilmektedir.

Carr’ın uluslararası siyaseti ele alma noktasında iki temel eğilim olan “gerçekçilik-ütopyacılık” tartışmasına son derece eleştirel yaklaştığını; “gerçekçi” olarak kabul edilebilecekse de “saf bir gerçekçiden” ziyade “gerçekçilerin gerçekçisi” (J. D. B. Miller) olma işlevini üstlenen bir düşünür olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Robert Cox ve Andrew Linklater gibi eleştirel teorisyenler tarafından verilen atıflar da onun ütopyacılık-gerçekçilik şeklinde sunulan dikotomik mantığı yapısöküme uğratma çabasında olduğunu destekler niteliktedir. Ütopya ve gerçekliğin siyaset biliminin iki yüzü olduğunu savunan, sağlıklı siyasi düşünce ve sağlıklı siyasi yaşamın ikisinin de bulunduğu yerlerde görüleceğini ileri süren Carr, “ütöpik” düşüncelerin güç unsurunu göz ardı etmelerinin olumsuz sonuçlarına değindiği gibi ahlak unsurunu göz ardı eden “gerçekçiliğin” de gerçekdışı bir gerçekçilik olduğunun altını çizmiştir.

Edward Carr’ı “Realizm” gibi dar kategorizasyonlara hapsederek ele almak yerine, onu 19. yüzyıl sonunda doğmuş, iki dünya savaşına şahit olmuş ve Soğuk Savaş’ı tecrübe etmiş; Dışişleri Bakanlığı’nda görev alarak politikanın pratiğiyle de iç içe olmuş bir entelektüel olarak ele almak daha verimli sonuçlar verecektir. Örneğin “Milliyetçilik ve Sonrası”(1945) adlı çalışmasında Carr, milliyetçiliği ve uluslararası ilişkilere etkilerini ele almış; 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına uzanan süreçte “milliyetçilik” ve “uluslararasıılık” arasındaki gerilimlere değinmiştir. Paris Barış Konferansı’nda İngiliz heyetinde bulunan Carr, savaş kaybedenlerin hiçbir hakları olmadığına dair görüşlerin ağır bastığı o dönemde Versay’ın sonuçlarını görebilmiş ve bunu eserlerine de aktarmıştır. Aynı şekilde, “Barış Koşulları”(1942) başlıklı eserinde, 20. Yüzyılın başındaki iyimserliğin sonuçlarını, Avrupa’da faşizm ve sosyalizmin yükselme nedenlerini, “ilerlemeye olan inancın bir aracı olarak kurulan ancak çok geçmeden güçlü devletlerin oyuncağı haline gelen” Milletler Cemiyeti’nin doğuşu ve düşüşünü incelemiştir. Büyük savaşların “devrimsel süreçler” olduğunu ileri süren Carr, Birinci Dünya Savaşı’nın da böyle bir savaş olduğunu belirtmiştir. Bu savaşların ani cereyan eden çatışmalardan ziyade uzun tarihsel arka plana sahip savaşlar olduğuna ve ardından büyük değişimleri de beraberinde getirdiğine vurgu yapmıştır. Bunlar siyasi/ekonomik/sosyal değişimler olduğu

gibi bu değişimleri ele alış biçimlerindeki değişiklikleri de kapsar. “Tarih Nedir?”(1961) adlı çalışmasında, 1914 yılına kadar tarihçilerin yalnızca “iyiye doğru olan değişimleri” anlayabildiği; “kötüye gidişin” bu tarihten sonra ele alınmaya başlandığı tespitini yapmıştır.

Dolayısıyla Edward Carr, 19. Yüzyılın sonundan 20. Yüzyılın ortalarına kadar olan süreci anlamamıza yardımcı olabilecek önemli bir tarihçi ve siyaset bilimcidir. Entelektüel açıdan yetenekli bir bilim insanı olmasının yanında dönemi yaşamış ve farklı görevlerde bulunmuş bir diplomat olması da onun çalışmalarını bugün için daha değerli kılmaktadır. Ayrıca 20. yüzyılın ilk yarısının sözde tartışmaları olan “ahlak ve politika” ya da “ütopyacılık ve gerçekçilik” konularını ikilikçi mantığın tuzağına düşmeden, eleştirel bir bakış açısıyla ele almıştır. Uluslararası İlişkiler’de tartışma konusu olmaya devam eden dikotomiler dikkate alındığında Edward Carr’ın disiplinin bugünü için de son derece önemli olduğu aşıkardır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Birinci Dünya Savaşı, Edward Carr

1. Dünya Savaşı'nın Çıkış Nedenini Ampirik Uluslararası İlişkiler Kuramıyla Açıklamak

Öner AKGÜL

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Sistemik savaşların teorik açıklaması, uluslararası ilişkiler literatüründe uzun bir gelenektir. Yapısalcılardan, Marksistlere, Döngü kuramcılarında, iktisatçılara kadar birçok bilim/disiplin bu türden büyük savaşların çıkışına ilişkin bir teorik açıklama getirmeye çalışmışlardır. Ampirik uluslararası ilişkiler kuramı, uluslararası ilişkilerde nicel veriye dayalı analizler yaparak savaş nedenleri konusunda ciddi bir literatürün de oluşmasını sağlamıştır. 1. Dünya Savaşı, ampirik literatürün sistemik savaş olarak kabul ettiği Napolyon Savaşlarından sonra ikinci savaştır. Savaşın coğrafi ve uzamsal büyüklüğü, şiddeti ve yoğunluğu 1914 öncesinde gerçekleşen savaşlarla mukayese edildiğinde oldukça büyüktür. Savaşın süjesi olan devlet sayısına ve dünya coğrafyasındaki konumlarına bakıldığında dünyanın çok büyük bir kısmını içine alan bu savaşın ortaya çıkışının, oldukça çok değişkenle açıklanması beklenmektedir. Nitekim ana akım uluslararası ilişkiler kuramlarının büyük güçlerin çatışmaları konusunda ortaya koyduğu kuramsal bulgular ya sistemik açıklamalar getirmekte ya da önemli bir değişken aracılığıyla tüm savaşı açıklama amacı gütmektedir. Bu bildiri çalışması 1. Dünya Savaşı öncesinde, bu savaşın ortaya çıkmasının aktör çiftleri (dyads) bazındaki koşullandırıcılarını, istatistiki yöntemlerle ispat edilmiş kuramsal bir çerçevede açıklamak amaçlanmıştır. Gerek rasyonel gerekse kognitif birçok unsurun savaşın meydana gelmesinde etkili olduğu, bununla beraber savaşın bölgesel bir nitelikten tüm küreyi etkileyen hale geliş sürecini yayılma etkisi (contagion) ile açıklamak amaç edinilmiştir. Bu bağlamda sistem düzeyinde çok kutupluluğun olduğu ve 19. Yüzyılın majör devletlerinin kademe kademe güç erozyonuna uğradığı bir dönemde devletlerin “düşüş motivasyonu” ile savaşın meydana gelmesinden sonra “yayılma etkisinin” oluşmasıyla 1. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışı

açıklanabilir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında öncelikle dünya savaşı fenomeninin ortaya çıkmasını kolaylaştıran ampirik bulgular ile birlikte, yukarıda belirtilen iki unsur bir çerçevede sunularak, 1. Dünya Savaşı konusunda bir teorik birleştirme amaçlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle nicel verilere dayalı analizler aracılığı ile 1914 öncesi dönemin devletlerin düşüş motivasyonları gözlemlenerek güç dengliği/baskınlığı hipotezi ortaya konulmaktadır. Bu hipotez devletlerin güçlerinin birbirlerine yaklaştıkça savaşma eğilimlerinin arttığını ileri sürerek bunu nicel metodlarla ispatlamaktadır. Düşüş halindeki güçlerle yükseliş halindeki güçlerin birbirlerine denk olduğu noktalar ortaya konularak savaşın patlak verdiği tarih sonrasında yaşanan yayılma etkisi de bu unsurun tamamlayıcısı olarak çalışmada yer almaktadır. Devletlerin düşüş süreçlerine ilişkin teorik altyapı, başta Jack S. Levy olmak üzere bir çok ampirik kuramcının çalışmalarından faydalanılarak hazırlanmıştır. Devletlerin düşüş motivasyonlarının, uluslararası güç hiyerarşisinde savaş meydana getirebilme ihtimali, sadece Güç Geçiş Kuramcılarının değil aynı zamanda Levy gibi nitel savaş kuramcılarının da ilgi alanına girmektedir. Dolayısıyla büyük güçlerin kademeli düşüşünün, yükselen güçlerle kesişerek denkleşme ihtimali, sistemik savaşın da koşullandırıcılarından biri olmaktadır. Ancak öncelikli olarak “düşüş” olgusunun nicel yöntemlerle ispatlanması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle özellikle Birleşik Krallık ve Fransa’nın düşüşlerinin varsayımdan öte veriyle de desteklenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda devletlerin içsel kapasitelerini ölçmek için COW Projesi tarafından hazırlanan cinc skoru aracılığı ile 1816 (1914’e kadar) sonrası dönemde her bir majör devletin yükseliş ve çöküş trendi gözlemlenmiştir. Cinc skoru altı değişkenden oluşmaktadır. Metodolojik olarak bu altı değişken; kentli nüfus, toplam nüfus, askeri personel sayısı, askeri harcama miktarı, yıllık enerji tüketimi, yıllık kömür ve çelik tüketimi rakamlarının, dünya içindeki yüzdesinin toplamının aritmetik ortalamasından elde edilmektedir. Her bir devletin her yıl için bir cinc skoru değeri bulunmakta olup, bu değer yıldan yıla değişmektedir. Savaş kuramları literatürü, cinc skorunu devletlerin gücünün ölçülebilirliğinde kullanmaktadır. Esasen Birleşik Krallık, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Fransa, Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının cinc skorlarından faydalanarak yapılan analizde 1914 yılının açıkça gücün yeniden dağılım süreci olduğu ortaya çıkmaktadır. Yapısalcıların varsayımlarının aksine, devletlerin güçleri denge halindeyken istikrar sağlanmamış, tam tersine 1. Dünya Savaşı’nın temel koşullandırıcılarından biri hazırlanmıştır.

Çalışmada başta cinc skorundan elde edilen veriler göstermektedir ki Birleşik Krallık ve Fransa’nın düşüş süreçleri ile Almanya’nın yükseliş süreci kesişim noktaları, güçlerin birbirlerine yaklaşık denk olduğu bir uluslararası sistem zemini hazırlamıştır. Tüm diğer devletler üzerine yapılan analizler, bahsedilen güç dengliği hipotezini desteklemektedir. Bunun dışında tarafların

birbirlerine coğrafi yakınlıkları, aralarındaki teritoryal sorunlar, daha önceden yaşanan kronik krizlerin varlığı gibi ampirik olarak ispatlanan nitelikte hususların da varlığı açıktır. Ancak savaş sadece Avusturya ile Sırbistan arasında başlayıp sonlanabilme ihtimali de varken, diğer büyük güçleri de içine alan bir yapıya dönüşmüştür. Hangi durumlarda yayılma etkisinin gerçekleşebileceği de teorik olarak bu çalışmada, düşüş motivasyonu ile birleştirilebilmektedir.

Yükselen devletlere karşı düşüş halinde olan devletlerin, 1914'ün öncesinde ittifak zincirleri aracılığı ile birbirine bağlandıkları görülmektedir. Bu da yayılma etkisinin kuramsallaştırılmasını açıklamaktadır. Bu bağlamda cinc skoru aracılığıyla ortaya konan düşüş sürecinden elde edilen kuramsal bulgular, John A. Vasquez ve alanın diğer bazı yazarları tarafından kuramlaştırılan yayılma etkisi ile birleştirilerek 1. Dünya Savaşı'nın çıkış süreci ortaya konulmaktadır.

Buradan elde edilen kuramsal davranış kalıplarının, 1. Dünya Savaşı öncesi dönemin tarihsel dinamiklerin incelenmesi aracılığıyla ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Düşüş Motivasyonu, CINC Skoru, Yayılma, Sistemik Savaş.